

ગીતગોવિંદ શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ લેખક : શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

[આપણા પ્રેમલક્ષણ ભક્તિમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ પ્રત્યેના શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ સ્વીકારાયેલું છે. એ સુદૃઢ, સર્વતોષિક સ્નેહ કેવો હોય એનું દૃષ્ટાંત કવિ જયદેવજીના જીવનના એક પ્રસંગ ઉપરથી મળે છે. આ પ્રસંગ ઉપરથી એક સર્વોત્તમ રસકાવ્ય 'ગીતગોવિંદ'નો જન્મ થયેલો છે. જયદેવજી રચિત એ કાવ્યનો શ્રીવલ્લભાધીશે શ્રી જગન્નાથરાયજીની આજ્ઞાથી આપણા સંપ્રદાયમાં સ્વીકાર કરેલો છે.

શ્રીજીબાવાને આ કાવ્ય ખૂબ પ્રિય છે. એકવાર એક માલણ 'ગીતગોવિંદ'ની અષ્ટપદી ગાતી ગાતી ખેતરમાં વેંગણ ચૂંટતી હતી ત્યારે શ્રીજીબાવા તે અષ્ટપદી સાંભળવા તેની પાછળ ખેતરમાં ગયેલા અને તેમનો વાધો કાંટામાં ભરાઈને ફાટેલો. આ વાત જાણતાં શ્રીગુસાઈજીએ તે માલણને બોલાવી, મંદિરમાં મણિકોઠામાં બેસી તે દરરોજ 'ગીતગોવિંદ' ગાય તેવો પ્રબંધ કરેલો. શ્રીજીબાવા તેથી ખૂબ પ્રસન્ન થયેલા. ત્યારથી આ ગીતની અષ્ટ પદીઓ આપણા મંદિરોમાં કીર્તન તરીકે ગવાય છે.

આ કાવ્યે સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ એક અતિ ઉત્તમ કાવ્ય તરીકે પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરેલી છે. જોકે આપણે ત્યાં તો ભગવદ્ લીલાના રસાનુભવ માટેના પરમ અલૌકિક ગ્રંથ તરીકે તેનો સ્વીકાર થયો છે. મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલ આ કાવ્યનો ગુજરાતી ભાષામાં પદ્યાનુવાદ થયેલો છે. આ પદ્યાનુવાદ દ્વારા આપણે આ કાવ્યને જાણવા અને માણવાનો પ્રયત્ન કરીશું. આ પ્રથમ લેખમાં કાવ્યના કવિ શ્રીજયદેવજીનો પરિચય મેળવીશું.]

(૧)

કિંદુલ્લવકના રાજાના માનીતા રાજકવિ હતા જયદેવ. એક વાર તે જગન્નાથપુરીની જાત્રાએ નીકળેલા. માર્ગમાં એક અજાણ્યા ગામમાં, ગામના પુરોહિતને ત્યાં, મુકામ

કરતાં, વિધિવશાત્ તે પુરોહિતની પરમ પુનિત પુત્રી પદ્માવતીના પ્રેમની પ્રસાદી પામ્યા અને એ પ્રેમ અંતે લગ્નમાં પરિણમ્યો.

કવિ રાજદરબારમાં વારંવાર જતા અને કવિ પત્નીને રાણીજી સાથે સખ્ય થઈ ગયું હતું.

એક વાર રાણી પોતાને પિયર ગએલાં, કેમકે પોતાના ભાઈ માંદા હોવાના સમાચાર મળ્યા હતા. અંતે ભાઈનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેની પત્ની તેની પાછળ સતી થઈ. બધું પતી જતાં રાણીજી પાછાં રાજધાનીમાં આવી ગયાં.

રાજમહેલના રાણીવાસમાં, રાણીની પાસે, એમના ભાઈનો શોક દર્શાવવા, અનેક નારીઓ આવે છે. દિલાસાના વ્યાવહારિક શબ્દો વાપરે છે.

રાણી જવાબ દે છે “અમે તો જગ જીતી ગયાં, બાઈ, ભાભી સતી થયાં એટલે અમારાં બન્ને કુળ તરી ગયાં.”

શોકની છાયામાંયે, રાણીના મુખ ઉપર ગર્વની રેખાઓ તરી આવે છે.

રાજકવિની પત્ની પદ્માવતી તો અહીં રાણીજીની પાસે જ હતી. નારીઓ આવતી અને જતી, દરેકની આગળ રાણી આવાં અભિમાનનાં વેણ કાઢતી. આવનાર પણ એમાં સૂર પૂરાવતાં.

પદ્માવતી ફરી ફરીને આવા વાર્તાલાપો સાંભળી રહી હતી, એવામાં પ્રધાનની પત્ની આવી. રાણીની ભાભીના ચિતા-સ્નાનની વિગતો રસપૂર્વક ચર્ચાવા લાગી, રાણીનું અભિમાન પોષાવા લાગ્યું. ભાઈનો શોક તો એમાં જાણે ડૂબી ગયો.

પદ્માના સંસ્કારી ચિત્તને જરા કંટાળો આવ્યો. જ્યારે લગભગ આ કથાનું અદ્વારમી વાર પુનરાવર્તન થયું ત્યારે એ કંટાળો જરાક મુખ પર દેખાઈ ગયો.

ચકોર પ્રધાનપત્ની એ દેખી ગઈ. રાજા પ્રધાન કરતાં પણ વધારે પ્રેમ જયદેવ પર રાખતા. તેની એને સહજ ઈર્ષ્યા તો હતી. એ લાગ ચૂકી નહિ.

સત્સંગ કરનાર ભક્તોના મંડળની મધ્યમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે.

“કેમ પદ્માવતી, તમે કંઈ બોલતાં નથી!” એણે ટહુકો કર્યો.

“મારે શું બોલવાનું છે?” પદ્માવતીએ જવાબ આપ્યો, “તમે કહો છો એ કંઈ ખોટું છે?”

“ના, પણ તમે શું ધારો છો!” પ્રધાન પત્નીએ આગળ ચલાવ્યું. “સતયુગમાં સતીઓ થતી હતી પણ કલિકાલમાં સતી થાય એ અદ્ભુત નથી?”

મનના ભાવ છુપાવવાની જેને કદી ટેવ ન હતી તે પદ્માવતી હવે બોલી ગઈ, “સતયુગ અને કલિયુગ, મનુષ્યહૃદય હમેશાં સરખાં જ હોય છે.”

“ત્યારે શું રાણીનાં ભાભી જેવો પ્રેમ બધાંનો હોય છે?” પ્રધાનપત્ની જરા કડકાઈથી બોલી.

સરળહૃદયા પદ્માવતીની આંખો, કોઈ સ્વપ્ન જોતી હોય એમ સ્થિર થઈ ગઈ. તે બોલી : “પ્રેમ! પ્રેમ! પ્રેમના પારાવારને તે કંઈ સીમા હોય? મને તો ભાભીજીની ધીરજ માટે નવાઈ લાગે છે!”

“આમાં ધીરજની ક્યાં વાત આવી?” રાણીએ પૂછ્યું. એને પણ કુતૂહલ પ્રગટ્યું હતું.

“માફ કરજો બા! હૃદયે હૃદયે ફેર હોય છે! બાકી ભાઈ સાહેબના મરણ પછી ચાર પહોરે ભાભી ચિતા ઉપર ચઢ્યાં, ત્યાં સુધી વિયોગ વેઠી શક્યાં. એ ઓછું છે!”

રાણીની આંખમાં જરા રતાશ આવી. તે બોલી, “તે સ્મશાનની તૈયારી સુધી તો વાટ જોવી જ પડે ને” પદ્માવતી કહે છે : “એ વાટ જોઈ શકાઈ એ ધીરજ ઓછી છે? કોઈએ તો કહ્યું છે કે -

કોક કટારી કર મરે, કોક મરે વિખ ખાય,
પ્રીતિ તો ચહ જાનિયે, “હાય” કહત જાય જાય.
એ જ ક્ષણે મુખમાંથી ‘હાય’ નીકળે અને સાથે જ જીવ નીકળી જાય.”

બોલતા તો બોલાઈ ગયું પણ તરત એને ભાન આવ્યું એણે કહ્યું -

“માફ કરજો, રાણીબા, આતો કવિઓની કલ્પના છે, બાકી પતિના મરણથી હતાશ થયેલી નારીઓ ઘણીવાર જીવનને બદલે મૃત્યુ પસંદ કરે છે. કોઈ કીર્તિની લાલસાથી

પણ કરતાં હશે, બાકી આત્માએ આત્મા મળ્યા તો ક્ષણ પણ કેમ જીવાય!”

ત્યાં હાજર હતી તે નારીઓનાં મોં પર જાણે ઢળી ગઈ. રાણીની આંખોમાં જવાળા ઝબૂકી, પત્નીના ઓઠ કરડાકીમાં જરા મરડાયા, પણ રાજા પધાર્યા અને વાત બંધ પડી.

રાણી મનમાં જરા બબડી : મોટી સતીની પૂં જોઈ હોય તો! તારું ચે પારખું લેવું પડશે.

(૨)

રાજા પોતાના રસાલા સાથે શિકારે નીકળ્યો છે, થયો છે. એક સુંદર સરોવરને કાંઠે, રાજા કહે છે : “બપોર અહીં ગાળશું?”

લગભગ બેધ્યાનપણે જયદેવે જવાબ આપ્યો, આપની ઈચ્છા.”

રાજાએ કવિ તરફ ધ્યાનથી જોયું, એણે મમતાથી “કેમ જયદેવ, આજે આમ કેમ છે? સદાનો તારો : સ્વભાવ ક્યાં ગયો? તબિયત તો બરાબર છે ને!”

જયદેવે નિસાસો નાખ્યો : “મહારાજ તબિબ બરાબર છે, પણ ચિત્તમાં કેં ન સમજાય એવી ગા છે.”

“ઘેરથી ઝઘડીને તો નીકળ્યો નથી ને!” મશ્કરીમાં પૂછ્યું. કવિ અને કવિ-પત્ની વચ્ચે એવું સુમેળ હતો કે આ પ્રશ્નને અવકાશ જ ન હતો.

કવિએ જવાબ ન આપ્યો. એણે માત્ર ભવાં અંતરિક્ષમાં જોયું.

રાજા ગંભીર બની ગયો “ઘેર તબિયત તો સ ને! કવિના ત્રિષાદથી એને પણ ચિંતા થવા લાગી કવિએ હકારમાં માથું હલાવ્યું :

“હા, તબિયત તો બરાબર છે.”

“તો, તું ઉદાસ કેમ છે! તારો સ્વભાવ ક્યાં ગયો?” રાજાએ પૂછ્યું.

“મને સમજણ નથી પડતી, મહારાજ! કારણ નથી, છતાં મન ભારે ભારે લાગે છે. જાણે કંઈ થવાનું હોય! અનિષ્ટો પહેલેથી જ પોતાનો પ પાડતાં હોય છે!” જયદેવે કહ્યું.

ભગવદ્ ભક્તના સંગથી બુદ્ધિ નિર્મળ બને છે. પાપનો નાશ થાય છે.

રાજાએ હેતથી એને ખભે હાથ મૂક્યો :

અતિ સ્નેહ અનિષ્ટાય સંકતે ।

“જ્યાં અત્યંત સ્નેહ હોય ત્યાં અનિષ્ટની શંકા થયા કરે છે. જયદેવ! તમે પતિ-પત્ની કદી યે ઝગડ્યા નથી, તમારા આ એકરાગની તો દેવો ને ય ઈર્ષ્યા આવે તેમ છે. ચાલ, ત્યારે, નાસ્તાથી પરવારી ઘર તરફ જઈએ.”

રસાલાને ત્યાં ઉતરવા આજ્ઞા આપવામાં આવી. નાસ્તાની તૈયારી થવા લાગી. રાજા અને કવિ સરોવર કિનારે ટહેલવા લાગ્યા.

કવિની ઉદાસીનતા દૂર કરવાને રાજાએ કહ્યું, “જો પ્રકૃતિએ કેવું સુંદર રૂપ ધારણ કર્યું છે!

આ હેલે ચઢતાં પાણી, એમાં નાયતાં કમળો અને એમાં રમતાં સારસનાં જોડલાં”

કવિની ખિન્નતા જરા ઓછી થઈ. તે કહેવા લાગ્યા, મહારાજ, ભગવતી સરસ્વતીને અહીં રમવા આવવાનું મન થાય તેવું રમ્ય સ્થળ છે!

“તો તું અહીં સરસ્વતીનું આહ્વાન કર, કોઈ મહાકાવ્યનો આરંભ કર,” રાજાએ કવિના મનને ચીલે ચઢાવવા કહ્યું.

જયદેવે માથું નમાવ્યું. ‘મહારાજ, મહાકાવ્ય માટે તો હૃદયની ગ્રંથીઓને તોડે, હૃદયના મર્મને ઝાટકો લગાવી ધ્રુજાવી મૂકે, તેવી પ્રબળ સંવેદના થવી જોઈએ. છતાં આપની ઈચ્છા છે તો કંઈક નાનકડું ગાઉ છું.”

અને એના સુંદર સંસ્કારી અંવાજના રણકાર સભળાયા:

“હઠ છોડ સખે! ચલ સંગ મોરે

તોહિ પ્રજમે કહાન બુલાવત હે!....”

મંત્રમુગ્ધ બન્યા હોય તેમ સારસનાં જોડલાં ચિત્રવત સ્થિર થઈ ગયાં. સરોવરનાં પાણી, વાયુ સાથે રમવાનું ભૂલી જઈ ધ્યાનસ્થ બન્યાં. પવન પણ પત્રો સાથે ગેલ કરવાનું ભૂલી ગયો.

(૩)

આજ વખતે રાજધાનીમાં શું બની રહ્યું હતું? રાજરાણી, પોતાની દાસીઓ સાથે, પદ્માવતીને ઘેર આવી. પદ્માવતીએ એને આવકાર આપ્યો. આજે પદ્માના રોજના આનંદી મુખ ઉપર પણ સહજ વિષાદ હતો.

“કેમ, આજે ઠીક નથી કે શું?” રાણીએ પૂછ્યું.

“તબિયત તો આપની કૃપાથી સારી છે, બા સાહેબા!”

કવિ-પત્નીએ કહ્યું “પરંતુ જાણે કંઈ માહું થવાનું હોય એમ મન ઉપર ભાર રહ્યા કરે છે.”

રાણીએ દાસી તરફ જોયું.

“એ તો કંઈ નહિં. કદાચ કવિરાજ સાથે થોડીક ટપાટપી થઈ હોય તોયે મન ઉદાસ રહે, એ તો ઘેર ઘેર થાય જ છે ને! એમાં શી નવાઈ છે!” દાસીએ જરા મશ્કરીમાં કહ્યું. પદ્માવતીનું મસ્તક જરા ટટાર થયું. તે જરા ગર્વથી બોલી.

“રાણીજી, આપ જેવા વડીલોના આશીર્વાદ છે. પરણ્યાને આજે પાંચ વર્ષ થયાં. ખરેખરો તો શું, બનાવટી કલહ પણ એકકેય વાર થયો નથી.”

જરા માથું નમાવી, સત્કાર-સામગ્રી લાવવા તે અંદર ગઈ. “શો મરડાટ છે! હમણાં ખબર પડશે તમારા સ્નેહની,” રાણીએ મોં મચકોડી ધીરેથી કહ્યું.

“અભિમાન તો રાજા રાવણનું યે રહ્યું નથી” એક દાસીએ ટાપસી પુરાવી.

“શૂ શૂ” બીજી દાસીએ તેને રોકતાં સીસકારો કર્યો. કારણ કે પદ્માવતી આવી રહી હતી. તે આવી અને પરિચર્યામાં ગુંથાઈ ગઈ, થોડીક વાતો ચીતો પણ ચાલી રહી હતી.

ત્યાં બહારથી કંઈક અવાજ આવ્યો. રાજાનો એક ખવાસ મારતે ઘોડે આ તરફ આવી રહ્યો હતો. એ અને એનો ઘોડો પરસેવેથી રેબઝેબ હતા. કપડાં અસ્તવ્યસ્ત અને ધૂળ ઊડેલા હતા. કોઈ ભયાનક સમાચાર લાવ્યો હોય તેવા એના મોઢાના હાવભાવ હતા.

ઘોડાની લગામ છોડી એણે કૂદકો માર્યો. જાણે ચક્કર આવતા હોય તેમ જમીન પર બેસી ગયો. વળી ઊભો થઈ લથડિયાં ખાતો એ અંદર આવ્યો.

‘દેવી! દેવી!’ આંખો ફાડીને અને ચહેરાને વિકળ કરીને એણે બૂમ પાડી. રાણી, દાસીઓ, પદ્માવતી સૌ સફાળાં ઊઠીને એને જોઈ રહ્યાં.

“અરે, આ તો રાઘવ.” રાણી આશ્ચર્યથી બોલી ઊઠી,

“અલ્યા, તું તો મહારાજની જોડે ગયો હતો ને!”

ભગવદ્ ભક્તના સંગથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને હૃદય પવિત્ર બને છે.

“રાણીજી, રાણીજી,” જાણે ડૂમો ભરાયો હોય તેમ છાતીએ હાથ દબાવીને તે ઊભો રહ્યો.

પદ્માવતીનું હૃદય કોઈ અગમ્ય ભયથી ધડકી ઊઠ્યું. રાણીએ કોઈ ગુંચવણમાં હોય તેમ ભવો ચઢાવ્યાં.

“રાણીજી, રાણીજી શું કરે છે! ભસી મર ને,” સહેજ ચીડથી રાણીએ રાઘવને કહ્યું.

‘દેવી’ જાણે પ્રયત્નથી પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવતો હોય તેમ એણે કહ્યું, “ભારે થઈ, ભૂંડું થયું. કવિરાજ...” અને ડૂસકાં ભરતો એ બેસી ગયો.

“અરે શું છે! કવિરાજને શું છે?” પદ્માવતી ચમકી. પેલો, નીચો મોઢું ઘાલીને રડતો રડતો જ બોલ્યો “અરેરે, બા, કવિરાજને વાઘણે માર્યા.”

વળી, પરાણે સ્વસ્થ થતો હોય તેમ બોલ્યો : “રાજાજીએ વાઘને માર્યો એટલે વિકરેલી વાઘણ તૂટી પડી. રાજાજીના ભાલાથી એ ઘવાઈ, પણ વયમાં કવિરાજને એક થાપટ લાગી ગઈ. બીજા માણસો પણ ઝપાઝપીમાં ઘવાયા છે.”

“પણ કવિરાજને કેમ છે? બહુ વાગ્યું છે?” દાસીએ ચોખવટ કરતી હોય તેમ પૂછ્યું.

“કવિરાજ તો ભગવાનને ઘેર પહોંચી ગયા, બા!”

ડૂસકું દબાવતો હોય તેમ રાઘવ બોલ્યો, “એમના મૃતદેહને ડોળીમાં ઘાલીને લાવે છે.”

“હાય હાય” રાણી અને દાસીઓએ ચિત્કાર કર્યો. પદ્માવતી તો પથ્થરની પ્રતિમા જેવી જડ બનીને ઊભી હતી. તેનું લોહી થીજી ગયું હોય, હૃદય જાણે અટકી ગયું હોય, તેમ ફાટી આંખે અને ફાટે હોઠે એ સાંભળી રહી હતી. રાણી અને દાસીઓના ચિત્કારે જાણે ચમકી ઊઠી :

“રાઘવ, રાઘવ, શું કહે છે? કવિરાજ મરણ પામ્યા? તું ખરું કહે છે?”

પદ્માવતીએ પોતાના હૃદય ઉપર હાથ મૂક્યો, સામે જોયું. બહાવરી બહાવરી દૃષ્ટિ દિશાઓમાં ફેરવી.

“ન બને, ન બને,” એણે પથ્થરનેય પીગળાવે એવી ચીસ નાખી, “ન બને. હું જીવું છું ને એ જાય એમ બને જ નહિ.”

રાણીની આંખમાં ઉપહાસની જરા ચમક આવી, પણ

શોકભર્યું ઠાવડું મોં રાખી કહેવા લાગી :

“એવું બનતું જ આવ્યું છે, બહેન. શાંત થાઓ, ગમ્યું તે ખરું.” જાણે હેત વરસી જતું હોય એવા કહ્યું.

“વિધિને ગમ્યું? વિધિ! વિધિ!” જાણે ગાંડી હોય તેમ પદ્માવતી બોલી રહી હતી. તે ભોંય પડી.

“અરે, આ શું કરો છો? દાસીએ કહ્યું.

“પદ્માબેન, જરા મન પર કાબૂ રાખો. આમ શું કરો છો? જરા સાવધ થાઓ આપણે લૌકિકની કરવાની છે!

“લૌકિક! મારે ને લૌકિકને શું?” પદ્માવત અને ફરીવાર રાઘવ સામે જોઈને પૂછ્યું.

“ભાઈ, સાચું કહે છે? એ ગયા?

રડતા અવાજે રાઘવ બોલ્યો, “ગયા, બહેન! વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ પદ્મા ઊગઈ. એની મુખકળા બદલાઈ ગઈ. એમાંથી દુઃખ નિરાધારી, અદૃશ્ય થયાં અને કોઈ અજબ ઝળહળવા લાગ્યો. આંખોમાંથી તેજના ફૂવારા શરીર ધનુષની કમાન જેવું તંગ બની ગયું! એણે સામે નજર નાખી :

“નાથ, નાથ, એમ એકલા એકલા ન જવા આવું છું ઊભા રહો.”

પવનથી નાજુક લતા ડોલે તેમ તેનો દેહ ઝૂકી પર ઢળી પડ્યો -

“ચાળા!” મોં મચકોડી રાણી બબડી, પરં પદ્માવતીની પાસે જ હતી. તેણે નાક આગળ ધરી, છાતી ઉપર હાથ મૂકી જોયો અને ગભરાત ઊઠી, “ખલાસ.”

એક કંપારી એના શરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ. એના મુખપર છવાઈ ગયો.

અને રાણીના હૃદયમાં પણ ફાળ પડી. એ ર ઊઠી - “શું?”

દાસી ફરીથી બોલી ઊઠી “ખેલ ખલાસ ર (અનુસંધાન.૫

પવિત્ર અને શુદ્ધ બનેલા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે.

મુખપૃષ્ઠ આવરણ : પાન ૯ થી ચાલુ

આદી ગ્રંથોનું વિશ્લેષણ કરે છે. તો આ ગ્રંથોના અતિરિક્ત કેવળ ષોડશગ્રંથ માત્ર નહિ, તે સિવાય બીજા અનેક ગ્રંથો છે તે ગ્રંથોમાં તે પુષ્ટિના જીવોનું જે મર્યાદા કે પ્રવાહ સ્થિત છે અથવા પુષ્ટિ ભાવ સંયુક્ત છે, જેમને આપણે કહીએ છીએ પુષ્ટિપ્રવાહ, પુષ્ટિમર્યાદા અને પુષ્ટિપુષ્ટિ.

આ પ્રકારે આપણે જે ભાવવિશ્લેષણ કરીએ છીએ તેથી સંયુક્ત છે. આવા ભગવદીયો માટે શ્રી આચાર્યચરણ અહીં આ વસ્તુને બતાવે છે કે વ્યાસ અને વિષ્ણુસ્વામી બંને મતોનો ઉલ્લેખ કરવાનો મતલબ એ છે કે તે ભક્તોની - જેમની સકામ ભાવના વિદ્યમાન છે તેમના માટે શ્રી આચાર્યચરણ પણ પોતાના ભાવ પ્રદાન કરે છે. આ માર્ગનું, આ આચાર્યોનું અનુસરણ કરવા માટે, તે ભાવોને વ્યક્ત કરવા માટે વિષ્ણુસ્વામી મતનું અનુસરણ કરી રહ્યા છે- પોતાનું મતનું અનુસરણ કરવાની સાથોસાથ. ભક્તિને - વિષ્ણુસ્વામીની તામસ પરંપરાને સ્વીકારી છે તે ભક્તિને નિર્ગુણ પ્રેમલક્ષણ ભક્તિમાં પરિવર્તિત કરી છે. તે કારણે ભક્તિના સ્વરૂપમાં આચાર્યચરણનો સિધ્ધાંત ભિન્ન છે. વિષ્ણુસ્વામીનો સિધ્ધાંત એક સીમામાં બંધાયેલ છે. આચાર્યચરણનો સિધ્ધાંત આ સિધ્ધાંતનું અતિક્રમણ કરીને તે સ્વરૂપમાં જાય છે જેને માટે આપશ્રીએ અમૃતોદક સ્વરૂપ કહ્યું છે.

(કમશ:)

ગીતગોવિંદ : પાન ૧૬ થી ચાલુ

“હોય નહિ” રાણીએ કહ્યું, “આ તો હસવામાંથી ખસવું થઈ ગયું. અરેરે, હવે શું થશે?”

એનું અંગ કંપી ઊઠ્યું. શરીરે પરસેવો વળી ગયો. રાણીએ પાસે જઈને ખાત્રી કરી. એ ચમકી ઊઠી.

“અરે, એણે તો કહ્યું હતું તેજ કરી બતાવ્યું પણ હવે આપણું શું?” મશ્કરીનું આવું પરિણામ એણે કલ્પ્યું જ ન હતું. એની માન્યતા અનુસાર આવું બનવું અસંભવિત હતું. હવે શું કરવું તે તેને સૂઝ્યું નહિ.

હતબુદ્ધિ રાણી અને દાસીઓ ભારે વિમાસણમાં પડી ગયાં.

(કમશ:)

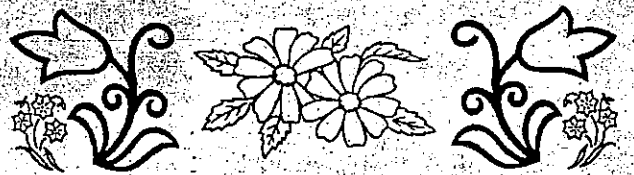
પ્રથમ કાર્ય છે દધિમંથનનું. પ્રભુ જાગે ત્યારે તેમને આરોગાવવા માટે સુંદર તાજું માખણ સિધ્ધ કરવાનું છે. દધિમંથનની શરૂઆત કરતાં પહેલાં સર્વ મથનીઓ (મટુકીઓ-ગોળીઓ)ને જળથી ધોઈને બરોબર સ્વચ્છ કરે છે. પછી પોતપોતાનું દહીં વલોવે છે. નંદભવનમાં પાંચ હજાર કુમારિકાજીઓ પ્રભુની સેવા માટે છે એટલે દરેકને પોતાના ભાગે આવેલું દહીં વલોવવાનું હોય તેથી શ્રીહરિરાયજી કહે છે: અપનો અપનો દહ્યો બિલોવે.

આ ગોપીજનો દહીં વલોવે છે. હાથ વલોવવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. પણ મન તો પ્રભુમાં લાગેલું છે. નજર સામે તો એની માધુરી મૂરત જ દેખાય છે, તેથી જ દધિમંથન કરતાં મુખથી મોહનના યશ ગાઈ રહ્યાં છે. મદનમોહન પ્રભુ, જેમણે આ વ્રજભક્તોનાં મન પણ મોહી લીધાં છે, તેમનાં યશનું તેઓ ગુણગાન કરી રહ્યાં છે. શ્રીઠાકોરજીની લીલાઓનું સ્મરણ કરી રહ્યાં છે. રાત્રિ દરમ્યાન પ્રભુના અલૌકિક સંયોગ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનું સ્મરણ કરી રહ્યાં છે. એ સ્મરણ કરતાં તેમના હૃદયને અતિ આનંદ થઈ રહ્યો છે. ખૂબ સુખ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યું છે.

દધિમંથનના ઘમ્મર વલોણાંનો ઘમકાર, કર ઉપર પહેરેલા કંકણનો રણકાર, પગનાં ઝાંઝરનો ઝણકાર અને કંઠમાંથી વહેતા મધુર ગીતોનો નાદ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે.

મુખપૃષ્ઠ ઉપરનું ચિત્ર :

વ્રજભક્તો સોળ શૃંગાર સજ્જ ગૃહકાર્યમાં પરોવાયા છે. બુહારી કરે છે, મથનીઓ ધોવે છે. દધિમંથન કરે છે પણ મનતો મોહનમાં લાગેલું છે. નજર સામે નંદનંદનના સુભગ દર્શન થઈ રહ્યાં છે. દર્શન કરીને તેમનાં યશોગાન ગાઈ રહ્યાં છે.

સત્સંગ એ ભગવદાનંદ રૂપી પરમ ફલની પ્રાપ્તિનું દિવ્ય સાધન છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ લેખક : શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨)

ઘડીભરમાં ઘોડાના ડાબલાનો અવાજ સંભળાય છે. પણે ગીત પૂરું કરતાં જ જયદેવને અકથ્ય ગૂંગળામણ થવા લાગી, એણે રાજાને કહ્યું :

“મહારાજ, મારા મનમાં અવનવી શંકાઓ થાય છે. મને અમંગળના ભણકાર વાગે છે. મારે ઘેર જવું પડશે.”

રાજા ગંભીર બની ગયો. “તો ચાલો આપણે બધાજ જઈએ. કદી નહિ ને આજ આમ કેમ? આપણે પાછા જઈએ.”

તેઓ તરત જ પાછા ફર્યા અને પદ્માવતીના અવસાન પછી એકાદ ઘડીમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

તેમના આવાસ પાસે સ્મશાન જેવી શાંતિ છે. જેને જુએ તે શોકમગ્ન દેખાય છે. જયદેવ ઘોડા ઉપરથી કૂદીને નીચે ઊતરે છે. “દેવી! દેવી! એ બૂમ મારે છે.”

“દેવી ગયાં,” એનો વિશ્વાસુ નોકર રડતો રડતો, સમાચાર આપે છે.

જયદેવ અને રાજા, જાણે વીજળી પડી હોય તેમ ચમકે છે. રાજા પણ ઘોડા ઉપરથી કૂદીને નીચે આવે છે. બન્ને ઘરમાં ધસી જાય છે.

રંગબેરંગી-ગાલીચા ઉપર પદ્માવતી પડી હતી. જાણે કોઈ સંગેમરમરની પૂતળી. દુઃખ અને મુઝવણથી મૂંગો બની ગયેલો જયદેવ, એના પગ પાસે બેસી જાય છે.

રાણીના મોં ઉપરથી ગુનહગારીની કાળાશ રાજા પારખી લે છે. દાસીને ધમકાવીને, સારી વાત જાણી લે છે.

“અદમ્ય ક્રોધથી રાજાનું શરીર કંપવા લાગે છે. “આવી પ્રાણઘાતક મશ્કરી! એનો શો દંડ હોઈ શકે?”

કઠોર નિશ્ચય અને ભયાનક દૃઢતાથી એણે દાંત પીસ્યા; આંખોમાંથી ઝેરના અંગારા વરસ્યા.

“રાણી!” એણે સિંહની જેમ ત્રાડ પાડતાં કહ્યું :

“અત્યારે ને અંબઘડી જ તમે સિંધાવી જાઓ. તમારી આ

ગોલીઓને લઈને ચાલ્યાં જાઓ. તમારું કાળું મોં મં બતાવશો નહિ.”

સંહારક રુદ્ર જેવો એનો સીન ગોઈ દાસીઓ હેબતાઈ ગઈ. રાણીના તો મોતિયા જ મરી ગયા. રાજાનો કોપ હજ શમ્યો નથી. વરુના જેવી ત્રાડ પાડી તે રાઘવ ઉપર તૂટ પડ્યો. એને પકડીને ભીંત સાથે પછાડ્યો. અને એ ધબાકાથી શોકમગ્ન જયદેવ જરા ધ્યાનભંગ થયા; બોલ્ય “મહારાજ, શાંત થાઓ.”

રાઘવના લાંબા વાળ ખેંચી એને આંચકો મારી ઊભો કરતાં રાજા બોલ્યો :

“શું શાંત થાઓ, કવિરાજ, આ લોકોને તો ગોળ લગાડી લીમડે બાંધવા જોઈએ.” એમણે રાઘવને જોરથી મૂકી લગાવ્યો.

રાઘવે ચીસ પાડી. જયદેવે આગળ આવી રાજાનો હાથ પકડ્યો.

મહારાજ, મહારાજ, મારું સાંભળશો તો ખરાને?

રાજા બોલ્યો. “કવિરાજ બધું સાંભળીશ પણ આ ખૂનીઓને માફ કરવાનું નહિ સાંભળું.” એણે ફરીથી દાંત કચકચાવ્યો.

રાણીએ નિરાશાભરી નિઃસહાયતાથી જયદેવ તરફ જોયું. જયદેવે રાજા તરફ જોયું.

“મહારાજ, જરા થોભો તો ખરા.” જાણે પત્નીને કંઈ થયું જ ન હોય તેવા શાંત ગંભીર સ્વરે જયદેવે રાજાને કહ્યું.

“પદ્મા ગઈ છે ભૂલથી - હું સ્વર્ગમાં છું. એમ માનીને મને ત્યાં મળવા. પણ હું તો અહીં જ છું, એટલે એને પોતાની ભૂલ જણાતાં એ પાછી કેમ નહિ આવે!”

રાજા સડક થઈ ગયો. ચોક્કસ કવિનું મગજ ખસી ગયું હશે. નહિતર આટલી શાંતિથી આવી બેહુદી વાત ન કરે!

એના હૃદયમાં લાગણી ઉભરાઈ આવી.

“કવિરાજ, સ્વસ્થ થાઓ. મરેલા કંઈ પાછા આવતા હશે?”

“એ ક્યાં મરી છે,” જયદેવે હજુ સુધી મુદ્દો પકડી રાખ્યો. એ તો મને શોધવા ગઈ છે!

જે જીવ નિઃસાધન થઈ, દીનભાવે ભગવદ્દીયનો સંગ કરે છે તેને ભગવદાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અકથ્ય તિરસ્કારથી રાજાએ રાણીની સામે જોયું, “જોયું તમારા કરતૂકનું ફળ! આવી જોડી ખંડિત કરી! કવિશ્રેષ્ઠને પાગલ બનાવ્યો!”

સારસ ખેલડીને વિખૂડી પાડી! ક્યે ભવે તમે છૂટશો?” રાણીએ હાથ વડે મોઢું ઢાંકી દીધું. રાજાની આંખમાંથી વરસતો અગ્નિ અસહ્ય હતો.

જયદેવે એના શબ્દો સાંભળ્યા. “મહારાજ હું પાગલ નથી, હું પૂરા ભાનમાં જ ખોલું છું. પદ્માએ આવવું જ જોઈએ, નહિ તો મારે એને શોધી કાઢવા જવું પડે!”

“રાજાએ હાથક ખાધી. રાણી કંપી ઊઠી. “શું કવિ પોતે પત્ની પાછળ સહગમન કરશે?”

ખોલવા જતા રાજાને રોકીને જયદેવ પદ્માવતીના માથા પાસે ગયા. એણે એને નખશિખ નિહાળી અને કહ્યું “પદ્મા! પદ્મા! મને ક્યાં ખોળે છે? હું તો અહીં જ છું. પાછી આવ.”

રાજાની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. રાણી ધ્રુસકાં લઈ રડી રડી હતી.

જયદેવે અનિમેષ નેત્રો પદ્માના મુખ પર ઠેરવ્યાં. પદ્મા, ઊંઠ, મોઢું થાય છે.”

એ એના માથા પાસે ખેડો, માથે હાથ ફેરવવા લાગ્યો: ઊંઠ ઊંઠ, બંધાના દેખતાં આમ સૂઈ રહેવાય કે?”

રાજાને લાગ્યું કે કવિની ઘેલછા વધતી જાય છે.

જયદેવે પદ્માવતીનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લીધું. “ભલે સૂઈ લે, પણ ક્યાં સુધી સૂઈ રહીશ.” અને પછી કંઈ વિચાર આવ્યો હોય તેમ ખોલ્યો. “ના, ના, હું ખોલવું ને તું ખોલે નહિ, એ તો બને જ કેમ? તે કદીયે મારું વચન ઉઠાવ્યું નથી! શું તને અહીં કરતાં સ્વર્ગમાં વધારે ગમે છે? ના, ના, એવું કદીયે બને જ નહિ. મારા વિના તને ત્યાં નહિ ગોઠે!”

“પણ દેવો તને ત્યાંથી નહિ આવવા દેતા હોય! અપ્સરાઓમાં તારા જેવી છે જ કોણ? પણ, તું દેવોની રોકી શકાય જ શાની? તું તો મને જ ચાહે છે, અને હું પણ તને જ. આપણને કોઈ વિખૂટા પાડી શકે નહિ!”

ખૂબ ધીમેથી એનું માથું નીચે મૂક્યું. એ ઊભા થયા. પાસે ગોખલામાં પડેલી કરતાલ લીધી. સામે મંદિરમાં ખિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ સામે દૃષ્ટિ કરી. ભાવભીના હૃદયે નમસ્કાર કર્યા.

બધાં સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહ્યા હતાં. જયદેવના મુખમાંથી શબ્દો સર્ચા: દેવાધિદેવ કૃષ્ણ, ગોપીજનવલ્લભ! સાચા પ્રેમના મર્મને તું જાણે છે! તું અંતર્યામી છે. મારા

હૃદયને અને પદ્માના હૃદયને પણ તું જાણે છે. તું જાણે છે કે અમારો સ્નેહ નિષ્કામ છે. અદ્વાપિ પર્યંત મેં તારી પાસે કશું માંગ્યું નથી. પણ આજે માગું છું: મારી પદ્માને તું પાછી આપ. હે ભક્તમનોરથપૂરક! મારો આટલો મનોરથ જરૂર પૂરજે.” આમ કહેતાં, કવિવરે કરમાં કરતાલ લઈને, હૃદયને એકતાન કરતાં, અષ્ટપદીનું સ્તવન આરંભ્યું:

શ્રિત કમલા કુચ મંડલ ધૃતકુંડલએ ।

કલિત લલિત વનમાલ જય જય દેવ હરે ॥

જેમાંથી સર્વોત્તમ રસકાવ્ય ગીતગોવિંદનો જન્મ થયો. મહાકાવ્ય માટે હૃદયની ગ્રંથીઓ ખોલનાર, હૃદયમર્મને ધ્રુજવનાર જે પ્રબળ સંવેદના જોઈએ તે કવિવરને આ પ્રસંગ દ્વારા મળી ગઈ હતી.

સૌ કવિ અને પદ્માવતી પ્રતિ મીટ માંડી રહ્યા હતાં. પહેલું પદ પૂરું થયું અને પદ્માનું પોપચું જાણે ફરક્યું. બીજું પદ પૂરું થયું અને જમણા પગનો અંગૂઠો જાણે હાલ્યો. ત્રીજું પદ પૂરું થયું અને ડાબો હાથ જાણે સળવળ્યો. ચોથા પદે હોઠ જરા ફરક્યા, પાંચમાં પદે નાસિકા સંકોચાતી લાગી, છઠે પદે એણે આંખ ઉઘાડી, સાતમે પદે એણે ઊંડો નિશ્વાસ મૂક્યો.

રાજા-રાણી અને જોનારાના હૃદયમાં કોઈ અકથ્યભાવ ઉભરાઈ આવ્યો.

આઠમા પદની અંતિમ પંક્તિ જય જય દેવ હરે । એ ગાતાં તો સૌ ગાવામાં સામેલ થઈ ગયા.

અને જયઘોષ પૂરો થતાં જ, કવિવરની પ્રેમભક્તિનો વિજય થયો. પદ્માવતી આજસ મરડીને બેઠી થઈ. ક્ષણભર સૌ આશ્ચર્યચક્તિ બંની જોઈ રહ્યા.

રાણી તો મોકળે મને રડી પડી. રાજા ઉભરાતા હૃદયે જયદેવને ભેટી પડ્યો. જયદેવનું ધ્યાન તો પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના, સામે ખિરાજતા સ્વરૂપમાં લાગેલું હતું.

રાઘવન તો હાથમાં કરતાલ લઈ, “જય જયદેવ હરે”ની ધૂન મચાવતો અને નાચતો નગરમાં દોડ્યો.

હર્ષના આવેશમાં એનું ખસી ગયું હોય તેમ લાગતું હતું.

અને કવિવરની પ્રેમભક્તિના ચમત્કારના આ સમાચાર જેમ જેમ નગરમાં પ્રસરતા ગયા તેમ તેમ નગરજનો આ સારસ-ખેલડીની સ્નેહગાથા ઉપર ઓવારી જતાં, ધન્ય ધન્ય પોકારતા જોવામાં આવતા હતા.

(કંમશ:)

વ્રત, ઉપવાસ, તીર્થયાત્રા, દેહદમન, પૂજા-ઉપાસના વગેરેથી મોક્ષપર્યંતનું ફળ મળે પણ ભગવદાનંદ ન મળે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ લેખક : શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક - ૩)

પદ્માવતી સ્વસ્થ થયાં. કવિ જયદેવજીએ શરૂ કરેલું કાવ્ય પ્રભુની પ્રેરણા અનુસાર રચાતું ગયું. એમ કહેવાય છે કે આ 'ગીતગોવિંદ' કાવ્યની રચના કવિવરના હૃદયમાં ખિરાજીને સ્વયં શ્રીકૃષ્ણે કરી છે. તે સૂચવતા કેટલાક પ્રસંગો જોઈએ.

ગીતગોવિંદના બાર સર્ગ છે; તે પૈકી દસમા સર્ગમાં પ્રભુ રાધિકાજીને માનનિવારણ માટે વિનંતી કરે છે ત્યાં કવિથી નીચેની પંક્તિ સહજ લખાઈ ગઈ.

સ્મર ગરલ ખંડનં મમ શિરસિ મંડનં

ધેહિ પદ-પલ્લવ-મુદારમ્ ।

હે સુંદરી રાધે, તારાં ચરણરૂપી પલ્લવ મારા મસ્તક ઉપર મૂક, મારા મસ્તકમાં વિરહરૂપી વિષ બાધા કરી રહું છે. તેને તારા ચરણપલ્લવ રૂપી સંજીવની દ્વારા તું દૂર કર.'

આ પંક્તિ લખાઈ તો ગઈ પણ પછી કવિના મનમાં થયું કે રાધિકાજીના ચરણ પ્રભુના મસ્તક ઉપર મૂકવાની આ વિનંતી તો કેમ શોભે? આવું તે કંઈ લખાય? આ તો વધારે પડતું છે.

એ પંક્તિને બીજી રીતે ગોઠવવા એમણે ઘણો પ્રયાસ કર્યો પણ કોઈ રચના બેસે જ નહિ. છેવટે કંટાળ્યા. નિત્યક્રમ મુજબ નદીએ નહાવાં ગયા.

વિચારમાં ને વિચારમાં ઘણીવાર થઈ ગઈ. એમનાં પત્ની પદ્માવતી પરમ પતિવ્રતાં હતાં. પતિને જમાડીને તેમની ઉચ્છિન્ન થાળીમાં જ હમેશાં જમતાં; પરંતુ આજે કવિવર નદીએથી નાહીને મોડા મોડા ઘેર પાછા આવ્યા ત્યારે ઘેર તો જમવાનું આટોપાઈ ગયેલું બેયું. વિચારમાં પડી ગયા કે આજે આ શું?

પત્નીએ પૂછ્યું: 'તમે આમ શો વિચાર કરો છો?'

'આ બધું આમ કેમ? મને મૂકીને તમે આજે જમી લીધું?'

'તમને કંઈ ભ્રમ થયો લાગે છે. તમે નાહીને આ પોથી ખોલીને કંઈ લખવા બેઠા, પછી જમવા આવ્યા, ત જમાડીને તમારી થાળીમાં હું જમી, હવે આમ કેમ કહો?'

કવિને પરમ આશ્ચર્ય થયું. પોતે તો નાહીને હવે આવતા હતા. તેમને થયું નક્કી મારું રૂપ 'ધરીને' પ્રભુ પધાર્યા હશે. પોથીમાં બેયું તો પોતે જે પંક્તિઓ અરે લાગવાથી ભૂંસી નાખી હતી તે પંક્તિઓ પ્રભુએ પોત સુંદર હસ્તાક્ષરથી લખી દીધી હતી.

જયદેવજીને પોથી બેતાં આ વાત સમજાઈ ગઈ નિશ્ચય થયો કે જે કંઈ કાવ્ય રચાય છે તે પ્રભુની પ્રેરણ જ લખાય છે. આ પંક્તિઓ પ્રભુને પ્રિય જ છે માટે આવીને લખી ગયા છે.

પછી પત્નીની પાસે જઈ તેને પ્રજ્ઞામ કરીને બોલ દેવી, ધન્ય ભાગ્ય તારાં કે સાક્ષાત્ ભગવાન આવીને હાથનું ભોજન કરી ગયા! તને એમનું અધરામૃત થયું. હવે એમાંથી કંઈક કણિકા માત્ર પણ બચ્યું હોર મને આપ.

આવું પરમ ભાવાત્મક કાવ્ય ગીતગોવિંદ છે!

શ્રી ગોકુલનાથજીનાં કલ્લોલનાં વચનામૃતોમાં પ્રસંગ મળી આવે છે.

એક વખત કવિના મનમાં જરા અભિમાન આવ્યું સુંદર કાવ્ય મારાથી રચાયું છે? તે દિવસે કવિ ન નહાવા ગયા. તેમની પાસે બે-ચાર સુવર્ણમુદ્રાઓ આ રહી ગઈ હતી. નહાતી વખતે તે મુદ્રાઓ એક કપ બાંધીને કપડું કાઢા ઉપર મૂક્યું. નાહીને નદીમાંથી બ આવીને જુએ છે તો એ કપડું ત્યાં ન હતું. શોધ કરી, તેને નજીકના દરમાં ખેંચી ગયો હતો. તેનો એક છેડો બ દેખાયો. ઊંડું ખોદતા ગયા. અંદરથી મહોરો તો મળી; સાથે સાથે સુવર્ણના પંતરા ઉપર કોતરાયેલું ગીતગોવિંદ મળ્યું!

કવિને પરમ આશ્ચર્ય થયું. તેમનો ગર્વ ગળી ગયો તો નિમિત્ત માત્ર જ છું. આ તો પ્રભુની રચના જ દ્વારા પ્રકાશિત થઈ છે! (અનુસંધાન પાન ૮)

જે જીવ નિઃસાધન થઈ, દીનભાવે ભગવદીયનો સંગ કરે છે તેને ભગવદાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સૂક્ષ્મ અન્યાશ્રયના અપરાધને કારણે તેમણે માર્ગેલાં બીજાં બે વરદાન-(૧) માર્ગનો સિધ્ધાંત હૃદયારુદ થાય. (૨) મુખરતા દોષ જાય- ફલિત થતાં નહોતાં. આમ, અન્યાશ્રય આ માર્ગની ફળપ્રાપ્તિમાં ખૂબ જ બાધક છે.

એક દિવસ શ્રીમહાપ્રભુજી અહીં ગંગાજીમાં સ્નાન કરતા હતા ત્યારે તેમના મોટા ભાઈ કેશવ પુરી, જેમણે સંન્યાસ ધારણ કર્યો હતો. તેઓ પણ તીર્થયાત્રા કરતા કરતા અહીં આવ્યા. તેમણે શ્રીમહાપ્રભુજીની આગળ પોતાની યોગસિધ્ધિનું પ્રદર્શન કરતાં ગંગાજીના જલ ઉપર ચાલીને, નાવ વિના ગંગાજી પાર કર્યા. ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ અપ્રસન્ન થઈને આશા કરી કે 'સાચી સિધ્ધિ ભગવદ્ સેવા છે. જે ભગવદ્ સેવા કરતો નથી તેને બીજી સિધ્ધિ શું કામની? આવી સિધ્ધિનું અભિમાન રાખવાથી શું?' આપે પોતાના મોટા ભાઈની સિધ્ધિ હરી લીધી. બીજા દિવસે જ્યારે તેઓ નાવ વિના જલ પર ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ ડૂબ્યા. તેમણે પોતાને બચાવવા શ્રીવલ્લભના નામની ખૂમો પાડી. તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજી કિનારા ઉપર બિરાજી સંધ્યાવંદન કરી રહ્યા હતા. આપે પોતાનો હાથ ખૂબ લંબાવ્યો, અને ગંગાજીની મધ્યધારામાં ડૂબતા કેશવપુરીને લંબાવેલ હાથથી બહાર કાઢી, પોતાની પાસે કિનારે લાવ્યા. આ ચમત્કાર જોઈ કેશવપુરીને જ્ઞાન થયું કે, શ્રીવલ્લભ લૌકિક સંબંધે પોતાના નાના ભાઈ પરંતુ સાક્ષાત પૂર્ણપુરુષોત્તમ છે. તેથી તેમને દંડવત કર્યા.

અહીં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં બેઠકજી પ્રગટ બિરાજે છે. સેવાનો પ્રકાર ચાલે છે. આપણે શ્રીમહાપ્રભુજીને અહીં પૂર્ણ પ્રેમે દંડવત કરીએ.

શ્રીહરસાનીજી ટ્રસ્ટનાં બધાં પ્રકાશનો/પુસ્તકો નીચેના સ્થળેથી મળી શકશે.

શ્રી દિલીપભાઈ પારેખ,

C/o. ફોરટ્રાન સ્ટીલ પ્રા. લિ., એ-૧૧૧, સત્યમ શોપીંગ સેન્ટર, મહાત્મા ગાંધી રોડ, ઘાટકોપર(ઈ), મુંબઈ.

ફોન : (ઓ.) ૫૧૦૧૩૬૧, ૫૧૨૭૦૨૩

ફોન : (ઘર) ૫૧૧૦૩૮૭, ૫૧૬૧૩૦૬

વૈષ્ણવ પરિવાર નિધિ ફંડ તથા બેઠકજી જીર્ણોદ્ધાર ફંડની રકમ પણ અહીં સ્વીકારવામાં આવે છે.

ગીતગોવિંદ : પાન ૧૦ થી ચાલુ

દક્ષિણ ભારતમાં વિષ્ણુકાંચીમાં વરદરાજસ્વામીનું મંદિર છે. આ મંદિરના પગથિયાં ઉપર 'ગીતગોવિંદ'ની અષ્ટપદીઓ કોતરવામાં આવેલી હતી. જ્યારે શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાં પધાર્યા ત્યારે આપશ્રીએ પગથિયાં ઉપર પોતાના ચરણારવિંદ મૂકી પધાર્યા નહિ. આપશ્રીએ શ્રીદામોદરદાસજીને આશા કરી 'મને વરદરાજસ્વામીનાં દર્શન કરવાની વર્ષોથી ઘણી ઉત્કંઠ છે પરંતુ તેમનાં દર્શન હું પામી શકીશ નહિ; કારણ કે આ મંદિરના પગથિયાં ઉપર કોતરાયેલું ગીતગોવિંદ સાક્ષાત ભગવદ્વાણી છે. ભગવદ્ વાણીનું ઉલ્લંઘન કેમ થાય?'

આ કાવ્ય 'ગીતગોવિંદ' ઉપર સંસ્કૃતમાં અને પ્રાકૃતભાષાઓમાં ઘણી ટીકાઓ લખાઈ છે. તેના ઘણી ભાષાઓમાં અનુવાદો પણ થયા છે. કાંગડા શૈલીના ચિત્રકારોએ તેના દરેક સર્ગના સુંદર ચિત્રો બનાવ્યાં છે તેના ઉપરથી ફિલ્મ પણ બની છે.

કાવ્યમાં વર્ણવેલા ભાવો અદ્ભુત છે. એનું પદલાલિત્ય અસાધારણ છે. આ કાવ્યને સમજવા માટે થોડું ભાષાજ્ઞાન પણ જોઈશે. પ્રભુની સર્વ લીલાઓ નિષ્કામે અને નિર્દોષ છે એ તત્ત્વ શ્રીવલ્લભાધીશે ઘણી સુંદર રીતે સિધ્ધ કરેલ છે. હૃદયરોગ-કામને નિવૃત્ત કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુની લીલામાં છે એમ કવિ જયદેવજી કહે છે.

કોઈએ કહ્યું છે :

સંસાર વિષ વૃક્ષસ્ય દ્વે ક્લે અમૃતોપમે ।

કાવ્યમૃત રસાસ્વાદ : સંગમઃ સુજનૈ સહ ॥

સંસાર તો વિષવૃક્ષ છે; પરંતુ એના ઉપર બે અમૃતકણ લાગ્યાં છે. એક કાવ્યોદ્ગ્રી અમૃતરસનો સ્વાદ અને બીજા ભગવદ્ ભક્તોનો સત્સંગ.

આ ગીતગોવિંદના રસાસ્વાદ દ્વારા આ બંને બાબતો પ્રાપ્ત થશે. એક પરમ રસમય કાવ્યનો આસ્વાદ અને પરમ ભક્ત શ્રીજયદેવજીનો સત્સંગ.

શ્રીહરિરાયજીએ શિક્ષાપત્રમાં કહ્યું છે : મુષ્ટિમાર્ગનો બે ફળ છે. સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ અને ભગવદ્ લીલારસ લીલારસ આ કાવ્યમાં ભરપૂર ભરેલો છે.

તો આવો, ભગવદ્ રસરસિકો, આપણે પણ ચાતક પોતાની ચાંચમાં સમાય તેટલો સ્વાતિવંત જીલે છે તેમ, જેટલું થાય તેટલું આ રસવંતનું પાન કરી જીવનની ધન્યતા અનુભવીએ. (કમશા)

હંમેશા ભગવદીયનો સંગ કરવો. કોઈ પણ વખત લૌકિક જનોનો સંગ ન કરવો.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ લેખક : શ્રીપ્રજ્ઞસ્તદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક - ૪)

કવિ જયદેવજી રચિત 'ગીતગોવિંદ' કાવ્ય, જે ભગવદ્ લીલારસથી ભરેલું છે, તેનો પરિચય આપણે આગળના ૩ લેખો દ્વારા મેળવ્યો. હવે આપણે તે કાવ્ય તેના પ્રથમ સર્ગથી જોઈશું.

ગીતગોવિંદના મંગળાચરણરૂપે લખાયેલો પ્રથમ શ્લોક આ રહ્યો.

મેઘે મેઢુરમમ્બરં વન ભુવઃ શ્યામાસ્તમાલ દ્રુમૈ -
નકતં ભીરુરયં ત્વમેવ દદિદં રાધે ગૃહં પ્રાપય ॥
ઈત્યં નંદ નિદેશતશ્ચલિતયોઃ પ્રત્યધ્વકુંજ દ્રુમમ્
રાધા માધવયોર્જયન્તિ યમુનાકૂલે રહઃ કેલયઃ ॥૧॥

ભાવાનુવાદ :

(શાર્દૂલવિકીરિત છંદ)

ઘેરાયો વન રાધિકે, ગગનમાં છાયાં તમાલો વને,
બહીએ બાલમુકુંદ આ રજનીએ, જોડે જ જાઓ તમે,
એવાં વેણથી નંદના, વિચરતાં, કુંજે ઘને નિજને,
જામી જે યમુના તટે જુગલની લીલા સ્મરું ધન્ય તે!

એક સમયે શ્રીનંદરાયજી બાલકૃષ્ણ પ્રભુને સાથે
લઈ વનમાં ફરવા પધારેલા. અચાનક આકાશમાં મેઘ
ચડી આવ્યો. બાજુની કુંજમાંથી રાધિકાના ગાનનો
સ્વર સંભળાયો, નંદરાયજી વૃધ્ધ હતા. તેમને
અંધકારમાં કંઈ સૂઝે તેમ ન હતું. રાધિકાને પોતાની
પાસે બોલાવી કહ્યું: હે રાધિકે, ગગનમાં ઘન ઘેરાઈ
આવ્યો છે. વનમાં શ્યામ તમાલનાં વૃક્ષોની ગાદી ઘટાને
લીધે વળી વિશેષ અંધકાર છવાઈ ગયો છે. મારો
બાળક કૃષ્ણ નાનો છે. તે રાત્રિ પડી જવાથી બીએ
છે. માટે તું એને તારી સાથે ઘેર લઈ જા.

રાધિકાજી આ શબ્દો સાંભળીને રાજી થયાં. તેઓ
શ્રીકૃષ્ણને લઈ ગયાં. પણ ક્યાં? ઘેર નહિ. ઘન ગાદી

નિર્જન નિકુંજમાં લઈ ગયાં. યમુનાજીના તટ ઉપર આવેલી
એ નિકુંજ હતી. પ્રભુએ કિશોર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું.
શ્રીરાધિકાજીના મનોરથ પૂર્ણ કરવા વિવિધ લીલાઓ કરી.
એ ધન્ય લીલાનું હું સ્મરણ કરું છું.

ભક્ત કવિવર જયદેવજી આ રીતે મંગળાચરણ કરી
ગ્રંથનો આરંભ કરે છે. પ્રભુને તેમણે બાલક રૂપે અને તે જ
સમયે સાથે સાથે નિકુંજનાયક સ્વરૂપે લીલા કરતા વર્ણવ્યા છે.

શ્રી હરિરાયજી મહાપ્રભુજીએ ચતુર્થ શિક્ષાપત્રના
દસમાં શ્લોકમાં આ વાત કહી છે.

ઈદં હિ પુષ્ટિમાર્ગીયં તદેવ જ્ઞાયતે બુધેઃ ।

ગીતગોવિંદાઘપદે - પ્યેતદેવ નિરુપ્યતે ॥

આજ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુનું વિરુધ્ધધર્માશ્રયી સ્વરૂપ છે.
જે સમયે નંદરાયજીને બાલક સ્વરૂપે સુખ આપે છે, તેજ
સમયે શ્રીરાધિકાજીને કિશોરસ્વરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. આવો
પરસ્પર વિરુધ્ધ ધર્મો પ્રભુમાં જ સંભવે છે. કવિ જયદેવજી
આ પુષ્ટિતત્ત્વ સ્વીકારીને જ પ્રભુની લીલા વર્ણવવાનો
પ્રારંભ કરે છે.

પ્રભુની લીલાઓ જીવની લોકિકબુધ્ધિથી સમજાય તેવી
(અનુસંધાન પાન ૮ પર)

નંદરાયજી કહે છે: હે રાધિકા, આકાશમાં કાળાં વાદળોં છવાયાં છે.
શ્યામતમાલનાં વૃક્ષોને લીધે અંધકાર છવાયો છે. બાલકૃષ્ણ આ અંધારી
રાત્રિમાં બીએ છે. માટે તું એને ઘેર લઈ જા.

કામ, ક્રોધ વિનાના, નિરપેક્ષ ભગવદીયોનો હંમેશા સંગ કરવો. આવો સત્સંગ ફળરૂપ છે.

છે: 'મારા લાલને ગૌચારણમાં અતિ શ્રમ થાય છે. ખૂબ શ્રમિત થઈને નિદ્રાધીન થયો છે.' પ્રભુના શ્રમનો વિચાર કરી જગાવ્યા વગર જ પાછાં પધારે છે.

વળી વિચાર કરે છે: 'જો એના સખાઓ આવી ગયા તો જાગીને નિરાંતે કલેવુ પણ કર્યા વિના એમની સાથે દોડી જશે. વળી ગોપીઓ દહીં વેચવા જતાં એનું મુખ જોવા આવી જશે. એ જાગ્યો નહિ હોય તો દહીં વેચવા પણ નહિ જાય. માટે એને જલદી જગાવવો તો પડશે જ.'

આમ વિચારી ફરીથી શૈયામંદિરમાં જાય છે. જતાં જતાં જુએ છે તો શૈયામંદિરની બહાર સખીજનો મધુર સ્વરે, પ્રભુને જગાવવા માટે, કીર્તન ગાઈ રહ્યાં છે.

લાલન જાગો હો ભયો ભોર ।

નિકસે કમલ, વિમલ બાની સખ

બોલન લાગે પંછી ચર્હુ ઓર ॥૧॥

મધુમેવા પકવાન મિઠાઈ,

લીજે ઘૂત રોટી બોર બોર ।

રસિક પ્રીતમસોં કહત નંદરાની,

હોઠ બેઠો હો નંદકિશોર ॥૨॥

નંદરાણી લાલના કપોલ ઉપર શ્રીહસ્ત ફેરવી, ક્રોમળતાથી એના વાંકડિયા વાળ સમારી એને જાગવા માટે વિનંતી કરે છે. પ્રભુ નેત્રો ખોલી મૈયાની સામે જુએ છે; પણ પાછા ચાદર ઓઢી, પડખું કરી, આંખો મીંચી નિદ્રાધીન થઈ જાય છે. નંદરાણી કમલનયન પ્રભુને જગાવ્યા વગર જ પાછાં ફરી જાય છે.

બહાર સખીજનો ગાઈ રહ્યાં છે

કૌન પરિ નંદલાલ હી બાન ।

પ્રાત સમય જાગનકી બિરિયાં

સોવત હૈ પીતાંબર તાન ।

મુખપૃષ્ઠ ચિત્ર :

ગોપીજનો શ્રીહસ્તમાં વિવિધ સામગ્રી, વસ્ત્ર, શૃંગાર, ખિલોના વગેરે લઈને નંદભવનમાં પધારી રહ્યાં છે. માતા યશોદાજી પ્રભુને જગાવવા માટે શૈયામંદિરમાં પધાર્યા છે પણ પ્રભુને ગાઠ નિદ્રામાં પોઢેલા જોઈ જગાવતાં નથી.

ગીતગોવિંદ : પાન ૯ થી ચાલુ

હોતી નથી. શ્રી મહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે: ન લૌકિક: પ્રભુ. કૃષ્ણ: મનુતે નૈવ લૌકિકં. પ્રભુની લીલાઓ પણ લૌકિક નથી. સર્વ લીલાઓ નિર્દોષ અને નિષ્કામ છે. આપણા હૃદયના રોગરૂપી કામવૃત્તિનો નાશ કરનારી આ લીલાઓ લૌકિક કેવી રીતે હોઈ શકે? આ કાવ્યને સમજવા માટે આ સિધ્ધાંત બરાબર સમજી દઢ રીતે હૃદયમાં ધારણ કરવો આવશ્યક છે.

તેથી જ આ ગીતગોવિંદની પ્રશસ્તિ માટે એક કવિએ કહ્યું છે :

(કુતવિલંબિત છંદ)

હરિ તણા ચરણે ઉર જો રમે,

રતિ કથા અથવા ઘટમાં ગમે,

શ્રવણ તો કરજો, જયદેવનાં

કવન, પાવન, રમ્ય રસે ભર્યાં.

જો તમારું ચિત્ત હરિનાં ચરણોમાં રમતું હોય, જો અલૌકિક શૃંગાર કથાઓ મનમાં ગમતી હોય તો જયદેવજીના આ પાવન કરનારાં કવનો (કાવ્યો) કે જે સુંદર રસથી ભરેલાં છે તે તમે શ્રવણ કરજો.

(શાર્દુલવિકીરિત છંદ)

જ્યાં રિધિ રસરાજની વળી, ઊંડી સંગીતની માધુરી, ગાઢી કાવ્ય તણી ચમત્કૃતિ; અમી ભકિતની ભારી ભરી, તે જોવા અભિલાષ જો ઉર વસે, તો નંદના નંદની, હૃદમાં લીન કવિની વાણી સુણજો શ્રી ગીતગોવિંદની.

જે કાવ્યમાં શૃંગારસની અખૂટ સમૃદ્ધિ છે, સંગીતની મધુરતા છે, ગાઢી કાવ્ય ચમત્કૃતિઓ છે, ભકિતરસામૃત ભરપૂર ભરેલું છે એવું આ ગીતગોવિંદ છે. આ બધું એક સાથે માણવાની અભિલાષા હોય તો નંદનંદનમાં આસકત બનેલા એવા કવિની આ વાણી તમે સાંભળજો.

વામા અને ભોજથી જન્મનારી, મહાકવિ શ્રી જયદેવ કેરી, આ ગીતગોવિંદ ગિરા અનેરી, ભકતો તણે કંઠે રમે રૂઝેરી.

માતા વામા અને પિતા ભોજનાં પુત્ર મહાકવિ જયદેવજીની આ અનુપમ વાણી ભકતોના કંઠમાં રમ્યા કરો. અર્થાત ભકતો સદેવ એનું ગાન કરી એનો આનંદ અને રસ લીધા કરો. (કમશ:)

■ લેખક :

કવિ જય

લીલારસથી

૩ લેખો દ્વા

સર્ગથી જોઈ

ગીતગો

આ રહ્યો.

મેઘે મેંદુર:

નકંતં ભી:

ઈત્યં નંદ

રાધા માધ

ભાવાનુવાદ

ઘેરાયો

બહીએ

એવાં વે

જામી જે

એક ર

લઈ વનમાં

ચડી આવ

સ્વર સંભ

અંધકારમ

પાસે ખોલ

આવ્યો છે.

લીધે વર્ણ

બાળક કૃ

છે. માટે

રાધિ.

શ્રીકૃષ્ણને

હંમેશા ભગવદ્દીયનો સંગ કરવો. કોઈ પણ વખત લૌકિક જનોનો સંગ ન કરવો.

અલકલટો વિખરાયેલી છે. આભૂષણો અસ્તવ્યસ્ત થયેલાં છે. પાગ ઢીલી થઈ ગયેલી છે. કપોલ ઉપર પાનની લાલિમા અને શ્રીમુખ ઉપર અંજન લાગેલું છે. શ્રીઅંગ ઉપર ચંદન છે. તેના ઉપર દોરામાં પરોવાયા વગરની પુષ્પમાળા ધરી હોય તેવાં ચિત્તો છે. પ્રભુએ રાત્રિએ કરેલી વ્રજંગનાઓ સાથેની રાસલીલાનાં ચિત્તો જાણે સર્વ અંગોમાં પ્રકટ થઈ રહ્યાં છે. આ પરમ રસાલ ચિત્તો વડે શોભતા નંદલાલનાં દર્શન એ વ્રજબાલા કરે છે. પ્રભુની શોભા જોઈ મુગ્ધ થઈ જાય છે. રસમસ્યા નેત્રોથી નંદલાલને નિરખે છે. રાત્રિએ રસાત્મક પ્રભુએ આપેલા રાસક્રીડાનાં સુખને યાદ કરે છે. દર્શન કરતાં આંખોથી પોતાની નિકુંજમાં પધારવા સંકલ્પ કરી દે છે.

મુખપૃષ્ઠ ઉપનું ચિત્ર આ લીલાનાં દર્શન કરાવે છે.
(કમશા:)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

- શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લિખાંક-૫)

પ્રથમ સર્ગ

વૃંદાવનમાં વસંતઋતુ ખીલી ઊઠી છે, તેથી વિરહ-વિદુવળ અનેલાં શ્રીરાધિકાજી શ્રીકૃષ્ણને કુંજનિકુંજોમાં શોધી રહ્યાં છે. તેવામાં તેમની એક સખી ત્યાં આવી પહોંચે છે. તે સખી રાધિકાજીને વનનું સૌંદર્ય બતાવે છે; અને તેનું વર્ણન કરે છે.

શ્લોક :

વસન્તે વાસન્તી કુસુમ સુકુમારિરવયવિઃ
ભ્રમન્તી કાન્તારે ખલુ વિહિત કૃષ્ણાનુ સરણામ્ ।
અમન્દં કન્દર્પજવર જનિત ચિન્તાકુલતયા
ચલદાધાં રાધાં સરસ મિદમૂચે સહસરી ॥

ભાવાનુવાદ :

વસંતે વાસંતી કુસુમ સમ તન્વી, ઘન વને,
ભ્રમે કુંજે કુંજે રસવિવશ શોધન્તી હરિને.
અધીરી રાધાની ચટપટી ચિત્તે એ ચિતવીને
વંદે જઈ સાહેલી, મદન મદમીણી તરુણીને.

ભાવાર્થ : વસંતઋતુમાં, વાસંતી પુષ્પ સમાન સુકુમાર રાધા ગાઢ વનમાં રસવિવશ બનીને, હરિને શોધતી, કુંજે કુંજે ફરે છે, ત્યારે તેની આતુરતા મનથી જાણી લઈને એ કામદેવના મદથી મીણ જેવી - નરમ હૃદયવાળી બનેલી રાધાને સાહેલી આ પ્રમાણે કહેવા લાગી.

પ્રબંધ (અષ્ટપદી) (રાગ-વસંત)

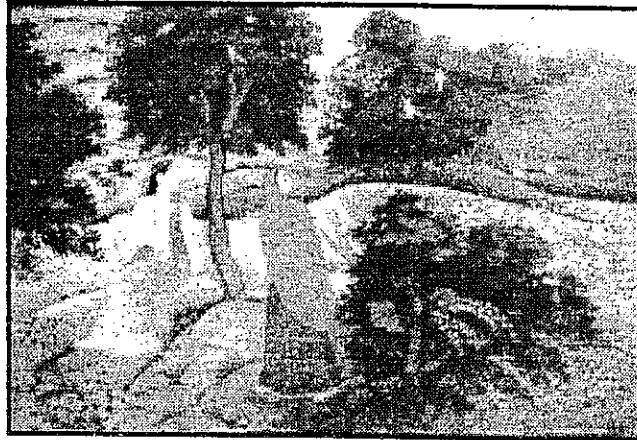
શ્લોક :

લલિત-લવંગલતા પરિશીલન કોમલ મલયસમીરે ।
મધુકર નિકર કરંભિત કોકિલ કૂજિત કુંજકુટિરે ।
વિહરતિ હરિરિહ સરસ વસંતે । નૃત્યતિ યુવતિ
જનન સમં સખિ વિરહિજનખ્ય દુરન્તે ॥ધ્રુવ॥૧॥

ભાવાનુવાદ :

લલિત લવંગલતા મલયાનિલ, થનગન નર્તી નચાવે,
ગાન નવલ કોચલ લલકારે, મધુકર ખીન બજાવે,
નટવર મદભર ભર ઋતુરાજે, ખેલે રંગ રતિ રેલી,
ઋતુઘેલી અલખેલી સંગ આજે.... (૧)

ભાવાર્થ : હે રાધિકા, મલય પર્વત ઉપરથી આવતો શીતલ મંદ સુગંધયુક્ત પવન જાણે નાચી રહ્યો છે; સુંદર

રાધિકાજીને તેમની સખી વનનું સૌંદર્ય બતાવે છે.

જે જીવ નિઃસાધન થઈ, દીનભાવે ભગવદીયનો સંગ કરે છે તેને ભગવદાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

લલિંગની લલ
કોઈ નવું જ
ગુંગરવ કરીને
અને સંગીતની
આ પૂર ખેડા
અલખેલી સાથે
મૃગમદનો પ

કૂલી કળી કૂમ

ભાવાર્થ :
જેવી સરસ સુગ
કળીઓ ખીલી
કાગ ખેલાઈ રહ
શ્રીકૃષ્ણ રાસ ર
માધવી શું લા

જગ નિર્લજ (

ભાવાર્થ : વૃ
મોટ કવિ કલ્પન
આલિંગન કરે દે
આલિંગનના હ
દૃશ્ય જોઈ પેલાં
શ્વેત રંગ હાસ્ય
કલ્પના કરે છે.

મધુપ સંગ મદ

ટવળે ત્યમ ટમ

ભાવાર્થ : ખ
છે તેના ઉપર ભ્ર
આવી જ રીતે વિ
કરતી, વસંતઋતુ

લલિંગની લતાઓને નચાવી રહ્યા છે. કોયલ ટલૂકા કરીને કોઈ નવું જ ગીત જાણે લલકારી રહી છે. ભમરાઓ ગુંગારવ કરીને જાણે કે ખીન બજાવી રહ્યાં છે. મૃત્યુ, ગીત અને સંગીતની જાણે રમઝટ જામી છે ત્યારે વસંત ઋતુની આ પૂર બહારમાં મદભરેલા નટવર શ્રીકૃષ્ણ ઋતુધેલી અલબેલી સાથે વિહાર કરી રહ્યા છે.

મૃગમદનો પદ પરિમલ,
પાંગરી તરુણ તમાલ બહાવે,
ફૂલી કળી કૂમળી કરબકની,
ફાગ પરાગ ઊડાવે ... નટવર. (૨)

ભાવાર્થ : નાનકડાં તમાલ વૃક્ષો પાંગરીને કરતુરી જેવી સરસ સુગંધ રેલાવી રહ્યાં છે. કરબક પુષ્પની કોમળ કળીઓ ખીલી છે. એમાંથી પરાગ ઊડી રહ્યા છે. જાણે કે ફાગ ખેલાઈ રહ્યા છે. આવા મનોહર સમયમાં નટવર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ રાસ રસ રેલાવી રહ્યા છે.

માધવી શું લઈ સાંઈ રસાવે,
મુકુલ પુલક દર્શાવે,
જગ નિર્લજ ભાળી બાલુડાં કરેણ
હસે સહી, હાવે... (૩)

ભાવાર્થ : વૃક્ષ સાથે વેલી સહજ રીતે લપટાય છે તેને માંડ કવિ કલ્પના કરે છે કે આંખો જાણે માધવી લતા સાથે આલિંગન કરે છે. આંખોને આવેલા મહોર તે જાણે આ આલિંગનના હર્ષથી થયેલા રોમાંચ છે. આવું નિર્લજજ દૃશ્ય જાઈ પેલાં સંકેદ કરેણનાં પુષ્પ જાણે કે હસી રહ્યાં છે. અત રંગ હાસ્યનો હોવાથી કવિ એ પુષ્પો હસે છે તેવી કલ્પના કરે છે.

મધુપ સંગ મધુથી તર ડોલે,
મોલસરી ખીલંતી
ટવળે ત્યમ ટમટમી વામા,
વિરહાનલથી જલંતી... (૪)

ભાવાર્થ : ખીલતી મોલસલી કે જે રસથી ભીજાયેલી છે તેના ઉપર ભ્રમર બેઠો છે; અને તેથી તે ડોલી રહી છે. આવી જ રીતે વિરહાગ્નિમાં બળતી વામાઓ, આતુરતા કરતી, વસંતઋતુમાં પ્રિયતમના વિયોગે ટળવળતી હશે.

વીધિ વિજોગી જનનાં નયનો,
મન્મથ કેતક કુંતે,
કેસરી સરીખા કિંશુક-નખથી,
ચીરે ઉર ખરી ખંતે... (૫)

ભાવાર્થ : મન્મથ (કામદેવ) વિયોગીજનનાં નયનોને કેતક કુંત વડે એટલેકે કેવડાના પુષ્પરૂપી ભાલા વડે જાણે કે વીધી રહ્યા છે. કેસૂડાના ફૂલરૂપી સિંહનખ વડે તેમનાં હૃદયોને ચીરી રહ્યા છે.

વસંતની આ વનશ્રી પ્રિયના સંયોગમાં જે સુખરૂપ થાય છે તે, વિરહીજનોનાં નેત્રોમાં ખૂંચે છે અને તેમના હૃદય તેનાથી ચીરાઈ રહ્યાં છે એવું કવિ કહે છે.

પેખ, શિલીમુખથી ભાંધાનો પાડળ ભેખ ભજાવે.
કુસુમાયુધના કનક દંડ શું કેસર કુસુમ સુહાવે... (૬)

ભાવાર્થ : હે સખિ, તું જા, પેલાં પાડળનાં પુષ્પો કામદેવના ભાથા જેવાં લાગે છે. એના ઉપર ભ્રમર બેઠો છે તે એમાં બાજ મૂક્યા હોય તેવા લાગે છે. કેસર ખીલ્યું છે તે જાણે કામદેવનો સુવર્ણ દંડ હોય તેમ શોભે છે.

વૃંદાવન કુંજે જનગંજન,
ઘન ઉદ્દીપન ભાવે,
સમય અસીમ વિષમ આ શમમય,
મન મુનિનાંય મુજાવે... (૭)

ભાવાર્થ : વૃંદાવનની કુંજમાં, આ વસંતઋતુનો કપરો સમય, કામનું ગાઢ ઉદ્દીપન કરાવીને, સામાન્ય જનોના તો શું પણ મુનિજનોનાં મનને પણ મૂંઝવી રહ્યા છે. મધુરું વન વર્ણન મધુઋતુનું,

જયદેવે રચ્યું આજે,
શ્રોતાની મતિને સ્થિર સ્થાપો,
શ્રીપતિના ચરણાબ્જે... (૮)

ભાવાર્થ : ભક્તકવિ જયદેવજીએ મધુઋતુનું - વસંતઋતુનું આ મધુર વર્ણન કર્યું છે. તે શ્રોતાની મતિ પ્રભુના ચરણકમલમાં સ્થાપો.

(ક્રમશઃ)

ચિત્તનો ઉદ્વેગ શાંત કરવો હોય તો સત્સંગ રૂપી સમુદ્રના કિનારે બેસવું.

ગીત ગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૬)

પ્રથમ સર્ગ :

પ્રથમ સર્ગમાં વસંતઋતુનું વર્ણન કરતી અને વસંતના દિવસોમાં શ્રીપ્રભુ સન્મુખ ગવાતી અષ્ટપદીનું આપણે ચિંતન કર્યું. કવિ શ્રી જયદેવજીએ એ પ્રબંધ-અષ્ટપદીની આસપાસ છૂટા શ્લોકો મૂક્યા છે. તેમાં પણ સુંદર વસંત વર્ણન છે. હવે આપણે તે શ્લોકો જોઈએ.

શ્લોક-૧ :

દરવિદલિત મલ્લીવલ્લિચંચત્પરાગ ।
પ્રકટિત પટવાસૈર્વાસયન્ કાનનાનિ ॥
ઈહ હિ દહતિ ચેતઃ કેતકીગન્ધ બન્ધુઃ ।
પ્રસર દસમબાણ પ્રાણવદ્ ગન્ધવાહઃ ॥૧॥

ભાવાનુવાદ :

ધવલ નવલ ફૂલે, જે ઝૂલે ફૂલવાડી
મધુર મધુર તેની, મહેકથી લહે લગાડી,
સુતનુ, વિતનુનો આ પ્રાણ લહેરે રસાળી,
અનિલ, અનલબંધુ વાય કાયા પ્રજાળી. (૧)

ભાવાર્થ :

હે સુકુમારી રાધે, આ વસંતઋતુમાં નિકુંજોમાં નૂતન ચેત પુષ્પો ઝૂલી રહ્યાં છે એ તું જો. પવનથી એ પુષ્પો ડોલી રહ્યાં છે. તેની રજની મધુર સુગંધથી ભરેલો આ પવન, કામદેવનો પ્રાણ અને અગ્નિનો મિત્ર, કામોત્તેજક અને વિરહાગ્નિને વધારનાર એવો આ પવન વિરહીજનોની કાયાને પ્રજાળી રહ્યો છે.

(આ ઋતુના પવનમાં કામોદીપન કરવાની અસાધારણ શક્તિ હોવાથી તેને કામદેવના પ્રાણનું પ્રતીક આપવામાં આવ્યું છે. વિરહાગ્નિ તેનાથી પ્રજળે છે માટે અગ્નિનો મિત્ર કહેવામાં આવ્યો છે.)

શ્લોક-૨ :

અદ્યોત્સંગવસદ્-ભુજંગ-કવલકલેશાદિ-વેશાયલમ્ ।
પ્રાલેય પ્લવનેચ્છયાનુસરતિ શ્રીખંડ શૈલાનિલઃ ।
કિંચ સ્નિગ્ધરસાલ મૌલિમુકુલાન્યાલોક્ય હર્ષોદયા -
દુન્મીલંતિ કુહૂઃ કુહૂરિતિ કલોત્તાલાઃ પિકાનાં ગિરઃ ॥૨॥

ભાવાનુવાદ :

હંમે કૃષ્ણ ભુજંગના લથડિયાં ખાતી હિમાળે હવા,
જાયે માલય વાયુ કેરી લહરી, આ જોની ઝંપાવવા,
બેની, જો વળી જોની જોબન નવું મોરંત આંખાતણા,
અંકે કોયલ મોહમંત્ર મધુના ઓ ગાય ઉલ્લાસમાં. (૨)

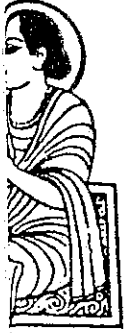
ભાવાર્થ :

આ શ્લોકમાં મલય પવનની મંદ મંદ લહરીઓ અને કોયલના ટહૂકાનું વર્ણન છે. મલય પર્વત ઉપર ચંદનના વૃક્ષોમાં સર્પ રહે છે. એ દિશામાંથી આવતો પવન તે મલય પવન. તે મંદ મંદ વહી રહ્યો છે તેનું કારણ કવિ કલ્પે છે કે ત્યાં રહેલા સર્પોના દંશનું વિષ ચડવાથી તે વાયુ લહરીઓ જાણે કે લથડિયાં ખાઈ રહી છે અને હિમાલય તરફ (એ સર્પોથી બચવા) જઈ રહી છે. મલય પવન દક્ષિણ દિશામાંથી આવે અને ઉત્તર તરફ જાય માટે કવિ આવી કલ્પના કરે છે.

શીતલ મંદ પવન વાઈ રહ્યો છે એમ કહેવાને બદલે કવિ આ રીતે આ વાત કહે છે તેનું કારણ એ છે કે શ્રીકૃષ્ણ સરીખા ભુજંગ અર્થાત્ પ્રીતમના સ્નેહના હંખથી વધતા કામના વેગને લીધે વિરહાતુર બનેલાં શ્રીરાધાજીને સખી આ સંભળાવી રહી છે.

વળી કહે છે કે હે સખી, તું જો આ આંખાને નવું જોબન પ્રાપ્ત થયું છે. તેની ગોદમાં (આંખાડાળે) બેસીને કોયલરાણી જાણે કે પ્રેમમંત્રો ઉલ્લાસથી ગાઈ રહી છે. આંખા ઉપર આવેલી મંજરી અને તે જોઈને હર્ષાન્વિત થઈ ટહૂકા કરતી, કુહૂ કુહૂ એમ ઊંચે સ્વરે ગાતી કોયલોને જોઈ કવિ આ કલ્પના કરે છે.

કામ, કોપ વિનાના, નિરપેક્ષ ભગવદીયોનો હંમેશા સંગ કરવો. આવો સત્સંગ ફળરૂપ છે.

આધારે કર્યું
નંદનું દાન
શ્રીકૃષ્ણ જ

એ વિદ્યા-
ધર્મ-

આપશ્રીએ

ણામે ત્યાં

ની પદવી

પ્રદાયના

યોગથી

શુસ્વામી

મુ. આમ

ર્થ તરીકે

ણા સમયે

સાકાર

પ્રભુજીને

થાપકાય

(કમશમ)

શ્લોક-૩ :

ઉન્મીલનમધુ-ગન્ધલુબ્ધ-મધુપવ્યાધૂત-ચૂતાંકુર
કીડત્કોકિલ કાકલીકલકલૈરુદ્ - ગીર્ણકર્ણજવરા : ।
નીયન્તે પથિકૈઃ કથં કથમપિ ધ્યાનાવધાનક્ષણ
પ્રાપ્તપ્રાણસમા સમાગમરસોલ્લાસૈ રમી વાસરા : ॥૩॥
ભાવાનુવાદ :

સારે છે પિક કાન પંચમ તણા નાદે નિકુંજે ઝૂલી.
ડારે છે મધુ પી પ્રમોદ મદમાં ગર્જત ભુંગાવલી,
એવા આ મધુમાસમાં, વિરહની પીડે પ્રવાસી ડૂલી,
સાધી પ્રેમસમાધિ મિટવે, આધિ પ્રિયાને મળી. (૩)
ભાવાર્થ :

નિકુંજમાં આંબાડાળે ઝૂલતી કોકિલા (પિક) પંચમ
સ્વરે ટહુકા કરીને વિરહીજનોના કાન સારી રહી છે.
ફૂલોનો રસ પીને હર્ષ અને મદથી ઉન્મત્ત થયેલા ભ્રમરો
વિરહિણીઓને જાણે કે ડરાવી રહ્યા છે. અરે! આ
મધુમાસમાં, પ્રિયાથી વિયુક્ત એવા પ્રવાસીઓ પણ,
વિરહની પીડા સહન ન થવાથી પ્રેમસમાધિ સાધીને,
ધ્યાનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા કરીને અર્ધાગનાને, પોતાની
પ્રાણપ્રિયાને મળી લે છે અને માનસિક સમાગમનો
રસોલ્લાસ માણીને પોતાના આધિને મિટાવી દે છે.

અહીં સુધી વસંતવર્ણન કરીને હવે સખી શ્રીરાધાજીને,
જ્યાં પ્રભુ ગોપીજનોના વૃંદમાં કીડા કરી રહ્યા છે ત્યાં
લઈ જાય છે.

(ક્રમશઃ)

જન્માષ્ટમી વદાર્ધ (રાગ : ધનાશ્રી)

રચયિતા : ગો. શ્રી ગોકુલેશબાવા (જૂનાગઢ)

પ્રગટે ભૂતલ પ્રભુ રસેશ્વર,

ભક્તન તાપ નિવારે હોં ।

અસુર ભાવકો કિયો વિનાશન,

સકલ કાજ સંવારે હોં ॥૧॥

કૃપાસાગર ગોવિંદ ગુણનિધિ,

ભક્તન હિત વિચારે હોં ।

'ગોકુલેશ' કે પ્રભુ દામોદર,

હો નયનન કે તારે હોં ॥૨॥

શ્રીભ્રમરગીત રસાસ્વાદ : પાન ૧૨ થી ચાલુ

બે શશો છે કે તેનાથી જગત આખાને ઘાયલ કરે
છે. એક નૈન અને બીજું બૈન. એવી સરસ રીતે બં
બલિરાજા જેવા બલિરાજા પણ એના ચક્કરમાં
ગયા! ભોળવાઈ ગયા!

કહે છે : 'રાજા, હું તો બ્રાહ્મણ છું. બ્રાહ્મણ જો જરૂર
કરતાં વધારે લે તો નરકમાં પડે; માટે જોઈએ તે
લેવાય. મારે ફક્ત ત્રણ ડગલાં જમીન જોઈએ છે

રાજા વિચારે છે : આટલા વેંત જેટલા નાના
વળી એનાં શું પગલાં ભરશે? ત્રણ પગલાં કેટલાં? :
ત્યાં! કહી દીધું : 'ભલે મહારાજ, ત્રણ ડગલાં માપ

પણ ભમરા, જેવો સંકલ્પ થયો, બસ પત્યું! બધું
બાપનું. વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરીને માંડ્યા માપવ
પગલામાં તો આખી પૃથ્વી લઈ લીધી. બીજા
અખિલ બ્રહ્માંડ લઈ લીધું. બે પગલામાં તો બધું
કરી લીધું. અને પછી પૂછે છે રાજાને : 'બોલ, હવે
પગલું ક્યાં મૂકું?' બિચારો રાજા શું કરે? હાથ 'ઊભો'
તો. બેસી ગયો ચરણમાં. ત્યાં તો એને માર
લાત અને સીધો કરી દીધો બિચારાને પાતાળ ભે

છેતરપીડી કરવામાં તો તારા મિત્રની તોલે કં
આવે હોં, ભમરા. એ બલિરાજા બિચારો ભોળો
બધું આપી દીધું. એની જગ્યાએ જો અમે હોત ને તં
દેત કે જે સ્વરૂપે ભીખ માગી હતી તે જ સ્વરૂપે
માપો, મહારાજ! પણ શું કરીએ ભમરા, તેની ચાલ
તો કોઈ વાત જ થાય તેમ નથી. આવાં તો તારા વિ
અનેક ચરિત્રો છે, ભમરા!

(ક)

દર મહિને નિયમિત અંક મેળવવા આટલું કરે

તમારા અંક ઉપર લગાવેલું સરનામું જોઈ લે
સરનામામાં ભૂલ હોય અથવા અપૂરતું હોય, પીનકે
નંબર ન લખેલો હોય તો તાત્કાલિક મહેસાણા કાર્યાલય
સાચું સરનામું અને તમારા નામની પહેલા લખેલો ગ્રાહ
નંબર જણાવો.

જે જીવ નિઃસાધન થઈ, દીનભાવે ભગવદીયનો સંગ કરે છે તેને ભગવદાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગીત ગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રીવ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૭)

રાધામાધવની અદ્ભુત લીલાઓનું અદ્ભુત વર્ણન કરતા ‘ગીતગોવિંદ’ કાવ્યનું આપણે ચિંતન કરી રહ્યાં છીએ. તેના પ્રથમ સર્ગમાં કવિએ કરેલું વસંતવર્ણન આપણે જોયું. હવે રાધાજીને તેમની સખી, પ્રભુ ગોપીજનોના વૃંદમાં કીડા કરી રહ્યા છે; ત્યાં લઈ જાય છે. કવિની સાથે આપણે પણ ત્યાં જઈએ.

શ્લોક-૪ :

અનેક-નારી-પરિરમ્ભ-સંભ્રમ
સ્ફૂરન્મનોહારિ વિલાસ-લાલસમ્ ।
મુરારિ મારાદુપ-દર્શયન્ત્યસૌ
સખી સમક્ષં પુનરાહ રાધિકામ્ ॥૪॥

ભાવાનુવાદ :

રમે ભમે લે લે એક સુંદરી,
રૂમે ધૂમે રંગશું સંગમાં હરિ,
બતાવતાં તે કરથી રસે ભરી,
સખી તહીં વ્હાલની વાણી ઉચ્ચરી,

ભાવાર્થ :

પ્રભુ ગોપીજનોના વૃંદમાં કીડા કરી રહ્યા છે. સખી રાધાજીને ત્યાં લઈ જઈ દૂરથી હાથ લાંબો કરી બતાવતાં કહે છે.

(હવે પ્રથમ સર્ગનો ચોથો પ્રબંધ શરૂ થાય છે. આ પ્રબંધ (અષ્ટપદી) ચંદનના દિવસોમાં (ઉષ્ણકાલમાં) પ્રભુ સન્મુખ ગવાય છે.)

પ્રબંધ-અષ્ટપદી

શ્લોક-૧ :

ચંદન-ચર્ચિત-નીલ-કલેવર પીતવસન-વનમાલી ।
કેલિ-ચલન્મણિ-કુંડલ-મંડિત ગંડયુગ-સ્મિતશાલી ।
હરિરિહ મુગ્ધવધૂ નિકરે વિલાસિનિ વિલસતિ કેલિપરે ॥૧॥

ભાવાનુવાદ :

ફરકે કટિ પીતાંબર ફરહર, ઉર મલયાગર મહેકે,
લળકે કુંડલ ઝલમલ કાને, તન વનમાળા લહેકે,
રમણશિરોમણિ રમ્ય સમે, ઉમંગિલી રંગીલી સંગ રમે. (૧)

ભાવાર્થ :

સખી કહે છે : હે વિલાસિની રાધિકા, જેણે પોતાના ઘનશ્યામ દેહ ઉપર ચંદન લગાડેલું છે, પીળું પીતાંબર અને વનમાળા ધારણ કરેલાં છે, તથા જેના બે ગાલ કીડાથી ડોલતાં મણિમય કુંડલોથી શોભે છે, તેમજ જેનું મુખકમલ સ્મિતને કારણે શોભી રહ્યું છે તેવા શ્રીહરિ અહીં કીડામાં તત્પર એવી ઉમંગીલી, રંગીલી, મનોહર ગોપીઓની સંગે વિલાસ કરી રહ્યા છે. (૧)

શ્લોક-૨ :

પીનપયોધર-ભારભરેણ હરિ પરિરભ્ય સરાગમ્ ।
ગોપવધૂરનુગાયતિ કાચિ-દુર્દયિત પંચમ રાગમ્ ॥
... હરિરિહ... ॥૨॥

ભાવાનુવાદ :

ભારે ગાઢ પયોધરોથી હરિને આલિંગીને પ્રેમથી
ઊંચા પંચમ રાગથી આહિરની ગાતી-હતી નાર કો. (૨)

ભાવાર્થ :

હે રાધિકા કોઈ ગોપી પોતાના મોટા સ્તનોના ભારથી પ્રેમસહિત શ્રીહરિને આલિંગન કરીને પછી પંચમ રાગથી ઊંચા સ્વરે ગાન કરી રહી છે. (૨)

શ્લોક-૩ :

કાપિ વિલાસ-વિલોલ-વિલોચન ખેલન-જનિત-મનોજં ।
ધ્યાયતિ મુગ્ધવધૂરધિકં મધુસૂદન-વદન-સરોજં ॥
... હરિરિહ... ॥૩॥

ભાવાનુવાદ :

લીલાએ સખિ, લોલતાં નયનના ખેલે થયા કામી જે,
મુગ્ધા તે મુખપદ્મનું હરિતણા, ગોપી ધરે ધ્યાન કો. (૩)

વ્રત, ઉપવાસ, તીર્થયાત્રા, દેહદમન, પૂજા-ઉપાસના વગેરેથી મોક્ષપર્યતનું ફળ મળે પણ ભગવદાનંદ ન મળે.

ભાવાર્થ :

હે રાધિકા, એક મુઘ્ધા ગોપી વિલાસભર્યા ચંચળ નયનોનાં સંચારથી જેમને કામ ઉત્પન્ન થયો છે. તેવા શ્રીહરિના મુખકમળનું ધ્યાન ધરે છે. (૩)

શ્લોક-૪ :

કાપિ કપોલતલે મિલિતા લપિતું કિમપિ શ્રુતિમૂલે ।
ચારુ-ચુચુમ્બ-નિતંબવતી દયિતં પુલકૈરનુકૂલે ॥
હરિરિહ... ॥૪॥

ભાવાનુવાદ :

ને કો આહીરવધૂ પ્રીતમના કાને કહેવા તણા,
બહાને ગાલપરે ચૂમે પુલકતા નિતંબિની એ. (૪)

ભાવાર્થ :

હે રાધિકા, જેને રોમાંચ થયેલો છે તેવી કોઈ નિતંબવતી ગોપી કાનના મૂળ આગળ કંઈ કહેવાના બહાને પોતાનું મુખ અડકાડીને પોતાના સ્વામી એવા શ્રીકૃષ્ણને ચૂમે છે. (૪)

શ્લોક-૫ :

કેલિકલા-કુતુકેન ચ કાચિદમું યમુનાજલકૂલે ।
મંજુલ-વંજુલ-કુંજગતં વિચકર્ષ કરેણ દુકૂલે ॥
... હરિરિહ... ॥૫॥

ભાવાનુવાદ :

ને કો કુંજઘટા મહીં મનહરી કાલિંદીને કાંઠે,
કીડાના અભિલાષથી હરિતણા ખેંચે કરે વચ્ચે. (૫)

ભાવાર્થ :

હે રાધિકા, એક ગોપી શૃંગારરસની કીડાની ઈચ્છાથી, સુંદર યમુનાતટે કુંજમાં, શ્રીકૃષ્ણને તેમનો દુપટ્ટો પકડીને ખેંચે છે. (૫)

શ્લોક-૬ :

કર-તલ-તાલ-તરલ-વલયાવલિ કલિતકલ-સ્વનવંશે ।
રાસરસે સહ નૃત્યપરા હરિણા યુવતિઃ પ્રશંસે ॥
... હરિરિહ... ॥૬॥

ભાવાનુવાદ :

પ્રશંસે હરિ એ રાસરમંતી નાયંતી કો નાર જે
તાલી તાલથી કંકણો રણકતાં, બંસીસૂરે તાલ દે. (૬)

ભાવાર્થ :

હે રાધિકા, હાથની તાલીના તાલથી હાલતાં કંકણોની સાથે બંસીના સૂરોનું મધુર મિલન થયેલું છે જેમાં એવી રાસલીલામાં નૃત્ય કરતી કોઈ ગોપીની શ્રીહરિ પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. (૬)

શ્લોક-૭ :

શિલ્પ્યતિ કામપિ ચુંબતિ કામપિ રમયતિ કામપિરામામ્ ।
પશ્યતિ સસ્મિત ચારુપરામ-પરામનું-ગચ્છતિ-વામામ્ ॥
... હરિરિહ... ॥૭॥

ભાવાનુવાદ :

ભેટે કોકની સાથ, કોક શું ચૂમે ને કોક સાથે રમે,
ને રામા સહકોક સસ્મિત જુએ, પૂંઠે ભમે કોકની. (૭)

ભાવાર્થ :

હે રાધિકે, શ્રીકૃષ્ણ કોઈ ગોપીને આલિંગન આપી રહ્યા છે, કોઈ ગોપીના મુખને ચુંબન કરે છે, કોઈ ગોપી સાથે કીડા કરે છે. કોઈ ગોપીને વળી મનોહર દૃષ્ટિથી સસ્મિત જુએ છે અને કોઈક ગોપીની પાછળ પાછળ જાય છે. (૭)

શ્લોક-૮ :

શ્રીજયદેવ-ભણિત-મિદમદ્ભુત કેશવ-કેલિ-રહસ્યમ્ ।
વૃંદાવન વિપિને લલિતં વિતનોતુ શુભાનિ રહસ્યમ્ ॥
... હરિરિહ... ॥૮॥

ભાવાનુવાદ :

જે વૃંદાવનમાં નિગૂઢ હરિની કેલી રૂડી અદ્ભુત
થે, તે શ્રી જયદેવ વર્ણિત ગીતે કલ્યાણકારી થજો. (૮)

ભાવાર્થ :

વૃંદાવનમાં થયેલી રસસાગર, નટનાગર શ્રીકૃષ્ણની અદ્ભુત લીલાનું સુંદર અને યશપ્રદ લીલાનું શ્રીજયદેવજીએ ગાયેલું આ ગીત ભક્તો માટે કલ્યાણકારી થાઓ.

અહીં શ્રીગીતગોવિંદનો પ્રથમ સર્ગનો ચતુર્થ પ્રબંધ સમાપ્ત થયો.

વૈષ્ણવ પરિવાર નિધિ ફંડ

વૈષ્ણવ પરિવાર નિધિ ફંડ માટેના ચેક/ડ્રાફ્ટ
'શ્રીહરસાનીજી પબ્લિક ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ'ના
નામજોગ મોકલવા વિનંતી.

ચિત્તનો ઉદ્વેગ શાંત કરવો હોય તો સત્સંગ રૂપી સમુદ્રના કિનારે બેસવું.

ગીતગોવિંદ

કુન્દ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

: સર્ગ - ૨ :

હવે ગીતગોવિંદ મહાકાવ્યનો બીજો સર્ગ શરૂ થાય છે. રસેશ પ્રભુને તરુણીઓના સંગમાં રંગથી રમતા નીરખીને શ્રીરાધિકાજી તે સહન ન કરી શક્યાં. વનમાં કોઈ કુંજમાં એકાંત સ્થળે જઈને, વિરહ વ્યાકુળ બનીને સખીને કહેવા લાગ્યાં.

પ્રબંધ

મૌલિ લલિત લયાવી, નયાવી આંખલડી અણિયાળી,
મધુર અધરઅમી વમી વશીકરણી, વાતા વેણ રસાળી,
ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે
પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૧.

ભાવાર્થ : પોતાની સુંદર ડોક નમાવીને, અણિયાળી આંખલડી નયાવીને, બંસીમાં મધુર અધરામૃત પૂરીને, રસભરી વેણુ બજાવતા પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણ રાસની રમઝટ જમાવતા અને મારી સામે હસતા મારા હૃદય આગળ તરી આવે છે. (હું તેમનું સ્મરણ કરું છું.) (૧)

મેઘધનુષ સમ મોર મુગટ શિર, ને ઉર બીચ ચપલા શી,
મણિમાલા ઘનશ્યામ સુહાવી, રેલંતા રસ રાશિ.

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે,

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૨.

ભાવાર્થ : મસ્તક ઉપર મેઘધનુષ જેવો મોરમુગટ અને વક્ષસ્થલ ઉપર વિદ્યુત સમી મણિમાલા શોભાવતા ઘનશ્યામ, રસનો સમૂહ રેલાવી રહેલા, રાસની રમઝટ જમાવતા અને મારી સામે હસતા મારા હૃદય આગળ તરી આવે છે. (૨)

મણિમય મકરાકાર કનકનાં, કુંડળ સુહવી કાને,
મદનમનોહર મોહ મયવતા, શ્યામ સલૂણાવાને,

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે,

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૩.

ભાવાર્થ : જેમના કર્ણમાં મણિજટિત મકરાકાર કુંડલ રહ્યા છે, જેમનો સુંદર શ્યામ વર્ણ છે, જે મન્મથ મોહ ઉપજાવે તેવા છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ મારા મન પમાડતા, રાસની રમઝટ જમાવતા અને મારી સામે મારા ઉર સામે તરી આવે છે. (૩)

નિલવટ ચંદનતિલકે ઘનગત પૂનમચંદ્ર લા
ભૂષણ મણિનાં કિરણે વનઘન ભરતા તિમિર ત્ય

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે,

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૪.

ભાવાર્થ : શ્યામ લલાટમાં કરેલા ચંદનના લિવાદળમાં રહેલા પૂનમના ચંદ્રને લજાવતા અને આભૂષણોનાં રત્નોના તેજથી ગાઢ વનના અં પ્રકાશથી ભરી દેતા શ્રીહરિ મારા ઉરમાં તરે છે. (૪)

રસિયા રસતરસ્યા રસીલીનાં, વળી વળી વદન
મલપંતા મદભેરે, મધુરા અધરે અધીર

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૫.

ભાવાર્થ : રસિયા રસરાજ પ્રભુ રસીલી ગોપિ વદનને ચૂમતા, મદભર મલપતી ચાલે અધરામૃત પાઈને અધીરાઈ ઉપજાવતા, રાસન જમાવતા અને મારી સામે હસતા મારા ઉર ર આવે છે. (૫)

પીડી પ્રૌઢ પયોધર ભૂધર, ભામા ભુજમાં
ઘન આલિંગન લેત, તન રોમાંચિત રસમાં

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૬.

ભાવાર્થ : પ્રૌઢ પયોધરને દબાવીને, ભામાઓ ભીડીને, ગાઢ આલિંગન આપતાં જેમનું અંગ થાય છે, જેઓ રસમાં મગ્ન બની જાય છે એવ મારા ઉરમાં તરી આવે છે. (૬)

ધવલ કદંબ તળે મળી, લખીલખી કેલિકલહ
મુજ મન મુગ્ધ મુગ્ધ કરી દેતા, નેહે ને

ઉર તરી આવે અહીં હરિ હાસે,

પ્રીતમ રમઝટ રમતા રાસે... ૭.

સેવા ફલમ્

(૧૬મા ગ્રંથનો ભાવાનુવાદ)

ભાવાનુવાદક : જયંત જી. ગાંધી-કુસુમાયુધ જુનાગઢ

(છંદ-શાદૂલવિકીરિત)

પુષ્ટિમાર્ગ મહી કહી ત્રિવિધ જે, સેવા તનુ વિતજા,
ત્રીજી જે સહુથી અધિક ફલદા, તે માનસી સર્વદા.
ભાવે જો સઘળી થતી ફળ મળે, સિદ્ધિ થતાં એમની,
રૂડાં નિત્ય અલૌકિકે હરિ થકી, ના સંશયો છે જરી. (૧)
ના કેં કાળ કદી નિયામક બને, પ્રાપ્તિ અધિકારમાં,
ઈચ્છા માત્ર વળી કૃપા હરિતણી, સેવા તણા માર્ગમાં.
ઉદ્દેગે મનમાં હશે અકળ જો, કે જ્યાં પ્રતિબંધ છે,
ભોગે જ્યાં રતિ હોય બાધક થતાં, સેવા મહી આ તણે (૨)
ઈચ્છા જો ભગવાનની નવ કદી, તોયે ફળો ના મળે,
ત્યારે તો ગતિ અન્ય ના સમજવું, ધાર્યું પ્રભુનું બને.
માની લો જીવ આ કૃપા શ્રીહરિની, ને યોગ્ય છે ના હજી,
આવા સૌમ્ય વિવેકમાં મન ધરી, લેવા પ્રભુ ને ભજી. (૩)
સેવા-બાધક જે બને સહુ કરી, તેનો પરિત્યાગ ને,
ભોગે લૌકિક ભોગ એક દ્વિતીયા, એવો પ્રતિબંધ છે.
ને જે વિઘ્ન વિના અલૌકિક મહા, તે ભોગે તો સર્વદા,
સેવાના ફળ રૂપ છે પ્રથમ ત્યાં, આ સત્ય જાણો સદા. (૪)
સર્વે લૌકિક ભોગ ઘાતક તથા, છે અલ્પ, વિઘ્નો ભર્યા,
ત્યાગો તે બળથી સદા તન મને, નિસ્પૃહ ભાવે રહ્યા.
કિન્તુ જો પ્રતિબંધ આ પ્રભુ થકી, પ્રેર્યો જ લાગે કદા,
ચિન્તા તેની તજી રહો શરણના, ભાવે જ સંસારમાં. (૫)
જો સેવાફલ ના અલૌકિક મળે, ઈચ્છા હરિની નથી.
ત્રીજો તો પ્રતિબંધ છે ગૃહતણો, સેવા મહી આપણી,
આ તો છે મનના ભ્રમો ત્રિવિધ ત્યાં, સેવા પ્રતિબંધમાં,
ના કેં શક્તિ મનુષ્યની હરિ કરે, હો દીનતા ભાવના. (૬)
નિત્યે કાર્ય બધાં કરો તદીય સૌ, રાખી હૃદે ભાવના,
પુષ્ટિમાં પ્રભુ નો વિલંબ કરતા, સેવા ફળો આપતા.
થાયે જો ગુણ ક્ષોભ નો મનમહી, આવું વિચારો સદા,
શંકા જો કરશો બધી ભ્રમ હશે, મારી મતિ છે જ આ. (૭)
જે કોટિ-કુસુમાયુધ સમ રૂડાં, લાવણ્યથી, સોહતા,
એ શ્રી વૈલ્લભ દેવથી રચિત 'સેવાફલમ્' ગ્રંથ આ.
હો જ્યાં અલ્પમતિ સમા મુજ થકી, ભાવાનુવાદે ક્ષતિ,
યાચીને સહુની ક્ષમા ચરણમાં, આ વંદના છે ઈતિ. (૮)

ભાવાર્થ : શ્વેત પુષ્પોવાળા કદંબ વૃક્ષની નાય મળીને,
નમી નમીને મારું માન છોડાવીને, પોતાનાં સ્નેહ ભરેલાં
સુંદર નેત્રો વડે મારા મનને મુગ્ધ કરતા એવા શ્રીહરિ
કૃષ્ણચંદ્ર અત્યારે મારા મનમાં તરી આવે છે. (૭)
શ્રી જયદેવ વિરચિત વર્ણન, કુંજ વિહારીનું મનોહારી
ભગવદ્ ભાન કરાવો ભાવિકજનને,

વળી વળી પાવનકારી (૮)

ભાવાર્થ : શ્રીજયદેવજીએ કરેલું આ કુંજવિહારીનું મનોહારી
અને પાવનકારી વર્ણન સૌ ભાવિકજનોને ભગવદ્ સ્મરણ
અને દર્શન કરાવો એ જ મારી અભિલાષા છે. (૮)

(કમશઃ)

કીર્તન રસાસ્વાદ : પાન ૯ થી ચાલુ

મારી કુંજમાં પધાર્યા છો - તે શું એ પરાક્રમગાથા મને
સંભળાવવા અને 'શત્રુ' (શોક્ય-અન્ય સખી)ને રમાડી-
રમાડીને કેવી રીતે વશ કર્યો એ પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવવા
માટે સીધા જ દોડી આવ્યા છો? જુઓ તો ખરા, આપનાં
આ અસ્તવ્યસ્ત વસ્ત્રો પણ હજી સુધી આપે સરખાં કરવાની
દરકાર કરી નથી. અરે, આપનાં વસ્ત્રો બદલાઈ ગયાં છે,
એની પણ સુધ આપને રહી નથી. આપે પીતાંબરને સ્થાને
જલદી જલદી નીલાંબર ધારણ કર્યું છે. વાહ! શું શોભો
છો આ વસ્ત્ર-સજ્જામાં!

અને ગોપિકા ખડખડાટ હસી પડી. દોડતી જઈને દર્પણ
લઈ આવી. પ્રભુ સમ્મુખ દર્પણ ધરતાં કહે છે, 'હે
ગિરિધરલાલ, જરા આ દર્પણમાં આપનું મુખારવિંદ તો
જુઓ. આપના ભાલ ઉપર સિંદૂરનું તિલક ઊગતા સૂરજ
જેવું કેવું ચમકી રહ્યું છે અને આપના અધર ઉપર ચોંટેલું
શ્યામ રંગનું આંખોનું અંજન કેવી અદ્ભુત છટા ધારણ
કરી રહ્યું છે! ખરેખર, ચાલો બહાર. અન્ય સૌ સખીઓને
પણ આપના આ અનેરા દર્શનનો લહાવો આપો.'

આટલું કહી, ગોપિકા શ્યામજીનો હાથ પકડવા જાય
છે, ત્યાં જ પ્રભુ અદૃશ્ય. ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે કે ગિરિધર
ગોપાલ પ્રભુના આ અદ્ભુત સ્વરૂપનો દર્શન કરી હું
ધન્ય થયો છું. આપની લીલા અપાર છે.

■

વ્રત, ઉપવાસ, તીર્થયાત્રા, દેહદમન, પૂજા-ઉપાસના વગેરેથી મોક્ષપર્યંતનું ફળ મળે પણ ભગવદાનંદ ન મળે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજસ્વનદાસ ચી. પરીખ

દ્વિતીય સર્ગ ચાલુ છે.

હવે શ્રીરાધિકાજી પોતાની સખીને કહે છે કે હે સખિ!
હું શું કરું? મારા મનની લગની એ પ્રિયતમમાં જ લાગી
ગઈ છે. એ મને મૂકીને અન્યની સાથે વિહાર કરે છે તો
પણ મારું મન તો એમનામાં જ રમી રહ્યું છે. અરે સખિ!
એ પ્રિયતમ સાથેના પ્રથમ સમાગમનું સુખ મને યાદ આવી
રહ્યું છે, તે હવે હું તને કહું છું.

: પ્રબંધ :

મુજને મંજુલ કુંજે ચહુંદિશ ચક્તિ વિલોકતી ભાળી,
હસી પડંત નિશિ નીલ તિમિરમાં લીન મુદિત વનમાળી,
એ રસપુંજ કુંજવિહારી, તવ તન્મય તલસંત સખીશું,
મેળવ બહેનડી મારી... ૧.

પ્રથમ સમાગમની મુજ લજ્જા, મધુર વચનથી હરંતા,
મરકડું કરી મંદ હું વદતાં, અંબર આકર્ષતા...
એ રસપુંજ... ૨.

સ્નેહે સેજ સજાવી મુજને ઉર ઉર સરસૂં મિલાવી,
અંધર સુધા પીતા ત્યમ પાતા, ભુજ યુગ ભીડી ભિડાવી...
એ રસપુંજ... ૩.

ભીજાતી મુજ દેહડી ને દગ ડેરાતી જતી જોઈ,
રોમાંચિત બનતા રસ કૌતુકી, રસિક શિરોમણી મોહી...
એ રસપુંજ... ૪.

મદ કલ કોકિલના કલરવ શી, સુણી સુણી મુજ કિલકારી,
કામકળાની કળાય હરી, હરિ રમતા રસ વિસ્તારી...
એ રસપુંજ... ૫.

ફૂલના ફગર ગરંતી શિરની ઢીલી લટ ભલી રીતે,
સંગ્રહી સંભ્રમથી ભ્રમતી, અતિ ચુંબન કરતા પ્રીતે...
એ રસપુંજ... ૬.

રણરણતી રસના કટિની મુજ ત્રુટંતી ન વિચારી,
લેખ સંઘન જઘને સ્મર જયના, લખતા નખ બેસારી...
એ રસપુંજ... ૭.

રણઝણતાં મણિપુર જયમ જયમ ચરણે રતિ રંગે,
ત્યમ ત્યમ ધૂમ મદે મચવી નિજ કોડ પૂરંત ઉમંગે...
એ રસપુંજ... ૮.

રમઝટના સંભ્રમના શ્રમથી, શિથિલ થતાં વપુવેલી,
નૂતન મદન મદે વદતા પ્રભુ ભાળી દગે ગતિ ઘેલી...
એ રસપુંજ... ૯.

રસ મધુપાને મમ મન બનતા લીન તદન ઘનલહેરે,
નયન સલૂણાં ચક્ષુ રસ ઝીણાં, મીચંતા મુદ ભેરે...
એ રસપુંજ... ૧૦.

શ્રીજયદેવ ભણિત હરિ કેરી, રૂડેરી રતિ કેલિ,
રસ મસ બહવો વિહરે વીલી વ્હાલીએ વરણેલી...
એ રસપુંજ... ૧૧.

ભાવાર્થ :

શ્રી રાધિકાજી પોતાની સખી સાથે કુંજમાં પધાર્યા છે.
પ્રભુ સાથેનો પ્રથમ સમાગમ આ જ કુંજમાં થયેલો તેનું
તેમને સ્મરણ થઈ આવે છે. પોતાની સખીને એ સમાગમનું
વર્ણન કરતાં કહે છે : હે સખિ, શ્રીજી આ કુંજમાં બિરાજત
હતા અને હું બહારથી આવી ત્યારે, મને ચક્તિ થઈને ચારે
દિશામાં જોતી જોઈને, રાત્રિના અંધકારમાં હર્ષિત બનેલ
વનમાળી એ સમયે હસી પડેલા. સખિ, એ રસપુંજ
કુંજવિહારીને, તારી આ એમનામાં તન્મય બનેલી સખીને
તલસતી સખીને મેળવી આપ.

હે સખિ, મારી પ્રથમ સમાગમની લજ્જાને મધુર વચનો
દૂર કરતા, હું મદહાસ્ય કરીને બોલવા ગઈ ત્યારે મારું અંબ
આકર્ષતા એ રસપુંજ પ્રભુને તું મને મેળવી આપ.

આ રીતે શ્રીરાધિકાજી પોતાના પ્રિયતમ સાથે
સમાગમને યાદ કરી તેનું વર્ણન સખી સમક્ષ કરી રહ્યાં
અને એ પ્રભુને મળવાની પોતાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી રહ્યાં
છે. એ રસપુંજ પ્રભુને પોતાને મેળવી આપવા સખીને વિનં
કરી રહ્યાં છે. વિરહથી વિહ્વળ બનેલી પ્રિયાની હરિ સાથે
રતિકેલી વર્ણવી શ્રીજયદેવજી અંતે કહે છે કે આ વણ
શ્રોતાઓના મનમાં પરમ રસનું વહન કરો.

જે જીવ નિઃસાધન થઈ, દીનભાવે ભગવદ્દીયનો સંગ કરે છે તેને ભગવદ્દાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

શ્રી જયદેવજી રચિત શ્રીગીતગોવિંદ મહાકાવ્યનો દ્વિતીય સર્ગ આપણે જોઈ રહ્યાં છીએ.

શ્રીરાધિકાજી પોતાની સખી સમક્ષ, ગોપીવૃંદમાં કીડા કરતા શ્રીકૃષ્ણ પોતાને જોતાં જ કેવા બદલાઈ ગયેલા તેનું વર્ણન હવે કરે છે.

ભામા ભૂ મરડી વિશાળ નયને દૃષ્ટિશરો સાંધતાં,
ભાળીને મુજને સરંતી કરથી બંસી ય ભૂલી જતા.
પાણી પાણી થતા, વિલક્ષ મધુરા મંદ સ્મિતે શોભતા,
હરખું ને નીરખું હું આ હરિજીને ગોપીતણા વૃંદમાં.

હે સખિ, જે સમયે મેં ગોપીઓને અને શ્રીકૃષ્ણને વિલસતાં નીરખી લીધાં અને તેઓ પણ મને જોઈ ગયાં તે સમયે એ ભામિનીઓ, કોપાયમાન ગોપાંગનાઓ ભમ્મર ચઢાવીને, ઈર્ષ્યાયુક્ત નેત્રો વડે કાતરિયાં નાખતી કટાક્ષ-બાણો ફેંકવા લાગી અને તે જ સમયે મને જોઈને, ક્ષોભથી પોતાના હાથમાંથી સરી જતી બંસીનું પણ જેમને ભાન નથી રહ્યું તેવા, પ્રસ્વેદથી અંગો અંગ ભીંજાતા, મંદહાસ્ય વડે સુંદર લાગતા એવા પ્રિયતમને હું અત્યારે મારા મનથી નીરખી રહી છું. તેમના માનસિક દર્શનથી પણ મને હર્ષ થઈ રહ્યો છે.

સખિ, શીળી લહેરે અનલ પ્રગટાવી તન દહે.
મઠી મોઢે ભેદે અલિ અલિની કણો કલ કલે.
રસાળે આ સાલે, હરિ વિણ ફરી મ્હેક મુકુલે,
હાહા, રક્તાશોકે ટીશી શિખરિણીએ દગ બળે.

હે સખિ, હરિના વિરહમાં શીતળ પવનની લહેરો પણ અગ્નિ પ્રકટાવી દેહને બાળે છે. ભમરાઓ અને ભેમરીઓ મસ્ત બનીને અવાજ કરતાં મારા કાન ફોડે છે. આ આંબો પણ પોતાના મહોરની સુગંધ ફેલાવીને દુઃખ દે છે. અરે, આ લાલ આસોપાલવ જોતાં તેની અણીદાર ટીશીઓ જાણે કે મારાં નેત્રોમાં ખૂંચી રહી છે.

પ્રિયના વિરહમાં સુખદાયક પદાર્થો પણ દુઃખ દાયક

થઈને આંખ, કાન, નાક, ચામડી બધાંને દુઃખી કરી રહ્યા છે.

રાધાના મુખપદ્મના મધુપ, ને ગોપીતણા વૃંદના, ઘેલા નેત્રમયૂરના ઘન, નિધિ આનંદના નંદના, સૃષ્ટિના શણગારના નીલમણિ ને કાળ કવ્યાદના, ને ધૂમગ્રહ કંસના નિધનના શ્રીકૃષ્ણ રક્ષો સદા.

આ શ્લોક સર્ગના અંતે મૂકેલો આશીર્વાદનો શ્લોક છે. તેને વાર્તાના પ્રવાહ સાથે સંબંધ નથી. કવિ કહે છે કે આવા શ્રીકૃષ્ણ સદા આપનું રક્ષણ કરો. કેવા શ્રીકૃષ્ણ? તો કહે છે શ્રીરાધાના મુખકમલનું રસપાન કરનાર ભ્રમર, મયૂરો જેમ મેઘથી આકર્ષાય છે તેમ ગોપીજનોનાં ઘેલાં બનેલાં નેત્રોરૂપી મયૂરોને આનંદ આપનારા મેઘ, નંદરાયજી માટે આનંદના નિધિસ્વરૂપ, સૃષ્ટિને શોભાવનારા નીલમણિ (જેનું શ્યામસુંદર સ્વરૂપ જગતને શોભાવી રહ્યું છે તેવા) અસુરના કાળરૂપ, કંસનું મૃત્યુ થશે એવું તેનું અમંગલ સૂચવવા ઊગેલા ધૂમકેતુ રૂપ - આવા શ્રીકૃષ્ણ નિજભક્તોનું સદૈવ રક્ષણ કરો.

(દ્વિતીય સર્ગ સમાપ્ત)

‘વૈષ્ણવ પરિવાર’ અને ‘બાલપુષ્ટિ’
માસિકનું લવાજમ સ્વીકારવાની
શરૂઆત થઈ ગઈ છે. છેલ્લી
તારીખની રાહ જોયા વિના આજે
જ આપનું લવાજમ નજીકના
પ્રતિનિધિ અથવા મહેસાણા
કાર્યાલયને મોકલી આપો.

ભગવદ્લીલાના અનુભવી ભગવદ્દીયનો સંગ પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું અલૌકિક સાધન છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક-૧૨)

(સર્ગ-૩)

[ભક્ત કવિવર શ્રી જયદેવજી રચિત 'ગીતગોવિંદ' કાવ્યે સાહિત્યક્ષેત્રે અતિ ઉત્તમ કાવ્ય તરીકે પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી છે. આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્લીલાના રસાનુભવ માટેના પરમ અલૌકિક ગ્રંથ તરીકે તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. કવિશ્રીએ આ કાવ્યમાં રાધા-માધવની પ્રીત અદ્ભુત પદલાલિત્ય અને અદ્ભુત ભાવો દ્વારા વર્ણવી છે. આપણે ગયા વર્ષે ૧૧ લેખાંકો દ્વારા આ કાવ્યના ૨ સર્ગનો રસાસ્વાદ કર્યો. આજે ત્રીજો સર્ગ શરૂ થાય છે.]

શ્રીકૃષ્ણ પણ રાધાજી સાથે પ્રેમના બંધનથી બંધાયેલા છે. રાધાજી રિસાયાં હશે એ વિચારે, તેમજ તેમના વિયોગને લીધે વિરહ થતાં તેઓ પોતાનાં પ્રાણપ્રિયાને કુંજે કુંજે શોધવા માટે નીકળે છે; પરંતુ તે મળતાં નથી એટલે યમુનાતટની કોઈ નિકુંજમાં બેસીને હૃદયેશ્વરીનું સ્મરણ કરતા વિરહાનુભવ કરે છે. આ સર્ગમાં આ પ્રકારનું વર્ણન છે.

પ્રેમના બંધમાં બાંધ્યા, શ્રીરાધા રટતા ઉરે,
ગોપાળે, વ્યાકુળા ગોપી ગરવી તજી નિસરે.

ભાવાર્થ : પ્રેમના બંધનથી બંધાયેલા ગોપાળ પણ, હૃદયમાં રાધાજીનું રટણ કરતા, વ્યાકુળ બનીને, ગોપીઓને છોડીને, રાધાજીને શોધવા નીકળે છે.

વળી વળી શોધી વળી વનાંતરે,
વિયોગ વાધ્યે વિધુરા રસેશ્વરે,
ઢળી નિકુંજે જમુના તણા તટે,
સ્મરી સ્મરી માનિની આ વિધે રટે.

ભાવાર્થ : વિરહની વ્યાકુળતામાં જોયેલાં સ્થળો પણ ફરી ફરીને જુએ છે. એક વનમાંથી બીજા વનમાં જાય છે. વિયોગ વધતાં એ રસેશ્વર બેચેન બન્યા છે. યમુનાતટે આવેલી કોઈ કુંજમાં શિથિલ બનીને માનિની પ્રિયતમાનું હવે આ રીતે સ્મરણ કરે છે.

પ્રબંધ - અષ્ટપદી

ચાલી ગઈ વ્રજયુવતીમાં મુજને રમંત નિહાળી,
શોયમાં મુજ દોષના, ન અટકાવી મેં વહાલી,
હરિ હરિ! અનાદરભરી ગરવી ગોરી રિસાઈ. (૧)

ભાવાર્થ : વ્રજયુવતીઓ સાથે મને વિલસતો જો ચાલી ગઈ! મારા દોષનો શોય કરવામાં પડેલો રોકી પણ શક્યો નહિ. અરેરે, એ માનિની, ગૌરવ ગોરી અનાદરની લાગણીથી રિસાઈને બેઠી હશે

ઉચરતી શું એ હશે? કરતી હશે શું એહ?
ભવન, મન, ધન, જીવને, તન, મન વિરહ મહા હરિ

ભાવાર્થ : અરે, એ શું કહેતી હશે? શું કરતી હશે તો તન, મન, ધન, જીવન અને ભવન બધું વિરહમાં ધૂળ સમાન બની ગયું છે.

આ રમે રમણીય રમણી, ઉર-મણિ ઉર મા
કાં ભૂલો ભમું ભૂમિમાં, સીજાઉં કાં અમૂઝા હરિ

ભાવાર્થ : (માધવના ઉર આગળ ક્ષણવાર માટે તરી આવે છે એટલે કહે છે.) એ રમણીય રમણ હૃદય આગળ રમી રહી છે. તો પછી એને શો આ ભૂમિમાં કેમ ભમી રહ્યો છું? મુંઝવણ અને હું અનુભવું છું. એ પ્રિયાજી તો મારી પાસે જ છે ને મણિ : મારા હૃદયના મણિ સમાન પ્રિયાજી)

તરવરંતી તરંતી મૂરતિ, મંજુ નયન નિહ
તદપિ કેમ ન દે મને, પ્રમદે તું સાંઈ સુખા હરિ

ભાવાર્થ : હે પ્રમદા, હે મદભરી માનિની, તારું સ્વરૂપ મારી નજર આગળ તરવરતું હું જોઈ છતાં તું મસ્ત બનીને તારું સુખદાયક આલિંગન આપતી નથી? (સાંઈ=આલિંગન) (વિરહના અને ઉન્માદમાં પ્રભુ આ કહી રહ્યા છે.)

કહીં ગઈ અણખાઈ, ઉર છણકાઈ, હું ન
શી વિધ આવી મનાવીને હરું રસણું વર હરિ

ત્યક્ત્વાપિ લોકસંકોચં યથા વહ્નિર્જ્વાલદપિ । (જેમ અગ્નિને જળથી બચાવીએ તેમ સત્સંગને લોકસંકોચથી બચાવે)

If not delivered Please Return to -
Shri Harsaniji Public

ભાવાર્થ : મને જોઈને, ઈર્ષાયુક્ત બનીને, હૃદયથી ખિન્ન થઈને, તું ક્યાં ચાલી ગઈ તે મને ખબર પડતી નથી. હવે હું કઈ રીતે તારી પાસે આવીને તને મનાવું? તારી રીસ કેમ કરીને દૂર કરું? તારો તો પત્તો જ નથી! (અણખાઈ=ઈર્ષાયુક્ત બનીને)

તોરણો અલિનાં અલંકૃત, અરુણ અબ્જ શું ભાળું,
ભૂકુટિ કુટિલ કસેલ, આ રીસાળું આસ્ય રસાળું.
હરિ હરિ!

ભાવાર્થ : લાલ કમળ ઉપર ભ્રમરોનું જાણે તોરણ ગોઠવાયું હોય તેમ તારા લાલ નેત્રો ઉપર વાંકી ભ્રમર ચઢાવી છે. તારું આયું રીસભરેલું છતાંય રસભર મુખ હું મારા મનઃયક્ષુ સમક્ષ નિહાળી રહ્યો છું અર્થાત્ રીસભરેલું મુખ અને ચઢેલી ભ્રમરો હું જોઈ રહ્યો છું. (અલિ=ભ્રમર) (અરુણ અબ્જ=લાલ કમળ) (આસ્ય=મુખ)

નહિ કરું કદી આમ, માનની! માન ની, કર મ્હેર,
સાંખી ન શકે, ઝાંખી દે, વપુ વિષમશરનું વેર.
હરિ હરિ!

ભાવાર્થ : હે માનિની! હું હવે કદી આવી ભૂલ નહિ કરું. તું કૃપા કરીને મારી વાત માની જા. મને તારાં દર્શન આપ. આ દેહ હવે કંદર્પનું વિષ સહન કરી શકે એમ નથી. (તારા વિયોગે કામજવરથી હું પિડાઈ રહ્યો છું માટે તું કૃપા કર) (માનની = માનિની, માન ની = તું માની જાને, વિષમશર = કામદેવ)

રસપયોધિ સુધાંશુ, કેશવ ચરણ શરણ સદાય,
પ્રણયમય 'જયદેવ' આ હરિ-વિરહ દુર્વહ ગાય.

હરિ હરિ!

ભાવાર્થ : કવિ કહે છે કે રસસાગરને હિલોળે ચડાવનાર ચંદ્ર સમાન શ્રીકૃષ્ણના ચરણનું સદાયે શરણ સ્વીકારનાર પ્રેમી ભક્તકવિ જયદેવ આ રીતે હરિના અસહ્ય વિરહનું ગાન કરે છે. (કમશ:)

કીર્તન રસાસ્વાદ : પાન ૮થી ચાલુ

કરીને ગાયું છે. એટલા માટે પહેલાં વેણુંનું કૂજન થયું. પછી વેણુગીત સાંભળ્યું. લીલા વિશિષ્ટ બ્રહ્મ સ્વરૂપનો અનુભવ એ વેણુગીત દ્વારા કર્યો. પહેલા ભગવાને જ એ વેણુનાદની અંદર ગીત વગાડ્યું. પછી એમણે એ ગીત ગાયું. ત્યાર પછી સાક્ષાત્ અમૃતબીજ સ્વરૂપે અને અગ્નિ સ્વરૂપે પ્રભુએ એમની અંદર પ્રવેશ કર્યો. (કમશ:)

શ્રીસર્વોત્તમ સ્તોત્ર : પાન ૭થી ચાલુ

મુખારવિંદમાં જલેબીના ટુક છે. આપ વિચારે છે કે આજે રાજભોગમાં જલેબીની સામગ્રી ધરાઈ નથી તો આ જલેબી ક્યાંથી આવી? પૂછે છે: 'મહારાજ, આ જલેબી ક્યાંથી આવી?'

શ્રીજીભાવા કહે છે: 'આપના સેવક રામાનંદે આરોગાવી છે.'

'અરે, વાકો તો મૈને ત્યાગ કીયો હૈ!'

શ્રીજીભાવા હસીને કહે છે: 'આપે ભલે તેનો ત્યાગ કર્યો. મેં નથી કર્યો. આપ જે જીવને શરણે લઈ મને સોંપો છો તેનો હું ત્યાગ કરતો નથી.'

શ્રીમહાપ્રભુજી આવા છે. જે જીવને શરણે તો લે છે પણ સાથે સાથે એ જીવોને શ્રીઠાકોરજીને સોંપીને, તેમને ભલામણ કરે છે કે આને વધારે વહાલો કરીને રાખજો. તેથી જ આપણે પણ એટલું યાદ રાખીએ કે આપણે શ્રીઠાકોરજીના છીએ અને શ્રીઠાકોરજી આપણા છે.

આ નામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનો યશ ધર્મ બતાવ્યો. અંગીકૃત્યૈવ ગોપીશ વલ્લભીકૃત માનવાય નમઃ ।

(કમશ:)

શ્રીભ્રમરગીત રસાસ્વાદ : પાન ૮થી ચાલુ

શ્રીધ્રુમુનિઓએ ભગવાનના ચરણારવિંદને સેવેલા છે. એ દિવ્ય અને દુર્લભ ચરણકમલો શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં શ્રીગોપી-જનોનાં વક્ષઃસ્થળ ઉપર પધરાવ્યા છે. જેથી તેમના હૃદયમાં રહેલો તાપ દૂર થઈ ગયો છે. તેથી આ ગોપીજનો વંદનીય, પૂજનીય, આરાધ્ય અને આદરણીય છે.

વંદે નંદ્રજશ્લીણાં પાદરેણુમભીષ્ણશઃ ।

યાસાં હરિકથોદ્ગીતં પુનાતિ ભુવનત્રયમ્ ॥

પ્રભુનાં આવાં સાચાં પ્રેમીભક્તોને નમસ્કાર કરવાનો પણ મારો અધિકાર નથી; તેથી જ નંદરાયજીના પ્રજની સ્ત્રીઓની ચરણરજને હું વારંવાર વંદન કરું છું. આ ભગવદ્ અનુરાગી ગોપીજનોએ કરેલ ભગવાનની કથાનું ગુણગાન ત્રણે ભુવનોને પાવન કરે છે.

(કમશ:)

શ્રીમદાચાર્યચરણે મતિઃ સ્થાપ્યા સદા સ્વતઃ । (આપણી બુધ્ધિ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરણમાં હંમેશા રાખવી.)

શ્લોક-૪ : જોઈએકોઈ નિઃસ્વર્ગીય જામ માલ
ભૂરેકી મોહની નામનો અધર જેતો શુદ્ધિ સૌ સંહરે,
તેવાં લોચનતીરાજે, હૃદય તે બ્રાહ્મણ્યોગી શ્રે,
કાળી નાગણ જેવી જે કુટિલ તે, વેણીય પ્રાણો, હરે,
તલ્પી તલ્પી પરંતુ ઉચ્ચ કુચ આ કાં જીવ લેવા કરે.

ભાવાર્થ :

શ્રીકૃષ્ણની નજર સામે રાધાજનુ રીસભરેલું સ્વરૂપ
તરી રહ્યું છે. એનાં દર્શન થઈ રહ્યાં છે. એ દર્શન કરતાં

મુલુકે છે કેમિયાજોમોહની ભૂરેકી નામનો સુધર,
મારી સુધબુધ હરી લે છે. તેમનાં તીક્ષ્ણ લોચન બાણ,
ભૂમર રૂપી ધનુષે ચડાને મારાં હૃદયને વિદારે છે. તેમની
કાળી નાગણ જેવી કુટિલ વેણી પંજા મારાં પ્રાણ હરી રહી
છે. અરેરે! પરંતુ આ ઉચ્ચ કુચ તો ઉછળી ઉછળીને કેમ
જોશે મારો જીવ લેવા બેઠો છે. (સૌસમી ઓધિક
શ્વાસોચ્છવાસથી છાંતી ઉછળે છે.) રીસભરેલી પ્રિયાજી
મામજર આમળ તરી રહ્યાં છે અને પ્રત્યક્ષ સુખદેસમાગમ
થતો મથીએટલે પ્રભુવિરહ પીડાં અનુભવે છે.

શબ્દાર્થ : જામ દર્શન નિઃસ્વર્ગીય જામ દર્શન
ભૂરેકી મોહની નામનો અધર જેતો શુદ્ધિ સૌ સંહરે,
તેવાં લોચનતીરાજે, હૃદય તે બ્રાહ્મણ્યોગી શ્રે,
કાળી નાગણ જેવી જે કુટિલ તે, વેણીય પ્રાણો, હરે,
તલ્પી તલ્પી પરંતુ ઉચ્ચ કુચ આ કાં જીવ લેવા કરે.

શ્લોક-૫ : મોહી કણી સુણી સુવેણી નિરખી લાવણ્યનેનો કરે,
જોડેલી શ્રીસંતોષો સુવાસ હૃદય ઉલ્કાસે સંધિ સ્ફૂટે,
જોડે મેરે રત્નશામી શોભે, મુખ પીળી પીક ડોલે ભેદે,
સાધી સ્નેહસમાધિથી સુખસહુ-પ્રેલ્યાપિ શામે વંધે.

ભાવાર્થ : જોડે મેરે રત્નશામી શોભે, મુખ પીળી પીક ડોલે ભેદે,
સાધી સ્નેહસમાધિથી સુખસહુ-પ્રેલ્યાપિ શામે વંધે.
વિરહીવસ્થામાં કવચિત્ આંતરિક સંયોગસુખપ્રાપ્ત
પર્યાયછે અર્ધે વર્ણી પોહું તેવિચેષ્ટાન્યતાં વિરહપીડા
પ્રિયગ્રાસી છે. જે હૃદયમાધિથી થતી સત્ત્વનયનાદિશીયતા
માર્ગની આંતરિક સુખાનુભવને બેધેન જીવી કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ
કે હૃદયોહીકે અર્ધે મીઠાં મયનો સ્વોત્તમીને અસી કાંનખોલ
પામે છે. એનું રૂપલાવણ્ય નીરખીને મારાં નેત્રો શીતળ
કાચાસે છે. પ્રિયાનાં સુવાસામનુભવતાં હૃદય
(પ્રેલ્યાપિ) સિત બની જાય છે. એનું આલિંગન પ્રેમવ્યતાં
રોમરોમ નાચી ઊઠે છે. એનું અપરમૃત-પીતાં મદમસ્તઃ
અમામ કંઠહોલી ઊઠે છે. પ્રિયે સાધિનાં આંતરધિલનથી
સ્નેહ સમાધિ દારૂ આ સુખ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, પરંતુ
વળી પાછી વિરહપીડા અધિક કેમ થઈ આવે છે?

થાય જ કેમકે સુખાનુભવ તાજો જ પ્રાપ્ત થઈને પછી તે
(છે) પ્રાપ્તી મુદ્દાચરિત્રરોગે પ્રતિષ્ઠાસ્થાપ્ય સ્વકે; પ્રિયાપ્રાપ્તી બુદ્ધિપ્રી મહાભુજનાં સુરસાંકેશાં હૃદયવીરો

તેમનાં ચામી રત્નશામી = આલિંગન પ્રાપ્ત કરીને,
પ્રેલ્યાપિ = વિશોગની પ્રીતિ; સુવેણ = મીઠાં વચનો,
ટેવી = અનુભવીને.

શ્લોક-૬ : રોમી રોસે વિશિ રસ રમજટે નર્ત અને શ્રીહરિ,
વંશી વાય રસણિ સ્થાન મુજ મરી સંગાથે રાસે શ્વરી,
(આહાહા) અમી ખાંબ! શ્રી મુખવસી જે એવું મિષે ઉચ્ચરી,
ચૂમે ને મલકે અનિહિ રસિયાજાહે શ્રી રંડોગવિસ્તરી.

ભાવાર્થ : હવે આ તૃતીય સર્ગના અંતે કવિ આશીર્વાદાત્મક
શ્લોક મુકે છે. કવિ કહે છે કે રાસ સમયે, રસની રમઝટમાં
રમણીઓ નૃત્ય કરી રહી છે. પ્રિયતમ રસભરી બંસી
કેમજાવી રહ્યાં છે. એનાં રાગમાં લુબ્ધ બની જઈને,
પ્રિયતમના સ્નેહરસમાં મગ્ન બની જઈને, રાસે શ્વરી
છે સમિકા અચાનક બોલી ઊઠે છે : સરે જીલાલા, તમારા
મામુખમાં તો કેવું સ્વમૃત વસેલું છે! અધરમાત્ર માટેનું આ
મિષ માત્ર હતું અને આમ બોલતાં તરત જ પ્રિયતમના
અધરમૃતનું પાન કરી લે છે. એજ સમયે, રસિકવર
અવનવ મંદ સ્મિત વેરી રહ્યા છે.

આવા શ્રીહરિ તમારી સુખસમૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ કરો!
શબ્દાર્થ : રામા = રમણીઓ; રાગાંધ = રાગમાં મસ્ત; રાસે શ્વરી =
રાવિકાજી; માવ = માધવ, શ્રીકૃષ્ણ; શ્રી = લક્ષ્મી, સમૃદ્ધિ;
વિસ્તરી રહો = વૃદ્ધિ પામો.

|| તૃતીય સર્ગ સમાપ્ત ||
(કમશઃ)

વેળાવ પરિવારે મોસિકની અંકે મેં મેં બની ફરિયાદ
પગ/કાન દોસ મહસાણા કાચાલયને કરવાથી જે-ત
મહિનાનો અંક કરીથી મોકલી આપવામાં આવશે. કરીયાદ
કરતી કરતે આલુ મર્મનો શ્રીકૃષ્ણનાં બુદ્ધિ અને મૂર્ત્યુનાં
સારનાં મુજબ વૃંદ મહિસાણી માર્યાલયનો કોન મેં બંધ
૦૨૭૬૨-૪૨૩૫૩ (સમય : સવારે ૧૦ થી સાંજ ૫)

વેળાવ પરિવારે મોસિકની અંકે મેં મેં બની ફરિયાદ
પગ/કાન દોસ મહસાણા કાચાલયને કરવાથી જે-ત
મહિનાનો અંક કરીથી મોકલી આપવામાં આવશે. કરીયાદ
કરતી કરતે આલુ મર્મનો શ્રીકૃષ્ણનાં બુદ્ધિ અને મૂર્ત્યુનાં
સારનાં મુજબ વૃંદ મહિસાણી માર્યાલયનો કોન મેં બંધ
૦૨૭૬૨-૪૨૩૫૩ (સમય : સવારે ૧૦ થી સાંજ ૫)

Regi
VAIS
JUN
Date

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૪)

(હવે ગીતગોવિંદ મહાકાવ્યનો ચતુર્થ સર્ગ શરૂ થાય છે. તૃતીય સર્ગમાં આપણે જોયું કે શ્રીકૃષ્ણ રાધાને ઝંખી રહ્યા છે. હવે આ ચતુર્થ સર્ગમાં કવિ વિરહવ્યાકુળ એવાં શ્રીરાધિકાંજનું વર્ણન કરે છે. એક સખી ઉતાવળી ઉતાવળી શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવે છે. પ્રભુને કહે છે : 'હે કૃપાનિધાન, શ્રીસ્વામિનીજી યમુનાતીરે લતાકુંજમાં તમારે માટે તલસી રહ્યાં છે. કારમા કામજવરને લીધે એ બેચેન છે. માટે હે રસેશ, આપ વિલંબ કર્યા વિના પધારો અને એ રાસેશ્વરીને બચાવી લો. નહિતર વિરહના વેગથી એ દશમ અવસ્થા-મૃત્યુને પ્રાપ્ત થશે.)

જમુનાજી તણા તીરે જઈ વિજોગની રંજમાં,
વ્યાકુળા હરિને આલી, વિનવે વંજુકુંજમાં.

હવે શ્રીયમુનાજીના કિનારા ઉપર જઈને વિયોગદુઃખથી વ્યાકુળ બનેલા શ્રીહરિને, મનોહર નિકુંજમાં જઈને સખી વીનવે છે.

(રંજ = દુઃખ; આલી = સખી; વંજુકુંજ = મનોહર કુંજ)

પ્રબંધ

મન મથતા મનમથના શરથી, ભીતર ડરતી ભારી,
તમમાં લીન બને અવ, તમને મનમાં ધારી ધારી,
નાથ! અનાથ બિચારી, તલસે રસબસ પરવશ,
વિરહે વીલી વીલી તમારી... (૧)

સખી કહે છે કે કામદેવના શરથી ભારે ડરતી, તમારી પ્રિયા તમને મનમાં ધારણ કરી, તમારામાં લીન બની છે. માથે તમ સરીખા નાથ હોવા છતાં એ તમારા વિયોગમાં દીન બનીને, રસબસ બનેલી એ નારી પરવશ થઈને, વિરહમાં વીલી વીલી-બિચારી બની ગઈ છે.

ચંદન ચાંદની મનથી વર્જે, તર્જે વાયુ વિકારી,
સર્પચંદન ચંદનના સંગે,

વિષમય વિષમ વિચારી... નાથ! (૨)

વિરહમાં સુખદાયક પદાર્થો પણ દુઃખદાયક બને છે. ચંદન અને ચંદ્રપ્રકાશ જે સુખદ છે તે આજે એને દુઃખ આપે

છે. તેને એ મનથી તર્જે છે. શીતળ મલય પવન એને વિષવિકારવાળો લાગે છે. એ કલ્પે છે કે આ પવન મલયગિરિ ઉપરનાં ચંદનનાં વૃક્ષો ઉપરથી આવે છે એટલે આ વાયુમાં ત્યાંના સર્પોનું વિષ તો મળેલું નહિ હોય? આ પવન મને કેમ દુઃખ ઉપજાવે છે! આ વિચારથી એ પવનને એ તુચ્છકારે છે.

(વર્જે = તર્જે છે; તર્જે = તુચ્છકારે છે; સર્પસદન = જ્યાં સર્પો ઘર કરીને રહે છે તેવાં ચંદનનાં વૃક્ષો)

ગણું, તમ રક્ષણ કારણ અણગણ સ્મરશર લેવાં વારી,
સજળ કમળદળ કવચ વિપુલ ઉર,

વિધુર રહે વિસ્તારી... નાથ! (૩)

હું માનું છું કે તમે તેના હૃદયમાં બિરાજો છો. તમારા ઉપર કામદેવ અગણિત બાણો ફેંકી રહ્યો છે એ બાણોથી તમારું રક્ષણ કરવા માટે, જાણે કે એ વિયોગિની, જળ ભરેલા કમળની પાંખડીઓનું બખ્તર, પોતાના વિશાળ ઉર ઉપર વિસ્તારી રહી છે; બિછાવી રહી છે.

(ગણું = હું માનું છું કે; અણગણ = અસંખ્ય; સ્મરશર = કામબાણ; કવચ = બખ્તર; વિપુલ = વિશાળ; વિધુર = વિયોગિની, વીલી; રહે વિસ્તારી = બિછાવી રહી છે.)

દુર્લભ સાંઈ તણા સુખ સારું, વિકટ શકે વ્રત ધારી,
રંગ અભંગજ જોગ,

કુસુમશર શયન સજે સુકુમારી... નાથ! (૪)

શ્રીરાધિકાજી પુષ્પશય્યા રચે છે તેનું કવિ અહીં સુંદર વર્ણન કરે છે. સખી કહે છે કે હે પ્રભુ, તમારું દુર્લભ આલિંગનસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે એ વિકટ વ્રત પણ આચરી શકે છે. કયું વ્રત? બાણશય્યા ઉપર શયન કરવાનું. પુષ્પો એ કામદેવનાં બાણ જ છે ને? (અને બીજી રીતે જોઈએ તો પ્રિયતમ પધારે ત્યારે અખંડ રતિકીડા માટે પુષ્પશય્યાની આવશ્યકતા પણ પડશે ને!) એ સુકુમારી હોવા છતાં પણ વીરાંગનાની જેમ, જાણે કે બાણશય્યા પર સૂવાનું કડક વ્રત ધારણ કરી રહી છે!

પુષ્પશય્યાને અહીં કવિ બાણશય્યા કલ્પે છે. ખરેખર વિરહમાં પુષ્પો પણ બાણ જેવાં જ લાગે છે! પુષ્પશય્યા ઉપર તે જડવત્ સૂતી છે. સખી કહે છે કે આપની પ્રિયા, આપને મળવા આવું કડક તપ કરી રહી છે; તેમજ આપના સમાગમ સુખ માટે પણ તૈયારી કરી રહી છે.

(સાંઈ = આલિંગન; રંગ અભંગજ જોગ = અખંડ રતિકીડાને યોગ્ય; કુસુમશર શયન = પુષ્પોરૂપી બાણોની શય્યા)

(કમશ:)

ધનેષુ-નિસ્પૃહ: સેવોપિગેત્વેન રક્ષણમ્ । (ધનનો લોભ ન કરવો. સેવાના હેતુ માટે જ ધનનું રક્ષણ કરવું.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૫)

(સર્ગ - ૪ - ચાલુ)

(શ્રીકૃષ્ણ રાધાને ઝંખતા બિરાજ્યા છે ત્યારે એક સખી આવીને તેમને શ્રીરાધાજીની પરિસ્થિતિ જણાવે છે. આ અષ્ટપદીના ૪ શ્લોક ગયા અંકમાં જોયા હતા. હવે આગળ પાંચમા શ્લોકથી જોઈએ.)

રાહુ તણા અતિ દારુણ દંતથી, અંભા ભંગ લહી ભારી,
અમી ગરતા શશિ સમ આંસુડિયે, દરસે સુરત સારી,
નાથ! અનાથ બિચારી, તલસે રસબસ, પરવશ,
વિરહે વીલી વીલી તમારી. (૫)

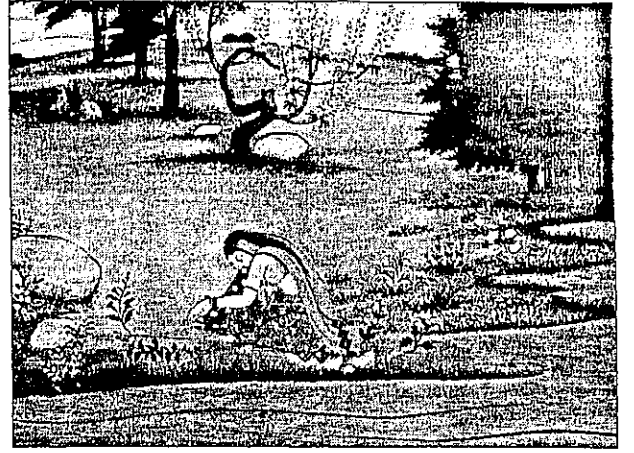
હે પ્રભુ, રાધિકાજીનાં નયનોમાંથી અશ્રુબિંદુઓ સરી રહ્યાં છે. તે અશ્રુબિંદુઓ મુખ ઉપર-ગાલ ઉપર થઈને નીચે સરકી રહ્યાં છે. એ કેવું લાગે છે? જાણે ચંદ્રબિંબમાંથી અમૃતબિંદુઓ ટપકી રહ્યાં હોય!

ચંદ્ર ઉપર રાહુના કરાલ દાંત બેસવાથી, ચંદ્રમાં રહેલું અમૃત, એ પડેલા છેદમાંથી ટપકી રહ્યું હોય એવું લાગે છે. પ્રિયાનું મુખ તે ચંદ્ર અને અશ્રુબિંદુ તે અમૃતનાં ટીપાં. રડતી સૂરત પણ કેવી શોભી રહી છે?

પ્રભુના વિરહને લઈને આંખમાંથી અશ્રુ ખેરવતી, તમ સમા નાથ હોવા છતાં અનાથની જેમ વિયોગમાં દીન બનેલી તમારી પ્રિયા તલસી રહી છે.

પ્રણમે મદનમિષે મૃગમદથી, ચિતરી મૂર્તિ તમારી,
નીચે મીન કરી, કર મોરની મંજરી અર્પી મુરારિ.
નાથ! (૬)

શીતોપચાર વ્યર્થ જતાં હવે પ્રિયાજી પ્રિયતમના ચિત્રદર્શનથી પોતાની વિરહવેદના વિસરવાનો પ્રયાસ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ શ્યામ વર્ણના હોવાથી તેમને કસ્તૂરી વડે ચીતરે છે; પરંતુ સ્નેહ ગુપ્ત રાખવા, જાણે કામદેવની મૂર્તિ ચીતરતા હોય તેવી યુક્તિ કરે છે. નીચે માછલું ચીતરે છે. હાથમાં આંબાનાં મંહોરનું ઝૂમખું આપે છે. પણ મનથી તો એ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું જ ચીતરે છે. કૃષ્ણ પણ મન્મથ મન્મથ જ છે ને! પછી તેને પગે લાગે છે.

(પ્રણમે - પગે લાગે છે; મદન મિષે - કામદેવના બહાને; મૃગમદ - કસ્તૂરી; મીન - માછલું; મોરની મંજરી - આંબાના મોરનું ઝૂમખું)

પડી છું પાય, પ્રભુ! કર ધરિયે, મ્હેર વિના જ તમારી,
દેહ દહે હરિ આ હિમકર પણ, એવું રહી ઉચ્ચારી,
નાથ! (૭)

સખી કહે છે : 'પ્રભુ, આપના ચિત્રને પગે લાગીને પ્રિયાજી આવું કંઈક બોલી રહ્યાં છે : હે નાથ, હું આપને પ્રણામ કરું છું. આપની કૃપાના અભાવમાં, અરે, આ ચંદ્ર પણ, જુઓને મને બાળી રહ્યો છે! હિમકર - બરફ જેવાં જેના કિરણો છે એવો ચંદ્ર પણ મને શાતા આપતો નથી.'

ધ્યાન ધરી કરી સુલ્લભ, દુર્લભ મૂર્તિ તમારી,
તે તલપે, કલપે, વિલપે વળી પ્રલપે પીડ વિસારી.
નાથ! (૮)

હવે સખી રાધાજીની ધ્યાનાવસ્થા અને વિરહજન્ય ઉન્માદ અવસ્થાને વર્ણવે છે. કહે છે કે 'હે શ્યામ, રાધાજીને તમારા વિના રહેવાતું નથી એટલે આપના દુર્લભ સ્વરૂપને હૃદય આગળ પધરાવે છે. ક્ષણભર જાણે કે પીડાને વિસરી જાય છે. વળી, ધ્યાન ખસી જતાં, મળવા માટે તલપે છે. કલ્પાંત કરે છે. ઉન્મત્તની જેમ વિલાપ કરે છે.

શ્રીજયદેવ-ભણિત વિરહાતુર વનિતાની દુખિયારી,
દીન દશા સખીએ વરણેલી, વારો વિરહ વિકારી.

નાથ! (૯)

કવિશ્રી જયદેવજી કહે છે કે સખીએ વર્ણવેલી, વિરહાતુર વનિતાની આ દીન સ્થિતિ, પ્રિયાજીની વિરહપીડા દૂર કરવામાં સહાયક બનો.

(ક્રમશઃ)

નિધિ:પ્રાપ્ત:સુસંસ્કૃતોદુ:સંગાદિકત:સદા।(પ્રભુમાં પ્રેમરૂપી આપણા નિધિનું હંમેશા દુ:સંગ વગેરેથી રક્ષણ કરવું.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૬)

(સર્ગ-૪ ચાલુ)

હવે કવિ રાધાજીને, શ્રીકૃષ્ણની વિરહિણી પ્રિયાને હરણીનું રૂપક આપે છે. અને પ્રિયતમને તેમનાં પ્રિયાજીની વિરહાવસ્થા વર્ણવી બતાવે છે.

ભાસે વાસ ભયાન રાત, ફૂલની માળા મહા જાળ છે,
ઊંઠા શ્વાસ ધમંત દાહ દિલનો, દાવાગ્નિ વિકાળ છે,
તન્વી વ્યગ્ર વિયોગથી, વનતણી વ્હીલી કુરંગી જ છે,
કામે કાળ બને નિદાન દમતો, શાર્દૂલવિકીરિતે.

કવિ કહે છે કે આસપાસ ભયાનક જંગલ હોય, એકબાજુ પારધીએ પકડવા માટે જાળ પાથરી હોય, બીજી તરફ ગરમ પવન ફૂંકતો દાવાનળ બળતો હોય. ત્રીજી તરફ વકરેલો વાઘ કોળિયો કરવા તલખી રહ્યો હોય! આ બધાંની વચ્ચે ભયથી સોસાઈ જતી હરણી જેવી એ શિયાવિયા બની ગઈ છે.

ઉપવન એને ભયાનક જંગલ જેવું લાગે છે. શીતળતા માટે સખીઓએ ધરાવેલી પુષ્પમાળાઓ એને જાળ જેવી લાગે છે. જાણે પોતે તેમાં સપડાઈ ગઈ હોય, નીકળી ન શકાય એવી જાળ! જવરની જેમ ઊંના શ્વાસ નીકળી રહ્યા છે. પીડાથી હાંફી રહી છે. જાણે દાવાનળ ફૂંકાઈ રહ્યો હોય! એ સુકુમારી, ભયભીત હરણી જેવી જ લાગે છે. અરે! કામદેવરૂપી કાળ, વાઘની જેમ ચેષ્ટા કરતો, એનું દમન કરી રહ્યો છે.

(ભયાન = ભયાનક; રાત = જંગલ; તન્વી = સુકુમારી; કુરંગી = હરણી; નિદાન = નક્કી; દમતો = દુઃખ દેતો; શાર્દૂલ = વાઘ; વિકીરિત = ચેષ્ટા)

હવે બીજી સખી બીજી રીતે શ્રીઠાકોરજી પાસે પ્રિયાજીની વિરહાવસ્થા વર્ણવે છે.

પ્રબંધ-અષ્ટપદી

ઉર પરની હળવી ફૂલમાળા,
તે પણ ભાર ભણે અવ બાળા,
તન્વી તે તમ વિરહે પ્રીતમ! (૧)
શ્વાસ ઉંઠા મુખથી મસ મૂકે,
મદનાનલની ધમણ સમ ફૂંકે,
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૨)
કમળનાંબથી ગલિત કમળ શી,
દિશ દિશ ફેંકે દગ જળ ગળતી.
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૩)
પ્રજળી હોળી રહી જયમ હોયે,
કિસલય શયન સભય ત્યમ જોયે,
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૪)
શંકી ધન ચંદન પણ ચારુ,
વિષ જયમ વિષમ ધ્રુજે વપુ વારુ,
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૫)
અરુણાંબરમાં શશિના સાજે,
કરતલ પર નમ્યું વદન વિરાજે,
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૬)
શ્રીજયદેવની વાણી રસાળી,
હરિ ચરણાર્પિત, દો દુઃખ ટાળી,
તન્વી તે તમ વિરહે, પ્રીતમ! (૭)

સખી જણાવે છે કે શા માટે રાધાજી પ્રાણપ્રિયને મળવા સામાં જતાં નથી. તે કહે છે કે વિરહથી અત્યંત કૃશ અને લાચાર બની ગયેલાં હે પ્રભુ, તે આપની પાસે અભિસાર કરી પણ કેમ શકે? ઉર ઉપરની પુષ્પમાળાનો પણ ત્યાગી રહ્યો છે. તમારા વિરહથી એ સુકુમારી બની ગઈ છે. (૧)

જાણે કે અંતરમાં પ્રજ્વલિત કામાગ્નિ બહેકાવતી કોઈ ધમણ ફૂંકાઈ રહી હોય તેવા ઉષ્ણ શ્વાસોચ્છવાસ ચાલી રહ્યા છે. (૨) પુષ્પ જડવત્ સૂતી સૂતી પણ, આપની પ્રતીક્ષા કરત આંસુ ભરેલી આંખોને એ દિશામાં ફેરવી રહી (અનુસંધાન પા

ધનેષુ-નિસ્પૃહઃ સેવોપિગેત્વેન રક્ષણમ્ । (ધનનો લોભ ન કરવો. સેવાના હેતુ માટે જ ધનનું રક્ષણ કરવું.)

If not delivered Please Return to -
Shri Haranilii Public

શ્રી
શિ
મુક

ગીતગોવિંદ : પાન ૮ થી ચાલુ

વિના, ભયથી અને પ્રેમથી એ પ્રભુને સાચવજો, રીઝવજો. આવું અદેયદાન શ્રીમહાપ્રભુજીએ આપ્યું. આપે સમજાવ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગનું પરમફળ આધિદૈવિક ભજનાનંદ છે. રાસલીલા એ આધિદૈવિક ભજનાનંદની લીલા છે. એની પ્રાપ્તિ કેવળ શ્રીમહાપ્રભુજીથી જ શક્ય છે. અન્ય કોઈ રીતે નથી. પુષ્ટિમાર્ગનું પરમ ફળ છે આ રાસલીલા એનું દાન કેવળ શ્રીવલ્લભ કરી શકે છે. એમની કૃપાથી રાસલીલામાં પ્રવેશ મળે છે.

ઝારખંડમાં શ્રીનાથજીની આજ્ઞા થવાથી શ્રીમહાપ્રભુજી જગન્નાથપુરી પધારવાને બદલે પાછા વ્રજમાં પધાર્યા. આન્યોર પધાર્યા. શ્રીનાથજીને ગિરિકંદરામાંથી બહાર પધારાવ્યા. સદુપાડે વગેરે વ્રજવાસીઓને આજ્ઞા કરી : 'તમે સૌ શ્રીગોવર્ધનધરની સેવા કરજો. હું અહીં કાયમ રહી શકીશ નહિ. મારે બીજી ભગવદ્ આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાનું છે. તીર્થાટન કરવાનું છે.'

સદુપાડેજીએ કહ્યું : 'મહારાજ, અમે તો લૌકિક સંસારી જીવો છીએ. સેવા કેવી રીતે કરીશું? આપ આજ્ઞા કરો તો અહીં શ્રીગિરિરાજજીની ગુફામાં એક વિરક્ત રહે છે એમને બોલાવી લાવું.' આપની આજ્ઞાથી એ વિરક્ત રામદાસજીને બોલાવ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ કૃપા કરી પોતાનું સર્વસ્વ એવા શ્રીનાથજી રામદાસજીને સોંપ્યા. સદુપાડેજીને સોંપ્યા. સૌ વ્રજવાસીઓને સોંપ્યા. આજ્ઞા કરી કે મારા પ્રભુને સાચવજો. એમને જરાયે ઓછું ન આવવા દેશો.

દામોદરદાસ હરસાનીજીની વાર્તાનો પ્રસંગ યાદ છે ને? દાન બડો કે દાતા? શ્રીમહાપ્રભુજી દાતા છે. શ્રીઠાકોરજી દાન છે. શ્રીમહાપ્રભુજી જ શ્રીઠાકોરજી રૂપી દાન આપણને આપી શકે. એ દાન શ્રીમહાપ્રભુજીએ આપ્યું છે; પણ મળેલું દાન આપણાથી ન સચવાય તો એ આપણી કમનસીબી છે.

આ નામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું ધર્મી સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.

(કમશ:)

સરોવરમાં દાંડીથી કપાઈ ગયેલું કમલ જળ સ્રવતું આધું પાછું થયા કરતું હોય! (૩) પોતાની કમળપત્રોની શૈયાને તો તે જાણે હોળી પ્રકટી રહી ન હોય તેમ ભયપૂર્વક જોઈ રહે છે. (કમળની લાલ પાંખડીઓ અને લાલ અગ્નિ જવાળાઓ વચ્ચેનું સામ્ય) (૪)

સખીઓ તેને વિરહતાપશમન માટે ગાઢ ચંદનનો લેપ લગાવે છે, તેમાં તેને એવી શંકા થાય છે કે મને વિષ ચોપડી રહી છે અને તેથી એનું સુંદર વપુ ધ્રુજે છે. (૫) ઘડીભર એ લમણે હાથ દઈને બેસી રહે છે, ત્યારે એવું લાગે છે કે લાલ લાલ આકાશમાં ચંદ્ર ઊગી રહ્યો છે! (લાલ હથેળી ઉપર મુખ રૂપી ચંદ્ર) (૬)

પોતાને અનાથ માને છે. વિરહના ઘાથી હવે મરણને શરણ થશે. વિરહવ્યાધિનો અંત હવે આ દશમી અવસ્થામાં આવશે, એમ કલ્પીને ઝૂરે છે; અને છતાંપણ પુનર્જન્મે પણ એ જ પ્રિયતમને મેળવવા હરિના નામનો જ જપ જપી રહી છે. (૭) કવિવર શ્રીજયદેવજી કહે છે કે હરિના ચરણમાં સમર્પિત થયેલી અમારી રસાળ વાણી, પ્રિયાજીના વિરહનું દુઃખ દૂર કરો. (૮)

(મસ = ઘણા; મદનનાલ = કામાગ્નિ; દ્રગ = આંખો; કિસલયશયન = કમળનાં પુષ્પોની શય્યા; અભય = ભયપૂર્વક; શંકી = શંકા કરીને; ચારુ = સુંદર; અરુણાંબર = લાલ આકાશ; કરતળ = હથેળી; વ્રજા વ્રેહે = વિયોગના ઘાથી)

(કમશ:)

શ્રીદસ્તાનીશુ દૂસરાં બધાં પ્રકાશનો નીચેના સ્થળેથી મળી શકશે.

શ્રી દિલીપભાઈ પારેખ, C/O. ફોરટ્રાન સ્ટીલ પ્રા. લિ.,

એ-૧૧૧, સત્યમ શોર્પીંગ સેન્ટર, મહાત્મા ગાંધી રોડ,

ઘાટકોપર(ઈ), મુંબઈ.

ફોન : (ઓ.) ૫૧૦૧૩૬૧, ૫૧૨૭૦૨૩

ફોન : (ધર) ૫૧૧૦૩૮૭, ૫૧૬૧૩૦૬

વૈષ્ણવ પરિવાર નિધિ ફંડ તથા બેઠકજી જણાવેલા ફંડની રકમ પણ અહીં સ્વીકારવામાં આવે છે.

પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગ: પ્રભવસંબંધિવસ્તુન: । (જે વસ્તુઓ કે વ્યક્તિઓ શ્રીઠાકોરજીની સેવામાં ઉપયોગી ન બને તેમનો ત્યાગ કરવો.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૭)

(સર્ગ-૪. ચાલુ)

છંદ-ઉપેન્દ્રવજ્ર

સ્મરજવરે તાપિત તફડે છે, ઉગારી લો સંગસુધા વડે એ,
અહો ભિષગ્રત્ન કરે ધરો રે, ઉપેન્દ્ર વજ્રાત્મક ન બનો રે.

એક સખી પ્રભુની પ્રિયાજીની વિરહાવસ્થાનું
વર્ણન કરી રહી છે. તે કહે છે કે રાધિકાજી કામજવરનાં
તાપથી તરફડે છે. માટે હે કુશળ વૈદરાજ, તમારા સમાગમ
રૂપી અમૃત ઔષધિ એને પાઈને બચાવી લો. આ દર્દનિ
તમે હાથમાં લો, પ્રભુ! વજ્ર જેવા કઠોર ન બનશો.

શબ્દાર્થ : સ્મરજવર = કામપીડાથી આવતો જવર, તાવ;
સંગસુધા = તમારા મિલન રૂપી અમૃત સમાન ઔષધ.
ભિષગ્રત્ન = કુશળ વૈદરાજ; ઉપેન્દ્ર = કૃષ્ણભગવાન;
વ્રજાત્મક = કઠોર અહીં છંદનું નામ આ રીતે યોજવામાં
આવ્યું છે.

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ

લોટે, ધ્યાન વિષે બૂડે, દગ બીડે, કંપે, રુઆં પાંગરે,
સીત્કારે સૂસવે, લવે, ઊઠી ઊઠી દોડે, પડે ભૂતળે;
ઝોબાયે અતનુજવરે સુતનુ તે, કીજે કૃપા ને કરે.
લીજે હે રસવૈદ્ય! તે તમ રસે જીવે ન બીજે કશે.

સખી અહીં રાધાજીની વિરહાવસ્થાની પરાકાષ્ઠાને
વર્ણવે છે. ઘડીકમાં એ કંઈ કરે છે ને ઘડીકમાં એને કંઈ
થઈ જાય છે. એ સુકુમારી છે. કામજવરથી પીડાઈ રહેલ
છે. આ અસાધારણ વ્યાધિ છેલ્લી કક્ષામાં પહોંચેલો છે.
સામાન્ય ઔષધોથી મટે તેમ નથી. રસાયન માત્રા આપવી
પડે તેમ છે. તે માત્રા રસવૈદ્ય વિના કોણ આપી શકે? પ્રભુ
તમે જ એવા રસવૈદ્ય છો! તમારા સમાગમ રૂપ રસાયન
એને સત્વર આપો; નહિતર એનો દેહ નહિ જ રહે.

એની કેવી દશા છે તે તો જુઓ. ઘડીકમાં આળોટે છે.
ધ્યાનમાં મગ્ન બની જાય છે. નેત્રો મીચી દે છે. રુવાડાં
ખડાં થઈ જાય છે. સીત્કાર કરે છે. (અસંબદ્ધ બોલે છે.)

ઊઠી ઊઠીને દોડે છે અને ભોંય પર પડી જાય છે. ઝોલા
આવે છે. (બેસુધ અને મૃતવત બની જાય છે.) સન્નિપાત
જેવું થઈ રહ્યું છે. હે રસવૈદ્ય, કૃપા કરીને હવે તમે હાથમાં
લો. તમારા રસ-રસાયન વડે જ એ જીવી શકશે. બીજા
કશાથી નહિ જીવે એ નક્કી સમજો.

રસશાસ્ત્રમાં વિરહની દશ અવસ્થા બતાવવામાં
આવી છે. અભિલાષા, ચિંતા, ગુણકથન, સ્મૃતિ, ઉદ્વેગ
પ્રલાપ, ઉન્માદ, જડતા, વ્યાધિ અને મરણ. એ
વિરહાવસ્થાનું અહીં તાદૃશ ચિત્ર રજૂ થયું છે.

(૧) કવિ કહે છે કે તનમનની અસ્વસ્થતાને લીધે
પુષ્પશય્યામાં કે ભૂમિ ઉપર તે આળોટે છે. નિદ્રા તો આ
જ શાની? (૨) નિદ્રા નથી એટલે સ્વપ્ન સમાગમ પા
ક્યાંથી હોય? તેથી ધ્યાન કરવા પ્રયાસ કરે છે. ધ્યાન
મગ્ન બની જાય છે. (૩) નેત્રો મિચાઈ જાય છે એટલે
પ્રિયનાં દર્શન માટે બાહ્ય દૃષ્ટિ બંધ થઈને, મન અંતરમાં
બની જાય છે. (૪) મનથી ક્ષણવાર માટે પ્રિય
સાક્ષાત્કાર થતાં લાગણીને લીધે કંપ થઈ આવે છે. મન
પ્રભુનું આલિંગન પ્રાપ્ત થતાં રોમાંચિત થઈ જાય છે.
પ્રિયતમના દંતક્ષત, નખક્ષત આદિ મનથી અનુભવ
સીત્કાર થઈ જાય છે. (૫) વળી માનસિક મિલન આ
જતાં લવવા લાગે છે. 'ક્યાં જતા રહ્યા?' 'ક્યાં છૂં
ગયા?' 'હે સખિ, તું શોધી લાવ. જો આટલામાં જ
હમણાં જ હતા ને એટલી વારમાં ક્યાં દોડી જા
ઈત્યાદિ. (૬) પ્રિયને પકડવા માટે ઊઠીને દિશાર
દોડવા લાગે છે, પણ અત્યંત કૃશ અને અશક્ત હો
ભૂમિ પર પડી જાય છે. પ્રિયતમ મળતા નથી એને
પર એવો પ્રત્યાઘાત થાય છે કે ભૂમિ પર પછાડ
છે. (૭) અને કામજવરની પરાકાષ્ઠાને લીધે ઝોલા
જાય છે અર્થાત્ બેસુધ અને મૃતવત બની જાય છે.

આ પ્રમાણે અનર્થની છેલ્લી હદ બતાવીને એ
શ્રીહરિને વિનવે છે કે આપ સત્વર એને દર્શન
હે રસવૈદ્ય, તમારા રસરૂપી રસાયન માત્રા આપ
એને દશમી અવસ્થા (મરણ) થી બચાવી લો.

શબ્દાર્થ : રુઆં પાંગરે = રોમાંચિત થાય છે; અત
= કામપીડાનો જવર; સુતનુ = સુકુમારી; રસ

ધનેષુ-નિસ્પૃહ: સેવોપિગેત્યેન રક્ષણમ્ । (ધનનો લોભ ન કરવો. સેવાના હેતુ માટે જ ધનનું રક્ષણ કરવું.)

રસાયન ઔષધોને જાણનાર વૈદ્ય; રસદાન દ્વારા કાંમ વ્યાધિને નિવારનારા ઉપચારક.

પુષ્પિતાગ્રા છંદ

ક્ષણ પણ ન વિજોગ વેઠનારી,
મીટ મિટતાં પણ ખેદ લેખનારી,
ચિરવિરહિણી આમ્રરાજિ સાગ્રા,
અવ જીવશે કયમ જોઈ પુષ્પિતાગ્રા?

હે પ્રભુ, જે પ્રિયાજી ક્ષણમાત્ર પણ આપનો વિયોગ વેઠી શકતાં ન હતાં, સાક્ષાત્ સમાગમ સમયે, નેત્રની પલક લાગે તે પણ જેમને અસહ્ય હતું તેની તુલનામાં આટલો લાંબો વિરહ સહન કરીને એ હવે કેમ જીવી શકશે? અને તે પણ આ ભરપૂર વસંતઋતુમાં? જ્યાં સમગ્ર અમરાઈ ઉપર મહોર આવી ચૂક્યા છે. વસંત પૂર્ણપણે ફાલી છે ત્યારે? હવે એનું જીવન કેમ ટકશે? આપ જલદી કરો તો સારું!

શબ્દાર્થ : મીટ મિટતાં = આંખની પલક લાગતાં; ચિર વિરહિણી = લાંબા સમયનો વિરહ વેઠનારી; સાગ્રા = સમગ્રરીતે; પુષ્પિતાગ્રા = મોરેલી. (પુષ્પિતાગ્રા છંદનું નામ આ રીતે પ્રયોજાયું છે.)

શાદૂલવિકીરિત છંદ

કોષે અંધ ગજેન્દ્ર ઘાવ કરતાં શ્રીકૃષ્ણ રાધાજીના,
સંભારી કુચકુંભ મીચી નયનો, અંગે નહવાઈ જતા,
ઘેલો કંસ જીત્યો જીત્યો ગજ બકી હર્ષાય ગોખે વૃથા,
ને મુષ્ટિથી હણે કરીંદ્ર હરિ તે ટાળો સદા આપદા.

ચતુર્થ સર્ગનો આ છેલ્લો શ્લોક જુદો જ છે. વાર્તાપ્રવાહ સાથે તેને સંબંધ નથી. આશીર્વાદાત્મક શ્લોક છે. આ શ્લોકમાં એક જુદી જ લીલા વર્ણવાઈ છે.

શ્રીકૃષ્ણ મથુરામાં આવ્યા ત્યારે, દરવાજા પાસે કંસે મદોન્મત્ત બનાવેલો એક હાથી ઊભો રાખ્યો હતો. મહાવતે તેને પ્રેર્યો એટલે તે હાથી મદાંધ થઈને શ્રીકૃષ્ણ તરફ ધસ્યો. તેના દંતશૂળ તો જમીનમાં પેસી ગયા, પણ કુભસ્થાન શ્રીકૃષ્ણની છાતીને અડક્યું.

ભક્તકવિશ્રી વર્ણવે છે કે એ સમયે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિયાજીના કુચકુંભનો જાણે પોતાના વક્ષસ્થળમાં સ્પર્શ થતો હોય તેવી સ્મૃતિ થઈ આવી. આંતરિક સુખાનુભવમાં

નેત્રો ક્ષણવાર મિંચાયાં અને આનંદના અતિરેકથી અંગે પ્રસ્વેદ પણ થયો.

ઉંચા ગોખમાં બેઠેલા કંસે, આ જોઈને માની લીધું કે અરે, કૃષ્ણ કેવા ડરી ગયા છે! 'મારો હાથી સફળ થયો, સફળ થયો' એમ એ બકવા લાગ્યો. નકામો હરખાવા લાગ્યો. ખરી વાત તો, ઉપર કહી તેમ જુદી જ હતી. એ સુખસ્વપ્નમાંથી ક્ષણવારમાં જાગૃત થઈને શ્રીકૃષ્ણે હાથીના ગંડસ્થળ ઉપર મુષ્ટિપ્રહાર એવો કર્યો કે હાથીના પ્રાણ તત્કાળ હરી લીધા.

આવા નિર્ભય અને સર્વકરણ સમર્થ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ શ્રોતાઓની આપત્તિને સદૈવ નિવૃત્ત કરો.

આ આશીર્વાદાત્મક શ્લોક સાથે કવિવર સર્ગ ૪ સમાપ્ત કરે છે.

(ક્રમશઃ)

તારા નૂપુરની ઘૂઘરી મારે થાવું

તારે આંગણ હું દોડી દોડી આવું

ઓ મારા શ્રીજી વ્હાલા રે.

તારા નામની હું રટ લગાવું

ઓ મારા શ્રીજી વ્હાલા રે.

મોર મુકુટને પાઘ લઈ આવું

સખી સહિયરને સાથ લઈ આવું

નેહ તણા નીરમાં હું ભીંજાવું

ઓ મારા શ્રીજી વ્હાલા રે.

કુંડળ, કંદોરો ને પીતાંબર પીળું

મોતીયન માલ બંસરી લઈ આવું

માયા, પ્રપંચ ઘેર મૂકી આવું

ઓ મારા શ્રીજી વ્હાલા રે.

શ્રીજી તારા નામે નાચું-નચાવું

ચરણોમાં તારા ચિત્તડું લગાવું

રે તારા નૂપુરની ઘૂઘરી મારે થાવું

ઓ મારા શ્રીજી વ્હાલા રે.

■ ડૉ. ભક્તિબેન પરીખ (અમદાવાદ)

નિધિ: પ્રાપ્ત: સુસંરક્ષ્યો દુ:સંગાદિકત: સદા । (પ્રભુમાં પ્રેમ રૂપી આપણા નિધિનું હંમેશા દુ:સંગ વગેરેથી રક્ષણ કરવું.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૮)

(પુષ્પિતાગ્રા છંદ)

‘અહીં છું હું, અપિ શાણી, તું જ જાની,
મુજ વતી લાવ મનાવી’ એવી વાણી,
ધરી વિરહી મુરારિ કેરી કાને,
સખી વિનવે જઈ ફેર રાધિકાને.’

સખીએ વર્ણવેલી શ્રીરાધિકાજીની વિરહાવસ્થા જાણીને, મિલન માટે વિશેષ ઉત્સુક બનીને, શ્રીકૃષ્ણ સખીને કહે છે: હે શાણી સખિ, મારી વતી તું જ જા અને એને મનાવી લાવ.’

સંયોગ કરાવવા માટે આતુર સખી આ આજ્ઞા સાંભળી તેનું પાલન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની વિરહાવસ્થા અને તન્મયતાનું હૃદયસ્પર્શી વર્ણન રાધાજીને કરી બતાવે છે. સંધ્યાસમયના અનુકૂળ અંધકારમાં, પ્રાણજીવનને મળવા પધારવા પ્રિયાજીને બહુ પ્રકારે સમજાવે છે.

(શાર્દૂલવિકીરિત છંદ)

કુંજે જ્યાં રસતંત્રની તુજ થકી સિદ્ધિ હતી સાંપડી,
તીર્થે પ્રેમ તણા જ તે સ્થિર કરી, તારાજ ધ્યાને બૂડી,
તારો તારક નામમંત્ર તુજ જે, તે શ્વાસ સાથે જપી.
વાંછે છે તુંજ સંગની સુમધુરી પીવા સુધા શ્યામજી.

સખી રાધિકાને કહે છે : હે રાધે, શ્રીકૃષ્ણ તો તારા જ ધ્યાનમાં મગ્ન બનીને બેઠા છે. કઈ જગાએ? નિકુંજમાં અને વળી તે જ સ્થળે કે જ્યાં અગાઉ, તારા સમાગમ દ્વારા તેમને રસતંત્રની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. તારી સાથેનું સમાગમ-સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું. તે નિકુંજ સ્થળને પોતે પ્રેમતીર્થ માનીને, ત્યાં સ્થિર બેઠા બેઠા તારા જ નામ રૂપી મંત્ર શ્વાસે શ્વાસે જપી રહ્યા છે; અને એ મંત્ર સાધનાના ફલરૂપે તારા સમાગમ રૂપી અમૃતપાન થશે એવી વાંછના કરી રહ્યા છે. માટે તું એમની એ ઈચ્છા પૂર્ણ કર.

પ્રબંધ (રાગ : ગુર્જરી)

રતિરસ મનમાં ઝંખી, વનમાં વિચર્યા હરિ, અલબેલી!
વિલંબ જવામાં કર મા હાવાં, મોહનને મળ વહેલી.
યમુના તીરે ભારી અધીરે, કુંજે કુંજે બિહારી,
સ્મર મદમર્દન સહી! રસવર્ધન,

વાટ જુએ પ્રભુ ત્હારી... ધ્રુવ. ૧.

વેણુ બજાવી, નામ જગાવી, સાદ કરે પ્રભુ ભાવે,
રજ તુજ પગની, ગણી મારગની,

ધૂળ ઊઠ્ઠત વધાવે... યમુના તીરે. ૨.

પાન પડે કે પર ફફડે કે, ત્યારે ધારી પધારી,
વળી વળી વહાલો પંથ નિહાળે,

સચક્તિ સેજ સમારી... યમુના તીરે. ૩.

તો અલિ અમથાં, છન છન કરતાં, તજી ઝાંઝર રિપુરંગે,
ચાલ નિકુંજે, ઘન તમપુંજે,

સજ શ્યામલ પટ અંગે... યમુના તીરે. ૪.

તરલ બલાકા ઘટિત ઘરમાં, દમકતી દામિની પેરે,
હાર ધરેલે હરિ ઉર વહેલે,

વિલસ સહી રસભેરે... યમુના તીરે. ૫.

સેર તૂટન્તાં, પટ છટકતાં, સ્મરનિધિ રૂપ નિતંબે,
નયન રસાલસ લોભાવ લાલસ,

લાલ તણાં અવિલંબે... યમુના તીરે. ૬.

વહી આ રજની જાશે સજની, છે નરવર બહુ માની,
પૂર મનોરથ પ્રીતમના ઝટ, બેની!

વચન મમ માની... યમુના તીરે. ૭.

શ્રીહરિ સેવક કહે જયદેવક ભજ મન! પૂરણ ભાવે,
ને રસસાગર, નટવરનાયક,

જે જન પુણ્યે પાવે... યમુના તીરે. ૮.

ભાવાર્થ : હે અલબેલી, મનમાં રતિરસની ઝંખના કરીને કુંજમાં હરિ પધાર્યા છે. હવે વિલંબ ન કર. વહેલી વહેલી જઈને એમને મળ. સખી, યમુના તટ ઉપરની કુંજમાં કુંજબિહારી ભારે અધીરાઈથી, તારી રાહ જોઈ રહ્યા છે. એ કેવા છે? કામના મદને હરનારા અને રસનું વર્ધન કરનારા છે. (તું જા, તને રસ પ્રાપ્ત થશે.) (૧)

એ શું કરી રહ્યા છે? વેણુ બજાવે છે. તેમાં પ્રણ તારું નામ ગાઈને તને બોલાવી રહ્યા છે. વળી માર્ગમાં ધૂળ ઊડતી દેખાય છે; ત્યારે તું આવતી હોઈશ એમ માનીને

પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસંબંધિવસ્તુનઃ । (જે વસ્તુઓ કે વ્યક્તિઓ શ્રીઠાકોરજીની સેવામાં ઉપયોગી ન બને તેમનો ત્યાગ કરવો.)

If not delivered Please Return to

અને એ ધૂળને તારી ચરણરજ સમજીને એને વધાવે છે.
(તારા માટે એ કેટલા બધા આતુર હશે!) (૨)

પાંદડાંનો કે પાંખો ફફડવાનો સહેજ અવાજ થતાં પણ
ખારી રાધા પધારી છે એમ ધારીને, ચકિત થઈને, ફરીફરીને
માર્ગમાં જુએ છે. શય્યા સજજ કરવા લાગી જાય છે.
(અત્યંત અધીરતાનું વર્ણન કરે છે.) (૩)

માટે હે સખી રાધે, તું આ ઝાંઝર કાઢી નાખ. એ નકામાં
છન છન અવાજ કરે છે. એ ઝાંઝરનો રણકાર તો પ્રિયતમ
સાથેના વિલાસ સમયે ઉદ્દીપક બનીને સાર્થક થાય. અહીં
તો એ નકામાં જ છે. ગુપ્ત રીતે જઈ શકાય માટે એ ઝાંઝર
કાઢી નાખ. વળી આ ગાઢ અંધકારમાં શ્યામ વસ્ત્ર ધારણ
કરીને ચાલ. એટલે કોઈ જોઈ પણ ન જાય. કુંજમાં પણ
ગાઢ અંધકાર છે. (કૃષ્ણાભિસારિકાનો પ્રકાર છે.) રિપુરંગે
અર્થાત્ સંગ્રામ માટે ગુપ્ત હલ્લો કરવો પડે તેમ, આ સૂરત
સંગ્રામ માટે તું ગુપ્ત રીતે મારી સાથે ચાલ. (૪)

ત્યાં જઈને હે સખી, તું હાર ધરેલા પ્રિયતમના
વક્ષસ્થલમાં વિલસ. એ કેવું લાગશે? જાણે કે મેઘ ચઢી
આવ્યો હોય અને શ્વેત બગલાઓ તેમાં શોભતા હોય! એવે
સમયે વીજળી સમાન ત્યાં ચમકજે. (૫)

પ્રિયાજીના મનમાં રસના ઉદ્દીપન માટે સખી આ બધું
વર્ણવી રહી છે. કહે છે કે હે સખી, તું ત્યાં જઈશ, ત્યારે
પ્રીતમને મળવાના હર્ષમાં ફૂલાતાં તારી કટિમેખલા તૂટી
જશે, એટલે કટિવસ્ત્ર સરી પડશે. તે સમયે નંદલાલનાં
રસભરેલાં, લાલાશયુક્ત લોચનો, કામદેવના નિધિસમા તારા
નિતંબયુગ્મને નિરખ રહેશે. આવી ધન્ય ઘડી માટે હવે
વિલંબ ન કર. પ્રિયતમને આ રીતે તારા પ્રતિ આકર્ષી લે.
લોભાવી લે. (૬)

હવે તો રાત પડી. રાત્રિ તો સુખ લેવાનો સમય છે. તું
જેટલો વિલંબ કરીશ તેટલી રાત નકામી જશે. વળી, એ
પુરુષોત્તમ, પુરુષવર્ય સ્વભાવે માની છે. તું વધુ વિલંબ
કરીશ તો એમનું સ્વમાન ઘવાશે કે બોલાવવા છતાં એ
આવતી નથી! માટે ઓ બહેન, મારી વાત માનીને તું ઝટ
ચાલ અને પ્રીતમના મનોરથો પૂર્ણ કર. (નહિતર કદાચ
વિપરિત પરિણામ પણ આવે.) (૭)

કવિવર કહે છે હે મારા મન, પરમ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થતાં
એ રસસાગર નટવરનાગરને તું પૂર્ણ ભાવપૂર્વક ભજ.
એમનો આશ્રય કર. એમનું સેવન કર.

(શબ્દાર્થ : ઝંખી = ઝંખના કરીને; સ્મરમ
કામદેવના ગર્વનું ખંડન કરનારા; પર = પાં
સચકિત = ચકિત થઈને; રિપુરંગે = સંગ્રામ - ૨
માટે; ધન = ગાઢ; તમપુંજે = અંધકારયુક્ત;
ચપળ; બલાકા = બગલી; ઘટિત = યુક્ત
કટિમેખલા; સ્મરનિધિ = કામદેવના ભંડારરૂપ;
= સત્વર; નિતંબ = પૃષ્ઠ ભાગ)

વ્રજ મેરે મન ભા

(વ્રજનું સચિત્ર દર્શન)

(ચોથી આવૃત્તિ)

:- લેખક :-

શ્રી રમેશભાઈ વિ. પરીખ (મહેસ)

- ૧/૪ ડેમી સાઈઝ - આર્ટ પેપર નયનરમ્ય છાપકામ.
- ૨૦૦ કરતાં વધુ વ્રજનાં નયનરમ્ય અને ફોટાઓ.
- વ્રજ વિશેની જાણીતી - અજાણી - માહિતિ.
- પાકા પૂંઠાનું મજબૂત બાઈન્ડિંગ - સુંદર મુખપૃષ્ઠ.
- પૃષ્ઠ સંખ્યા - ૩૦૦
- વ્રજનો મહિમા જાણી વ્રજયાત્રા કર ઘેર બેઠાં વ્રજપરિક્રમાનું ભાવભાવ લીલાભાવન કરવા ઈચ્છનાર વૈવારંવારની માગણીના કારણે આ ચોથી આવૃત્તિ પ્રકાશિત થઈ છે. ૨ મુંબઈ અને અંધેરી કાર્યાલયમાં શકશે.
- વ્યોજાવર - રૂ. ૩૫૦/- + રૂ. ૫૦/

પ્રકાશક

શ્રી હરસાનીજી પબ્લિક ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,

ધનેષુ-નિસ્પૃહ: સેવોપિગેત્વેન રક્ષણમ્! (ધનનો લોભ ન કરવો. સેવાના હેતુ માટે જ ધનનું રક્ષણ કરવું)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી પ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૧૮)

(સર્ગ ૫ ચાલુ)

હરિણી છંદ

મુખ થકી મૂકે નિશ્વાસો તે અનંત વળી વળી,
ચકિત નયને કુંજે જોયે, વ્હીલાય લવે વળી,
કૂંળી કૂંળી લઈ ટીશી, શય્યા રચે ફરી ફરી,
ધન મદનના ઉન્માદે એ વિધે જ ઝૂરી હરિ.

હવે સખી શ્રીરાધાજી સમક્ષ પ્રભુની વિરહાવસ્થાનું દશ્ય ખડું કરે છે. હે રાધિકે, પ્રિયતમ તારા વિયોગમાં અનેક નિઃશ્વાસ મૂકે છે. ચકિત નેત્રોથી તારી રાહ જુએ છે. તું નથી આવી એમ જણાતાં એમનું મુખ વિલાઈ જાય છે. ઉન્માદમાં લવે છે. પુષ્પશૈયાના પુષ્પો સૂકાઈ જતાં જોઈને વળી પાછી તાજી કૂંણી-કૂમળી કૂંપણો વડે ફરી ફરીને શય્યા રચે છે. મદનના ગાઢ ઉન્માદમાં આ રીતે પ્રિયતમ તારા માટે ઝૂરી રહ્યા છે.

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ

તારા રોષ સમાન તીવ્ર તપને, છે અસ્ત પામ્યો સહી!
ને વાધ્યુ પિયુના મનોરથ પટે અંધારું આશા મહી,
બહેની, જો ચકવી ય દીન વચને હું શી પ્રબોધે વળી,
રૂડો આ અભિસારનો સમય છે, ઘેલી શું બેઠી વ્હીલી?

તારા રોષના જેવો તીવ્ર સૂર્ય અસ્ત પામ્યો છે. દિશાઓમાં અંધકાર વધી રહ્યો છે. સમય પણ કેટલો અનુકૂળ છે! વળી, તારી રીસની પણ તીવ્રતા આથમતી જાય છે. પ્રિયતમના મનોરથો અને આશાઓમાં જેમ વિલંબ થાય છે તેમ અંધકાર વ્યાપતો જાય છે. હું તને જેમ દીન વચનો વડે સંબોધી રહી છું, તેમ આ ચકવી પણ વિલાપ કરીને જાણે કહી રહી છે. (રાત્રે ચકવા-ચકવીનો વિયોગ થાય અને તે વિલાપ કરે છે.

એ ચકવી જાણે પ્રિયાજીને કહી રહી હોય 'તમે શા માટે વિયોગ વેઠો છો? જાઓ પ્રિયને મળવા.' આવું સખી કલ્પે છે.) હે મારી ઘેલી સખી! અભિસાર માટેનો આ કેવો સુદર સમય છે! અને તું આમ વીલી-શિયાવિયા થઈને કેમ બેસી રહી છે? ચાલ.

(શબ્દાર્થ : તપને = સૂર્ય પણ (તપન=સૂર્ય); આશા = દિશા; પ્રબોધે = કહે છે; અભિસાર = પ્રિયતમના મિલન માટે જવું તે.)

હરિણી છંદ

ચકિત તિમિરે જોતી જોતી, કયમે ય ધીમી ધીમી,
ભરતી ડગલાં વૃક્ષે વૃક્ષે વળી વળી વિસમી,
મદન મદનમાં અંગે અંગે, પ્રકંપથી મૂર્તિથી,
દરશન દઈ રીઝે, કીજે સહી! હરિને કૃતી.

હે પ્રિય સખી, તું અંધકારમાં ચકિત થઈને ચારે બાજુ જોતી જોતી (પોતાને કોઈ જોઈ ન જાય માટે), કેમે કરીને ધીમે ધીમે ડગલાં ભરતી (અંગો શિથિલ હોવાથી) વૃક્ષે વૃક્ષે વિસામો લેતી (વિરહની દુર્બલતાને કારણે) કામદેવના મદને લીધે પ્રત્યેક અંગે કંપ-ધ્રુજારી અનુભવતી, આવી રીતે જઈને, પ્રસન્નતાથી પ્રિયતમને તારાં દર્શન આપીને, તે હરિવરને કૃતાર્થ કર.

(શબ્દાર્થ : વિસમી = વિસામો લઈને; રીઝે = પ્રસન્નતાથી; પ્રકંપતી = ધ્રુજતી; કૃતી = કૃતાર્થ.)

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ

કો કામે નીકળી ભૂલાં પડી મળી બોલી થકી ઓળખી,
ભીડી ભીડી ભુજે, ચૂમી ચૂમી, વીંધી વીંધી નખે ડંખથી,
ભીજ ભીજ રસે, મદી મદી, ઝીલી ઝીલી રતિ ખંતથી,
પોખી કોડ, તમે વ્રીડામય રૂડા રંગે રમો દંપતી.

પ્રિયાજીને અભિસાર માટે આકર્ષવા ઇચ્છતી સખી હવે તેમની સામે સંયોગ શૃંગારની રમણીય કલ્પનાનું દશ્ય ખડું કરી બતાવે છે.

સખી કહે છે કોઈક વખત એવું બની જાય કે બે સ્નેહીઓ અચાનક કોઈક સ્થળે, અંધકારમાં એકબીજાને મળી જાય. દેખાય તો નહિ પણ અવાજ ઉપરથી પરસ્પર એકબીજાને ઓળખી લે. અંધકારની અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં આલિંગીને વિવિધ પ્રેમોપચાર દ્વારા, મનના મનોરથ પૂર્ણ કરી લે. એ કેટલું સુખદાયક થઈ પડે!

અત્યારે એવું પણ બને કે પ્રિયતમ ધીરજ ખોઈને સામા આવતા હશે તો રસ્તામાં મળી જશે, તો તું પણ આ પ્રકારે પરમ સુખ લઈ શકીશ. માટે હે સખી! હવે તું સત્વર મારી સાથે ચાલ. પ્રિયનું મિલન પ્રાપ્ત કર.

અહીં સર્ગ ૫ સમાપ્ત થાય છે.

(ક્રમશઃ)

નિધિ: પ્રાપ્ત: સુસંરક્ષ્યો દુઃસંગાદિકત: સદા । (પ્રભુમાં પ્રેમ રૂપી આપણા નિધિનું હંમેશા દુઃસંગ વગેરેથી રક્ષણ કરવું.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક-૨૦)

(સર્ગ : ૬)

ભૂમિકા :

વિરહથી અત્યંત કૃશ-અશક્ત બનેલાં પ્રિયા, પ્રિયતમને મળવાની ઉત્કંઠાથી ઊઠે છે તો ખરાં, પરંતુ ડગલું મૂકતાં જ તેઓ પડી જાય છે. એટલે નિરુપાયે સખી પાછી શ્રીકૃષ્ણની પાસે જાય છે. આ ખબર કૃષ્ણને આપે છે. પ્રિયાજીની વિરહાવસ્થા વર્ણવે છે.

તન્વી તવ વિતનુ તણા વેગે, વ્હીલી ડગે ન દઈ શક્તી,
નિરખી સહી, રસભીના હરિ પ્રતિ, વદે જઈ વળતી.

ભાવાર્થ : ત્યારે તે સુકુમારી રાધા, કામના આવેગથી શિથિલ થયેલી હોવાથી ડગલું પણ ચાલી શકી નહિ. તે જોઈને સખી, ફરી હરિવર પાસે જઈને એમને કહેવા લાગી.

પ્રગંધ - અષ્ટપદી

દિશ દિશ તે તમ મૂર્તિ તરંતી,

જોઈ અધર-મધુ પાન કરંતી

નાથ હરે ! અનાથ અરે, યુવતી જમુના કુંજ ઝૂરે (૧)

ભાવાર્થ : હે પ્રભુ, તેની નજર આગળ, દરેક દિશામાં, જ્યાં જુએ ત્યાં તમારું જ સ્વરૂપ એને દેખાય છે; અને તે પણ કેવું ? પોતાના અર્થાત્ રાધાજીના અધરસુધાનું પાન કરતાં તમે તેને દેખાયા કરો છો. એવી એ તમારામાં તન્મય બની ગઈ છે. એ યુવતી અનાથની જેમ યમુનાજીની કુંજમાં ઝૂરી રહી છે. (૧)

હરિ હરિ કરી, હરિરૂપ બની બાળા,

સુહવે મોર મુગુટ વનમાળા..... નાથ હરે... (૨)

ભાવાર્થ : એ બાળા સતત હરિ હરિ કરી તમારામાં તન્મય બની ગઈ છે. મોર મુકુટ અને વનમાળા પહેરીને હરિરૂપ બની ગઈ છે. અનાથની જેમ યમુનાજીની કુંજમાં ઝૂરી રહી છે. (૨)

પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગ પ્રભવસંધિવસ્તુનઃ । (જે વસ્તુઓ કે વ્યક્તિઓ શ્રીઠાકોરજીની સેવામાં ઉપયોગી ન બને તેમનો ત્યાગ કરવો.)

વ્હીલી, વલય બીસનાં વહી કરમાં

જીવે રટી રટી રતિ તમ ઉરમાં....નાથ હરે... (૩)

ભાવાર્થ : એ બાળા કરમાં કમળની દાંડીનાં કંકણ પહેરીને અને હૃદયમાં તમારી પ્રીતિનું સિંચન કરીને જેમતેમ જીવી રહી છે. અનાથની જેમ યમુનાજીની કુંજમાં ઝૂરી રહી છે. (૩)

વાર થઈ ક્યમ પ્રીતમ નાવ્યા?

કહી કહી જોય સખી - મુખ હાવાં ! નાથ હરે... (૪)

ભાવાર્થ : આટલી બધી વાર થઈ! હજુ પ્રીતમ કેમ ન આવ્યા ? આમ પૂછતી એ સખીના મોં તરફ અધીરાઈથી જોયા કરે છે (૪)

હોંશ ધરી ઉર તમને મળવા,

વળી વળી ધાઈ પડે ઢળી અબળા...નાથ હરે... (૫)

ભાવાર્થ : આપને મળવા માટે મનમાં તો ઘણી હોંશ છે, પરંતુ ઊઠે છે ને વળી પછી ભૂમિ ઉપર ઢળી પડે છે (૫)

આ આવ્યા ઘનશ્યામ કરીને,

તિમિર ચૂમે ભુજ ઉભય ધરીને...નાથ હરે.... (૬)

ભાવાર્થ : વિરહના ઉન્માદમાં 'આ આવ્યા ઘનશ્યામ' એમ બોલતી, બે હાથે અંધકારને બાથ ભીડવા જાય છે અને તેને જ ચૂમે છે. અંધકાર પણ શ્યામ જ છે ને ! (૬)

વિલંબ વિશેષ ન સહી, તજી લજજા

વિલપે વ્યાકુળ વાસકસજજા...નાથ હરે... (૭)

ભાવાર્થ : પ્રિયતમના મિલનની આશાએ શય્યા સજજ કરીને રાહ જોતી એ નાયિકા, વિશેષ વિલંબ થઈ રહ્યો છે તે સહન ન થતાં, લાજ તોડીને ગમે તેમ વિલાપ કરી રહી છે.

શ્રીજયદેવની વાણી રૂડેરી,

સહૃદયને દો પ્રીતિ અનેરી (૮)

ભાવાર્થ : શ્રી જયદેવની આ સુંદર વાણી, સહૃદયજનોના હૃદયમાં અવનવી પ્રીતિનો ઉદય કરાવો.

શબ્દાર્થ : તન્વી = સુકુમારી; વિતનુ = કામદેવ; વલય = કંકણ; બિસ = કમળની દાંડી; તિમિર = અંધારું; વાસકસજજા = પ્રિયતમના મિલનની આશાએ શય્યા સજજ કરીને રાહ જોતી નાયિકા; સહૃદય = લાગણીશીલ વ્યક્તિ.

(કમશઃ)

પરંતુ એક વાર
તાડીશ,
મે ત્યાં સંતાડી

મામાં મૂકો. એક
ચિ એટલે ઊંચે
ઘરમાં રહેલો
ગલને ચઢાવ્યો.
ડી ને મટુકીઓ
ધું નહિ આપો,
ભગવાને જ્યારે
નરૂપી ગોળીઓ
ઠોકરો મળે છે,
પાછળ એક જ
ડી નાખવી. જે
છે તેને ભગવાન
, તો સમજજો કે
દુઃખ આપ્યું છે.
ભગવાને દુઃખ

ન વિગ્રહ કરે
ડોશીના દીકરાને
મળવાન પોતાનો
બૂક મારે છે, તો
નો નથી માનતા,
દુઃખનો અનુભવ
ઉપેક્ષા કરી નથી,
હ્યા છે. એ ગોળી
વી ગોળી પણ એ
મિસરી આરોગશે.
'સખીઓ! જો એ
ડતા હોય, તો એ
અંધારા ઓરડામાં
ગોળી કહે છે, મા!
છે કે જ્યાં જ્યાં
ત્યાં હજારો સૂર્ય
જાય છે. એના
કે કે છુપાયેલી વસ્તુ
મળવાન પાન ૩ પર)
ખવો.)

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક - ૨૧)

(સર્ગ-૬ ચાલુ)

પંખી કે પવને કરી ફડફડે, પત્રો લગારેક કે,
અંગે આભરણો સજે, અધીરિયાં નેને જુએ પંથને,
શય્યા સજજ કરે, ઘડે ઘટ વિશે લાખો અભિલાખ જે,
તે તન્વી મધુયામિની તમ વિના કેવી પ્રભુ કાઢશે?

ભાવાર્થ : હે પ્રભુ, વનમાં પક્ષી કે પવન વડે જરાક પાંદડાં ખખડે તો પણ, તમને પધાર્યા જાણી એ સુકુમારી પોતાના અંગે આભૂષણો સજવા માંડે છે. અધીર નેત્રોથી પંથ નિહાળે છે. શય્યા સજે છે. મનમાં લાખો અભિલાખો - મનોરથો ઘડે છે. એ સુકુમારી વસંતઋતુની આ પરમ ઉદ્દીપક રાત્રિ તમારા વિના કેમ કરીને વિતાવશે? માટે હે પ્રભુ, આપ સત્વર એની પાસે પધારો.

હવે સર્ગને અંતે કવિશ્રી એક જુદો શ્લોક - આશીર્વાદાત્મક સુંદર શ્લોક મૂકે છે.

ભોગી કૃષ્ણ રમે છે આ વડ તળે, ભાઈ! રહે મા અહીં,
જો, આ નંદજીનાં રૂડાં સદન છે, જા તું સવેળા તહીં,
એવી તાત સમક્ષ, પાંથ મુખની, રાધાની વાક્યાવળી,
સાંજે સ્વાગતમાં પ્રભુ બૂડવતા, પૂરો તમારી રળી.

ભાવાર્થ : એક સમયે શ્રીકૃષ્ણે પ્રિયાજીને સંકેત કરેલો કે અમુક સમયે, અમુક વડ નીચે આપણે મળીશું. રાધાજી ત્યાં જઈને રાહ જોતાં ઊભાં હતાં. પ્રભુ પધાર્યા ન હતા. એટલામાં કોઈ પથિક - વટેમાર્ગી ત્યાં આવી ચડ્યો. એ વડ નીચે પોતાનો સામાન મૂકી બેસવા માંડ્યો.

હવે આ તો સંકેત સ્થળ હતું. ત્યાંથી ગમે તેમ કરીને એ પથિકને ખસેડવાની જરૂર હતી. વળી પ્રભુ કદાચ તે સંકેત ભૂલી ગયા હોય તો તેમને યાદ કરાવવાની પણ જરૂર હતી. એટલે રાધાજી ચતુરાઈપૂર્વક એક જ ઉપાય વડે આ બે હેતુઓ સિદ્ધ કરે છે.

રાધાજી પથિકને કહે છે: 'અરે ભાઈ, તું અહીં મુકામ જમાવે છે, પણ આ વડ નીચે તો કાળો સર્પ ફરે છે. (ભોગી કૃષ્ણ) (મનમાં કહે છે કે આ ભોગી કૃષ્ણના રમણનું સ્થળ છે.) માટે હે પથિક, જો પણ નંદરાયજીનો સુંદર મહેલ દેખાય

છે. તું વેળાસર ત્યાં પહોંચી જા. ત્યાં મુકામ કરજે. ત્યાં તને સગવડ મળશે.'

મુસાફર ત્યાં જાય છે. નંદરાયજી તેમજ શ્રીકૃષ્ણ બેઠા છે, ત્યાં જઈને કહે છે: 'અરે, હું તો ગામ બહાર, પેલા વડ નીચે મુકામ કરતો હતો, પણ કોઈ પરોપકારી સ્ત્રી આવી. તેણે મને મારા હિતની સલાહ આપી. એણે કહ્યું કે અહીં તો ભોગી કૃષ્ણ રમે છે માટે તું ત્યાં જા.'

આ પથિક અર્ધુપર્ધુ બોલ્યો ન બોલ્યો ત્યાં તો પ્રભુને પોતાનો ભૂલાયેલો સંકેત યાદ આવી ગયો. અને 'અહીં તો ભોગી કૃષ્ણ રમે છે' એ શબ્દો નંદરાયજી સાંભળે અને પોતાનો ગુપ્ત સંકેત પ્રકટ થઈ જાય તે પહેલાં જ, શ્રીકૃષ્ણે એ શબ્દોને પથિકના સ્વાગતનાં વચનો બોલતાં બોલતાં તેમાં ડુબાવી દીધા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:

'અરે ભાઈ, ભલે આવ્યા. તમે બહુ સારું કર્યું. અહીં ઘણી જગ્યા છે. તમે ખુશીથી અહીં રહો. મુકામ કરો. તમે સારું કર્યું. બહુ સારું કર્યું.' આમ ઉચ્ચ સ્વરોથી બોલીને પેલા શબ્દો એમાં ડુબાવી દીધા. સંકેતસ્થળે પધારી પ્રિયાજીને સુખ આપ્યું. કવિ કહે છે કે આવા ચતુરશિરોમણિ, ભક્તમનોરથપૂરક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તમારી મનોકામના પૂર્ણ કરો.

શબ્દાર્થ : પત્રો = પાંદડા; ઘટ = મન; તન્વી = સુકુમારી; મધુયામિની = વસંતઋતુની રાત્રિ; ભોગી = ભોગ ભોગવનાર; કૃષ્ણ = કાળો; ભોગી = ભોરિંગ; સર્પ; સદન = ઘર; પાંથ મુખની = વટેમાર્ગીના મુખની; વાક્યાવળી = વચનો; રળી = પૂરો, મનોરથ પૂર્ણ કરો.

(કમશ:)

વ્રજભૂમિ એટલે એવી ભૂમિ જેના કણકણમાં રાધાભાવની મધુરતા છે. જેનાં જળ અને હવામાં નિત્ય રાસલીલાના મધુર સ્વરોનું ગુંજન છે. ત્યાં રાધાભાવે અને સમર્પણ ભાવે જ જવાય. જેઓ હૃદયની ભીનાશ ગુમાવી બેઠાં છે, તેઓ માટે વ્રજભૂમિમાં પ્રવેશ નિરર્થક છે.

પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગ: પ્રભવસંબંધિવસ્તુન: । (જે વસ્તુઓ કે વ્યક્તિઓ શ્રીઠાકોરજીની સેવામાં ઉપયોગી ન બને તેમનો ત્યાગ કરવો.)

ગીતગોવિંદ

શૃંગ્લ ર્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી પ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક - ૨૨)

(સર્ગ-૭)

(સર્ગ દમાં વર્ણવેલી સખીની વાત સાંભળીને ભગવાન તરત જ રાધિકાજી પાસે લતાકુંજમાં જવા નીકળે છે; પરંતુ માર્ગમાં ચંદ્રાવલીજી મળી જાય છે. તેમનું મન રાખવા કૃષ્ણ તેમની કુંજમાં પધારે છે. ત્યાં શ્રીરાધિકાજીને એક એક ઘડી જુગ જેવી જાય છે. અવારી રાત્રિ પછી વદ આઠમનો ચંદ્ર ઊગે છે. ચંદ્ર માથે આવે છે, છતાં ન સખી આવી કે ન કૃષ્ણ દેખાયા. રાધાજી અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગ્યાં. પોતાના આવા ભાગ્યને નિંદવા લાગ્યાં; છતાં મન આશાના તાંતણે ટિંગાઈ રહ્યું હતું. થોડીવાર પછી, વચમાં કોઈ કામે રોકાઈ ગયેલી, સખી આવી પહોંચી. તેણે માનેલું કે પ્રભુ હવે રાધાજી પાસે પહોંચી ગયા હશે; પરંતુ તેમને રાધાજી પાસે ન જોતાં તે પણ નિરાશ થઈ. એનું મુખ જોતાં જ રાધાજી સમજી ગયાં કે કપટી કાન્હાએ મને ઠગી. તે કલ્પવા લાગ્યાં કે અવશ્ય એ બહુનાયક ચતુરવર અત્યારે કોઈ અન્ય કામિની સાથે વિલસી રહ્યા હશે!

વિયોગની વ્યથામાં વિરહતાપની પરાકાષ્ટા અનુભવતા રાધાજી જીવનનો પરિત્યાગ કરવા પર્યંતની કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યાં.)

એવે કુમાર્ગ ભજતાં કરી જે કલંક,
લાગેલ, તે ફિટવવા ફરતો મયંક.
કાલિંદી-પાન કરવા અરથે ઉજાસ્યો,
પ્રાચી મુખે કુટિલ ચંદન ચાંદલા શો.

ભાવાર્થ : આ લીલા ચૈત્ર વદ આઠમની છે. મધ્યરાત્રિએ ચંદ્ર ઊગ્યો છે. એનું કવિ અહીં વર્ણન કરે છે. પ્રજદેશમાં ચંદ્ર આવતો દેખાયો. શા માટે એ અહીં આવતો હશે? કવિ કહે છે કે આ ચંદ્રને ગુરુપત્નીગમનનું કલંક લાગ્યું છે. તે કલંકનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે જાણે કે યમુનાપાન કરવા તે આવી રહ્યો છે. બીજા તીર્થોમાં ફરતો ફરતો હવે અહીં આવી પહોંચ્યો છે. એ કેવો દેખાય છે? પૂર્વ દિશારૂપી રમણીના લલાટમાં શોભતો જાણે ચંદનનો સુંદર વાંકો ચાંદલો ન હોય!

(અષ્ટમીનો ચંદ્ર હોવાથી વાંકો છે. ઊગતો ચંદ્ર પીળાશ પડતા રંગનો હોય છે, માટે ચંદનનો કલ્પ્યો છે.)

ચંદ ગગન ચઢી આવ્યો, ન જણાયા તોયે જીવણ
વિલખે વનમાં વિરહે વિધુરી, રાધા ધીરજ ખો
ભાવાર્થ : અરે, હવે તો આ ચંદ્ર આકાશમાં માથે આટલો સમય થવા છતાં પ્રભુ ન પધાર્યા. વિરહિણી ધીરજ ખોઈને વિલાપ કરે છે.

■ પ્રબંધ (અષ્ટપદી)

રાગ : મ

વહી ગઈ વેળ અવ નાથ નાવે વને,
અલૂણું લાવણ્ય ને, ન બન્યું બન્યું યૌવને.
જાઉં હું કવણ શવણે, વને વાહી સઈએ મને....૧
શૂન્ય વન, શ્યામ નિશિ, સેવ્યું જે કાજમેં,
તે મદનમોહન જ તપન બની તન દમે....૨
કરવું શું ખેલવત દેહ વહી રહી અહીં?
પ્રબળ વિરહાનલે જળવું જીવી જહીં....૩
તદન અગને અચેતન બન્યું તન સહી,
મરણ અવ શરણ લહું પરમ મમ મન મહી....૪
અહહ! હરિની અસહ વિરહની દૂભણે,
દૂષણ જ દેહનાં છદ્ધ આ ભૂષણે....૫
કળી કમળ કેરી કૂંળી-કુમળી તે તને
કુસુમશર-શર કઠિન નીવડી હઈડું હણે....૬
વિવશ વસુ વન તલસવલસ જલવેતરે,
સ્વામી મુજને ન સંભારતા એ હશે....૭
મધુર મધુરજનીએ હું ટળવું આમ ને,
સુંદરી સુહાગી સેવે અવર શ્યામને....૮
હરિચરણ શરણ જયદેવ તણી ભારતી,
ઉર રમી રમ્ય રમણી શી રેલો રતિ....૯

ભાવાર્થ : પધારવા જેવો સમય વીતી જવા છતાં, ન આવ્યા નહિ. મારું સૌંદર્ય વેડફાઈ રહ્યું છે. યૌવન જાણે ઓસરી રહ્યું છે. એ સખીએ પણ મને છેતરી લાગે છે; પ્રભુને બોલાવવા ગઈ હતી. અરેરે, હવે હું કોની મદદ લ શકું? (૧)

આ સૂના વનમાં, અંધકારઘેરી રાત્રિના સમયે, જે મળવા માટે હું તલસી રહી છું એ મદનમોહન પ્રભુ જ મ બાળી રહ્યા છે. (૨)

જો પ્રબળ વિરહાગ્નિમાં બળવાનું જ નિર્માયેલું હોય તો આ ધૂળ જેવો નકામો દેહ રાખવાનું યે શું પ્રયોજન છે? (૩)

(અનુસંધાન પાન ૧૫ પર)

થાય છે? પથ્થરની મૂર્તિને એવું થાય છે? કેમ નથી થતું? કેમકે પથ્થરની મૂર્તિને હાથ-પગ હોય છે પણ તેમાં ક્રિયા કરવાં માટેનું સામર્થ્ય હોતું નથી. એમ આનન્દ પણ જો નિષ્ક્રિય હોત, આનન્દ જો નિરનુભવાત્મક હોત તો એને છલકવાની ઈચ્છા ન થાત. તેથી નિશ્ચિત સમજો કે જેમાં-જેમાં પણ ક્રિયાસામર્થ્ય છે તે અમુક સમય પછી કંઈક ક્રિયા કરી લેવા માંગતો જ હોય છે. એટલે જ આપણે ઉંઘમાં પણ પડખાં ફેરવતાં હોઈએ છીએ. તમને જો એમ કહેવામાં આવે કે આખી રાત એક જ પોઝમાં પડ્યા રહો. તમે નહીં સૂઈ શકો. તમારી ઊંઘ ઉડી જશે. શા માટે? કેમકે તેવી રીતે પડ્યા રહેવા માટે તમારા કર્માંગો ઘડાયાં નથી. શરીરવિજ્ઞાનીઓએ તો ત્યાં સુધી નોંધ્યું છે કે આપણે જ્યારે સૂતા હોઈએ છીએ તે દરમ્યાન પણ આપણી આંખના ડોળાઓ ફરતા રહેતા હોય છે, સાવ નિશ્ચેષ્ટ નથી રહેતા. એનું કારણ વિચારતાં એક જ વાત સમજાય છે કે આંખનો એવો કોઈક સ્વભાવ જ છે કે તે ચાલે, એટલે તે ચાલતી જ રહે છે. એમ આનન્દનો પણ એ સ્વભાવ છે કે એને માણનારા કોઈક જોઈએ જ. એટલે જો માણનારા કોઈ ન હોય તો તે તેને ઉત્પન્ન કરી દે છે.

આજે સવારે અગાસી ઉપરથી મેં એક ભવ્ય દૃશ્ય જોયું. પાછળ મેદાનમાં એક ગધેડો હતો. સવાર પડી એટલે ઉભા થઈને એણે ત્રણ વખત જોગિંગ્ કર્યું. કોઈ હેતુ ન હતો, બસ અમસ્તો જ દોડીને આમ ગયો. મને થયું કે બહુ સમજદાર પ્રાણી લાગે છે! ગધેડો નથી લાગતો!! જુઓ તો ખરા જોગિંગ કરે છે!!! એનું કારણ એ જ હશે કે આખી રાત બિચારો બેસી-બેસીને ત્રાસી ગયો હશે. એટલે એને થયું હશે કે લાવ થોડી મોર્નિંગ જોગિંગ્ તો કરી લઉં! એટલે આટલી વાત તો ગધેડાને પણ સમજ પડે છે તો આનન્દને કેમ ખબર ન પડે! આનન્દને પણ થોડી જોગિંગ્ કરવાની ઈચ્છા થઈ જતી હશે.

વિદ્યાર્થી : પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા ગ્રન્થની શરૂઆતમાં કહ્યું છે: “સર્વસન્દેહા ન ભવિષ્યન્તિ”. એનો અનુવાદ કરતાં આપે કહ્યું કે “કોઈ પણ સન્દેહ નહીં રહી જાય”. તો ‘સર્વસન્દેહ’ શબ્દનો “કોઈ પણ સન્દેહ” એવો અનુવાદ કરવા પાછળ શું કોઈ વિશેષ કારણ છે?

શ્રીશ્યામ મનોહરજી : તમારી વાત સાચી છે. ભાષાના નિયમ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે જ્યારે નિષેધ લગાવવાનો હોય ત્યારે ‘સર્વ’ નથી વાપરવામાં આવતું, ‘કોઈ પણ’ વાપરવામાં આવે છે. વિધાન કરવાનું હોય ત્યારે ‘સર્વ’ વાપરવામાં આવે

છે. છતાંય નિષેધ સાથે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘સર્વ’ શબ્દ વાપર્યો છે એટલે એનો અર્થ મેં ‘કોઈ પણ’ એમ કર્યો હતો. કારણ કે જો બધા જ સન્દેહો નહીં રહી જાય તો પછી કોઈ સન્દેહ પણ નહીં જ રહે. એટલે ભાષાની પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીને મેં એનો તેવો અનુવાદ કર્યો હતો. ■ (ક્રમશઃ)

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ : પાન ૮નું ચાલુ

પ્રબળ અગ્નિના તાપથી આ તન અચેતન બનતું જાય છે, એ સહન ન થતાં, હવે તો મરણનું જ શરણ મનમાં આવી રહ્યું છે. (૪)

હરિવિરહના અગ્નિથી દાઝેલાં અને શ્યામ પડી ગયેલાં આ આભૂષણો પણ દૂષણરૂપ બની ગયાં છે. શોભવાને બદલે કુરૂપતા વધારી રહ્યાં છે. (૫)

અરે, આ કૂમળી કમળની કળીઓ પણ કામદેવનાં કઠિન બાણ રૂપે હૃદયમાં ચૂભી રહી છે (૬)

હું વિવશ થઈને યમુના કિનારે ઊગેલાં આ નેતરોની વચ્ચે વસી રહી છું અને એમને માટે તલસી રહી છું; ત્યારે એ સ્વામી તો મને યાદ પણ નહિ કરતા હોય! (૭)

વસંતની આ મધુર રાત્રિએ હું ટળવળી રહી છું, ત્યારે કોઈક બીજી સુહાગી સુંદરી શ્યામસુંદરનું સુખ લઈ રહી હશે. (૮)

પ્રભુના ચરણને શરણે રહેલા કવિવરની આ વાણી શ્રોતાઓના હૃદયમાં રહો. કોઈ રમણીય રમણી, ઉર સાથે રમીને, જેમ રમણસુખ આપે તેમ આ વાણી તમારા હૃદયમાં રતિરસનો આનંદ રેલાવો. (૯)

શબ્દાર્થ : કુમાર્ગ ભજતાં = ગુરુપત્ની ગમનરૂપ કુમાર્ગ ચંદ્ર દેવે લીધો હોવાની આખ્યાયિકા છે તે; કાલિન્દી પાન કરવા = યમુનાજળનું પાન કરી શુદ્ધ થવા; પ્રાચી મુખે = પૂર્વ દિશાના લલાટમાં; કુટિલ = વાંકા; નાવે = ન આવે; કવણ = કોને; વાહી = છેતરી; શૂન્યવન = સૂનુંવન; શ્યામનિશિ = અંધારી રાત્રિએ; તપન્ = સૂર્ય; ખેડવત્ = ધૂળ જેવો; વિરહાનલ = વિરહ રૂપી અગ્નિ; અસહ દૂભણે = અસહ દુઃખથી; કુસુમશર-શર = કામદેવનાં બાણ તને તનમાં; વિવશ = પરવશ; તલસવલસ = તલસતી; જલવેતર = નદી કાંઠે ઊગતા નેતરના છોડ; મધુરજની = વસંત ઋતુની રાત્રિ; સુહાગી સુંદરી = સૌભાગ્યસુખ પામેલી કોઈ લલના; ભારતી = વાણી.

સર્વમાશ્રયતો ભવેત્ - શ્રીહરિના આશ્રયથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે, તેમ માની પ્રભુનું દૃઢ શરણ રાખવું તેનું નામ આશ્રય છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખક : ૨૩)

(સર્ગ - ૭)

પ્રભુના વિયોગની વ્યથામાં રાધિકાજી વિરહતાપનો અનુભવ કરતાં કહે છે:

એ તે શું ય શીળી સુહાગણ તણી સોડે ભરાઈ રહ્યા?
વાતે શું ફસિયા સખા શું, વનમાં રાતે શું ભૂલા પડ્યા?
શું વાટે અટકી પડ્યા જ અથવા કામજવરે કારમા?
કે સંકેતનિકેતને નવ હજી આવી મળ્યા વ્હાલમા?

ભાવાર્થ : પ્રભુ હજી પધાર્યા નથી એટલે રાધાજી અનેક તર્કવિતર્ક કરે છે. અન્ય કોઈ સુહાગિની નાચિકાની સોડમાં ભરાઈ રહ્યા હશે? (ના ના, કદાચ એમ તો નહિ હોય! મારા કરતાં અધિક પ્રેમ એમને બીજા ઉપર ન હોય!) તો પછી માર્ગમાં કોઈ મિત્ર મળી ગયો હોય અને નિરુપાયે તેની સાથે વાતોમાં રોકાઈ ગયા હોય! (ના ના, રસભોગી પ્રિયતમ આવે સમયે, એવી શુદ્ધ બાબતમાં તો ન જ રોકાય!) ત્યારે શું વનમાં માર્ગ ભૂલ્યા હશે? બીજે ક્યાંય જઈ ચડ્યા હશે? (ના ના, વૃંદાવનના તો એ પરિચિત છે. ભૂલા તો ન પડે!) ત્યારે આવતાં આવતાં મારી જેમ કામજવરની પીડાથી અશક્ત બનીને રોકાઈ ગયા હશે? શું કારણ બન્યું હશે કે, હજી સુધી અહીં આ સંકેતસ્થાને. વ્હાલમ મને આવીને મળ્યા નથી?

વિરહ દુર્બળ વલ્લભની છબિ,

સ્ફૂરી સ્ફૂરી હરિ પાંડુર મૂર્તિથી

મનડું મન્મથ - મિત્ર રહ્યો મથી,

હરિ હરિ! ગળી શુદ્ધિ, ઢળી કૃતિ.

ભાવાર્થ : ઉપર પ્રમાણે તર્ક વિતર્ક કરતાં કામજવરથી પીડિત પ્રિયતમની કલ્પના કરે છે કહે છે કે પ્રિયતમ વિરહથી કૃશ અને ફિક્કા પડી ગયા હશે, જેવો આકાશમાં અર્ધચંદ્ર ફિક્કો દેખાઈ રહ્યો છે, એવું એમનું સ્વરૂપ મનમાં સ્ફૂરી આવે છે. બીજી બાજુથી આ ચંદ્ર કામને પ્રબળ બનાવતો મનને વલોવી રહ્યો છે. અરેરે, રાધાજીની સુધબુધ જતી રહે છે. ધીરજ છૂટતી જાય છે.

શબ્દાર્થ : વલ્લભ = વહાલા, સ્વામી; હરિ = કૃષ્ણ; મન્મથમિત્ર = ચંદ્ર; હરિહરિ = અરેરે; શુદ્ધિ = ભાન, ધૃતિ = ધીરજ.

તદા નિકુંજે મળી આવી આલી,
પિયુ વિના તેહ વ્હીલી નિહાળી,
રમંત માની હરિ અન્ય સંગે,
રૂઠેલી રાધા વદી નેહ ભંગે.

ભાવાર્થ : આ સમયે પ્રિયતમને બોલાવવા મોકલ સખી પાછી આવે છે; પરંતુ તેની સાથે પ્રભુ તો પધાર્યા ન તેમજ તેનું મોં ઉતરી ગયેલું છે, આટલું જોતાં જ, પ્રિયાશ મનનો સ્નેહ ખંડિત થતાં અને રીસ ચઢતાં, તેમના મ એવું કલ્પના ચિત્ર સહજ ખડું થઈ જાય છે કે હરિવર આ અન્ય કોઈ પ્રિયા સાથે રમણ કરતા હશે! અને મનથી કદ કરેલ એ દશ્યનું વર્ણન કરવા લાગી જાય છે.

પ્રબંધ - અષ્ટપદી

ઝઝૂમી જો મે જંગ મયવતી,
કુટિલ લટે ફૂલ શર વરસવતી,
કામિની કોઈક કેલિ કરે,
મન હરી હરિનું મદ મધુરે... ધ્રુવપદ-૧
મણિમાલા મય પાશ ઝુકવતી,
દ્વય નિર્દય ભુજબંધ ભીડવતી... કામિની-૨
નીલવટ પટતટ લટ છટકવતી,
અધર રસાસવ પી ધખ ધરતી,... કામિની-૩
ઝગવતી કુંડળ અરુણ કપોલે,
ગજવતી ધૂધરી જવન વિલોલે.... કામિની-૪
પલક મળે મુઝમંજુ મલકતી,
કિલકારી લલકારી મલપતી - કામિની-૫
પૌરુષના રસમાં અલબેલી,
ડોલતી રોમાંચિત વપુવેલી.... કામિની-૬
તિરછી ઘેરી દગ ધુમરાતી,
શ્વાસભરી ઉજમાતી ભીજાતી.... કામિની-૭
લથબથ થઈ ઉર આવરી બળથી
રણશૂરી નટવર મદ દળતી.... કામિની-૮
લીલા જયદેવે વરણેલી,
હરિની હરો કલિમલ રતિરેલી.... કામિની-૯

ભાવાર્થ : આ અષ્ટપદીમાં કવિવર, પ્રિયતમ પ્રતિનાયિકા સાથેના વિપરીત રમણનું વર્ણન કરે સુરતસંગ્રામનું મનોહર ચિત્ર ખડું કરે છે. રસશાસ્ત્ર પ્રકારોનું ઝીણવટભર્યું બયાન કરે છે.

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપીતિઃ - નિવેદિત ભક્તોએ કોઈપણ સમયે, કોઈ પણ જાતની ચિંતા કરવી નહિ.

પ્રતિનાયિકાને વીરાંગના કલ્પી છે. તે કુસ્તીના કેવા દાવપેચથી પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીને અર્થાત પ્રિયતમને મહાત કરે છે, તેમાં કેવું દૃશ્ય પ્રગટ થાય છે, તે કવિ સૂક્ષ્મતાથી વર્ણવે છે. રસની પ્રબળ જમાવટ કરે છે.

કોઈક કામિની, હરિનું મન મધુર માદકતાથી હરણ કરીને, કેલિ કરી રહી છે. જોમથી ઝઝૂમીને જાણે કે જંગ મચાવી રહી છે. તે ઉપરિ સ્થિત હોવાથી, તેના કેશની વાંકી લટોમાંથી પુષ્પો વિલાસની રમઝટને લીધે, પ્રિયતમ ઉપર વરસી રહ્યા છે, જાણે કે કામદેવનાં બાણની વૃષ્ટિ ન થઈ રહી હોય!

પ્રતિસ્પર્ધીને પકડવા, જેમ કોઈ દોરડાના પાસા નાખે તેમ, પ્રિયાના કંઠમાં પહેરેલી રત્નમાલા, પ્રિયતમ ઉપર ઝૂકી રહી છે. ઉપરાંત પોતાના બે હસ્તનું બંધન બાંધી, અતિ પ્રગાઢ રીતે, પ્રિયતમને ભિડાવી રહી છે. ગાઢ આલિંગન આપી રહી છે. (૨)

આ રક્તક્રમાં તેના લલાટની કિનાર ઉપરની કેશની લટો છટકીને લટકી રહી છે. તેને સરખી કરવા જેટલી પણ ધીરજ તેને નથી. તે તો પ્રિયતમના અધરામૃત રૂપી આસવનું પાન કરવામાં મગ્ન બની ગઈ છે. જેમ કોઈને જળની ધખ પડી હોય તો તે જળ પીવા છતાં ધરાય જ નહિ, એવું અહીં બન્યું છે. (૩)

ઉપર બહિરંગ રતિ વર્ણવી. હવે અંતરંગ રતિ વર્ણવે છે. એના કપોલ સુરતશ્રમથી લાલ થઈ રહ્યા છે. તેના ઉપર કુંડળ ઝગમગી રહ્યા છે. ઉભય નિતંબ ડોલી રહ્યા છે. તેના ઉપર કટિમેખલાની ધૂધરીઓ ધમકી રહી છે. (૪)

થોડીવાર માટે આંખ મીચાય તો મૂંઝવણ અનુભવે છે અને મૂંઝવણને લીધે મનોહર લાગતી, મંદ હસતી, ધીમી કિલકારી કરી જાણે મહાલી રહી છે. (૫)

આ વિપરીત રમણમાં પ્રિયામાં પુરુષભાવ પ્રગટ થયો છે. એનું સુકોમળ અલબેલું અંગ, રોમાંચિત થઈને ડોલી રહ્યું છે. (૬)

તેનાં ઘેન ભરેલાં નેત્રો મદથી ઘેરાઈ રહ્યાં છે. શ્વાસ ચઢ્યો છે. પરસેવાથી ભીંજાઈ ગઈ છે; છતાં ઉત્સાહ પ્રગટ કરી રહી છે. (૭)

પ્રસ્વેદથી તરબોળ છતાં, પ્રિયતમના વક્ષઃ સ્થળને પોતાના ઉર વડે છાઈ દઈને, બળપૂર્વક આલિંગને, તેમનો મદ ઉતારી રહી છે, જાણે કે હરાવી રહી છે. (૮)

કવિવરની વર્ણિત આ હરિની લીલા, ભક્તોના હૃદયમાં રતિરસ રેલાવીને, ત્યાં રહેલા કલિના દોષોને દૂર કરો. (૯)
કવિ આ આશીર્વાદાત્મક પંક્તિ મૂકીને અષ્ટપદી પૂર્ણ કરે છે.

શબ્દાર્થ : જંગ = સંગ્રામ, સુરતસંગ્રામ; કુટીલ = વાંકી; મદમધુર = મધુરતા અને મસ્તતા વડે; મણિમાલા = રત્નોની માળા; પાશ = પાસો નાખવો તે; દ્વય ભુજબંધ = બે હાથનું બંધન; નિલવટ પટ તટ લટ = લલાટના કિનારા ઉપરની કેશની લટ; અધર રસાસવ = અધરામૃત રૂપી આસવ કે જે મદોન્મત બનાવે છે; ધખ = શોષ પડવો તે; અરુણ = લાલ; જઘન = નિતંબ; વિલોલ = ચંચળ; પલક મળે = આંખ મીચાવી તે, મુઝમંજુ = મૂંઝવણને લીધે મનોહર લાગતી, મલકતી = મંદ હસતી; મલપતી = મહાલતી; પૌરુષ = પુરુષપણું; રોમાંચિત વપુવેલિ = સુકોમળ વેલી સમું અંગ અને તેના ઉપર રોમાંચ થયા છે; તિરછી = ટેઢી; ઘેરી = ઘેન ભરેલી; દંગ = આંખ; ઉજમાતી = ઉત્સાહ પ્રગટ કરી; લથબથ થઈ = પરસેવાથી ભીંજાઈ જઈ; આવરી = છાઈ દઈને; રણશૂરી = વીરાંગના; નટવર = પુરુષોત્તમ, મદ દળતી = અભિમાન ઉતારી રહી છે. (૯) કલિમલ હરો = કલિયુગના દોષોનું હરણ કરો; રતિરેલી = રમણરસ પ્રગટાવીને.

માધવ તો મથુરા ચાલ્યો!

ઓ રે સખી! માધવ તો મથુરા ચાલ્યો!

પાછળ મેલ્યાં એણે માખણને મિસરી,
પૂનમનો રાસ એ ગયો રે વીસરી;
કદમ્બની ડાળે એને ઝાલ્યો!
તો યે સખી! માધવ તો મથુરા ચાલ્યો!

યમુનાનો કાંઠડો પૂછે છે એટલું:
આંસુની પાર હરિ જાશો રે કેટલું?
કાંટો કંઈ કાળજામાં સાલ્યો!
જો ને સખી! માધવ તો મથુરા ચાલ્યો!

સૂનું આ મોરપિચ્છ, સૂની આ વાંસળી;
'માધવ' 'માધવ' રહી હાંકે છે પાંસળી
ભવનો વિજોગ એણે આલ્યો!
હાય સખી! માધવ તો મથુરા ચાલ્યો!

■ શ્રીમતી યોગીનીબહેન શુકલ - સોધરા

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કચિચ્ચતિ - શ્રીહરિ ભક્તોને લૌકિક અને વૈદિક બાબતોમાં સુખપૂર્વક રહેવા દેશે નહિ.

If not delivered Please Return to -

Shri Harsaniji Public
Charitable Trust, Post Box No. 16,
MEHSANA - 384 002. [INDIA]

ગોપાલપુર
સાથે બોલે નાં
સાથે કદી બો

એક દિવસ
પરિણામે તેર
શ્રીગુસાંઈજી
સાફ કરું. ર

શ્રીગુસ
દરરોજ શ્રી
મારાથી પ

વૈષ્ણ
વૈષ્ણવની

શ્રીહરસાનીજી
શિવ સોસાયટી
મુદ્રક : પ્રા. ર

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨૪)

(સર્ગ-૭ ચાલુ)

રે દક્ષિણાનિલ! અદક્ષિણા તું બને કાં?
દે દેહડી દહી જ, અગ્નિસખા સખા થા,
ને મુજને પણ અનંગ! અનંગ કીજે,
આ પ્રાણ પંચશર! પંચશરે હરી જે.

ભાવાર્થ : શ્રી રાધિકાજી પ્રિયના વિરહનું દુઃખ સહન ન થવાથી હવે પોતાનો દેહ છૂટી જાય તેવું ઇચ્છે છે. પહેલાં એ માટે દક્ષિણ દિશાના શીતલ મલય પવનને વિનંતી કરે છે. તેઓ કહે છે કે હવે પવન, તું આવો ચતુરાઈ વિનાનો કેમ બન્યો છે? હવે અગ્નિમિત્ર, તું મારો મિત્ર થા. મારું આ અસહ્ય વિરહદુઃખ દૂર કરવા, મારા આ દેહનું દહન કરી દે.

પછી તેઓ કામદેવને વિનંતી કરતાં કહે છે: હવે કામદેવ, તું અનંગ છે. તો મને પણ અંગ વિનાની કરી દે. આ દેહ છૂટી જાય તેમ કર. તારી પાસે પાંચ બાણ છે. તેના વડે મારા પ્રાણ હરી લે.

મારા દવે, અવ ભવે, ભવને ન રુચે,
આ જીવને જીવણજી પણ, શલ્ય શું છે.

હાં, સિંચ બહેની જમની જમુના, તું કારી-
કાલિયનું વિષ જ આલિ! અરે વિસારી.

ભાવાર્થ : આ ખારા દવ જેવા ભવ (સંસાર)માં ભવન પણ રુચતું નથી. મારા જીવને એ જીવણજી શલ્ય જેવા થયા છે. માટે હવે યમરાજની બહેની યમુના. તું મને કાલિનાગનું કારમું વિષ પાઈ દે. દયા લાવીશ નહિ. દયાને વિસરી જા. કારણકે તું યમની બહેન છે. માટે ભાઈની જેમ તું પણ દયા વિનાની બન અને મને વિષ આપ.

હવે રાધિકાજી કલ્પના કરે છે કે પોતાના પ્રિયતમ, એમની પ્રિયતમાના, વિલાસની રમઝટમાં વિખરાઈ ગયેલા શૃંગારને ફરીથી ધરાવતા હશે. તેથી કહે છે કે:

પ્રબંધ (રાગ-ગુર્જરી)

તન મન મદને નયવી નયનને, અધીર અધર જે હરે
તે મુખ શશીએ અગર રસથી, એ તિલક શશક શું કરે.
અરચે પ્રિય એ ઉર-વસીને રીઝવી ઝડી વરસીને...

ધ્રુવપદ-૧.

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિ: કદાપીતિ: - નિવેદિત ભક્તોએ કોઈપણ સમયે, કોઈ પણ જાતની ચિંતા કરવી

ભાવાર્થ : જે પ્રિયાનાં અંગઅંગ તનમનાટ અનુભવી રહ્યાં છે અને જે અધરોષ વડે પ્રિયતમના નેત્રોનું આકર્ષણ એ પ્રિયાના મુખચંદ્ર ઉપર લલાટમાં કસ્તૂર તિલક (ચાંદલો) કરી રહ્યા છે. જાણે ચંદ્ર એ ઉરમાં વસેલી ઉર્વશીને, અત્યંત અર્ચન કરી રહ્યા હશે!

દામિની દમકે ધનમાં ત્યમ તે વારી મદન - હરિણના વેણી-વનમાં નૂતન અરચે પ્રિય એ ઉર-વસીને, રીઝવી ર

ભાવાર્થ : શ્યામ મેઘ જેવો એ પ્રિય એમાં વીજળી જેવા શ્વેતપુષ્પો પ્રભુ ભરે પ્રિયાનો કેશપાશ કામદેવરૂપી હરણને વે છે, એમાં ખરી પડેલાં પુષ્પોને સ્થાને પ્રિય લગાવી રહ્યા છે. વનમાં પુષ્પો તો જોઈએ ઉરમાં વસેલી એ ઉર્વશીનું પ્રિયતમ, રીતે અર્ચન કરી રહ્યા હશે!

નટવર ગરવા ઉર અંબરમાં સ્તન ધનવ નખ-શશિને સુહવે ભગણે ઝગતા

ભાવાર્થ : હવે મોતીની માળાઓ પ્રિય તેનું વર્ણન કરે છે. પ્રિયતમ પ્રિયાના વિશાળ આકાશને, સ્તનરૂપી મેઘની પાસે, જ્યાં ન ત્યાં, તે નખરૂપી અર્ધચંદ્રની પાસે, ઝગમગ માળાઓ રૂપી તારાગણ વડે, રસપૂર્વક શો આખુ યે રૂપક આપવામાં આવ્યું છે. પ્રિય આકાશરૂપ, તેમાં સ્તનો મેઘરૂપ, નખનાં ચિહ્ન અને મોતીની માળાઓ તે તારામાં ઝૂમખાં! વિજયી મદનના કનકાસન શા, રતિ-સદ સુહવે, રસના મદમાં, રસના મણિ-તો

ભાવાર્થ : હવે પ્રિયાની કટિ ઉપર કટિમેખ તેનું વર્ણન કરે છે. કહે છે: વિજયી મદનના સોનાનાં સિંહાસન જેવા, રતિનાં સદન જે નિતંબોને, પ્રિયતમ હવે કટિમેખલા વડે શોભે (કટિ ઉપર બાંધેલી ઝૂલતી કટિમેખલા, નિતંબો રહી હશે.) પ્રભુ રસોન્મત્ત બનીને, કામદેવની ઘરને જાણે મણિનાં તોરણો વડે શણગારી રહ્યા

વેગથી
ત્મક
એવી
પ્રિયતમ
ચિહ્ન!
આ રીતે

કરે,
મરે,
ને...ર
પ્રાશ છે.
થવા એ
વન જેવો
ન પુષ્પો

ઝીને આ

રસે,
મિષે,

૩.
હરિવે છે,

સ્થલ રૂપી
સાહેલા છે

મોતીની
વતા હશે!

ઉરસ્થલ
તે અર્ધચંદ્ર

નિતંબને,
મંડને.

ચે....૪.

ધરાવે છે,
કામદેવના

પ્રિયાના
વતા હશે.

સુધી આવી
પ્રિયા રતિના

વે.

નહિ.

સેવે સહજે શ્રીરસ સહજે, નખમણિ જ્યાં ઝગમગે,
ચરણ-કમળ તે શ્રીપતિ અળતે પૂજે ઝલમલ દેગે.

અરચે...૫

ભાવાર્થ : પ્રિયતમ પ્રિયાના ચરણમાં અળતો લગાવે છે તેનું વર્ણન કવિ કરે છે. પ્રિયાના ચરણકમલ પરમ સુંદર છે. સૌંદર્યની દેવી લક્ષ્મી જળકમળનો નિવાસ છોડી પ્રિયાના ચરણકમલમાં વસી રહી છે; એટલે કે એ ચરણ પરમ સૌંદર્યયુક્ત છે. એ ચરણના નખ પણ મણિ સમાન ઝગમગી રહ્યા છે. એ ચરણની પાટલી ઉપર પ્રભુ અળતો લગાવી રહ્યા છે. જાણે કે પ્રિયાના ચરણનું પૂજન કરી રહ્યા છે. આકર્ષિત નેત્રો વડે તેને જોઈ રહ્યા છે!

મરકત મણિની કંગની અલિની લટર શી ગતિ ઘેલી એ,
અરપે નલિની તુલ્ય છબીલીની બિસ સમ બાંહલડીએ.

અરચે...૬

ભાવાર્થ : હવે પ્રિયતમ, પ્રેમઘેલછાપૂર્વક, એ કમલિની સમાન સુંદર સુકુમાર પ્રિયાના કમળની ઢાંડી જેવા હસ્તમાં શ્યામ મરકતમણિજડિત કંકણો પહેરાવતા હશે. તે જાણે કે ભુજારૂપી કમળનાળની આસપાસ, શ્યામ કંકણો રૂપી ભ્રમરપંક્તિઓ વીંટળાતી ન હોય, એવી શોભતી હશે.

ફગી ઠગી મુજને શઠ વન વિજને, રમણીને રીઝવે,
કેમ અફળ હું અહીં વલવલું, હાય! દુહાગણી હવે...

અરચે...૭

ભાવાર્થ : એ શઠનાયક, બોલેલું ફરી જઈને, આ નિર્જન વનમાં, મને ઠગીને, પેલી સુહાગણ રમણીને રીઝવી રહ્યા હશે. તો હું દુહાગણ, અહીં નિરર્થક, અરેરે! શા માટે વલવલું છું?

સુરસ બહવતા જયદેવકના મનમાં મલ મા ઠરે,
પ્રભુ પદકમલ, ધરી રતિ વિમલે, ગુણ ગુણરવ જે કરે,

અરચે...૮

ભાવાર્થ : રસ વહાવતા કવિ જયદેવ, જે પ્રભુના પદકમલમાં વિમલ રતિ ધારણ કરીને આ ગુણ ગાઈ રહેલ છે, તેના મનમાં કોઈ દોષ રહેશે નહિ. અર્થાત્ પ્રભુ મને નિર્દોષ બનાવો.

■ (કમશ:)

શ્રીહરસાનીશુ ટ્રસ્ટનાં બધાં પ્રકાશનો નીચેના સ્થળેથી મળી શકશે.

શ્રી દિલીપભાઈ પારેખ, C/O. ફોરટ્રાન સ્ટીલ પ્રા. લિ.

એ-૧૧૧, સત્યમ શોપીંગ સેન્ટર, મહાત્મા ગાંધી રોડ, ઘાટકોપર(ઈ), મુંબઈ.

ફોન: (ઓ.) ૨૫૧૦૧૩૬૧, ૨૫૧૨૭૦૨૩

ફોન: (ઘર) ૨૫૧૧૦૩૮૭, ૨૫૧૬૧૩૦૬

શ્રીસર્વોત્તમ સ્તોત્ર

કરિયે શ્રીસર્વોત્તમ રસપાન

(ગતાંકથી ચાલુ)

શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રના બારમા શ્લોકમાં શ્રીગુસાંઈજી મહારાજ શ્રીમહાપ્રભુજીનું પચીસમું નામ બતાવે છે: 'જનશિક્ષાકૃતેકૃષ્ણભક્તિકૃત્'. જીવોને શીખવવા માટે પોતે કૃષ્ણભક્તિ કરે છે. જનશિક્ષાકૃતે કૃષ્ણભક્તિકૃતે નમઃ, સ્વયં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરી જીવોને કૃષ્ણભક્તિ શીખવવાવાળા શ્રીમહાપ્રભુજીને હું નમન કરું છું.

નિજસેવકોને કૃષ્ણભક્તિની રીત શીખવવા માટે શ્રી મહાપ્રભુજી પોતે કૃષ્ણભક્તિ કરે છે. ગુરુનું આ જ મુખ્ય લક્ષણ છે કે પોતાના આચરણથી પોતાના શિષ્યોને આચરણ કરતા કરે. આ નામમાં આપશ્રીની આચાર્યતાનાં દિવ્ય દર્શન થાય છે; કારણકે જે સ્વયં આચરણ કર્યા પછી પોતાના સેવકોને તે પ્રમાણે આચરવાનો ઉપદેશ આપે છે, તે જ મુખ્ય આચાર્ય હોય છે. આ વાતને સાતમા વલ્લભાખ્યાનની શરૂઆતમાં શ્રી ગોપાલદાસજીએ સુંદર રીતે વર્ણવી છે.

આપ સેવા કરી શીખવે શ્રીહરિ, ભક્તિપક્ષ વૈભવ સુદંઢ કીધો. શ્રીવલ્લભ સ્વયં કૃષ્ણસ્વરૂપ હોવા છતાં, ભક્તજનોના કલ્યાણ માટે પોતે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરી રહ્યા છે. ભક્તોને સેવામાર્ગની રીત, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાર્ગની રીત બતાવવા સેવા કરી રહ્યા છે; કારણકે શાસ્ત્રોમાં જે રીત બતાવી છે, તે તો પૂજામાર્ગની રીત છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સેવ્યપ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની સેવા, સ્નેહમયી સેવા થાય છે. તેની રીત આપશ્રી પોતે સેવા કરીને બતાવે છે.

બ્રજભક્તોની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ નિજસેવકોને, પુષ્ટિભક્તોને સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય તે માટે આપશ્રી રાગ, ભોગ, શૃંગારયુક્ત ભક્તિમાર્ગીય સાધનો બતાવી, સેવાનો ક્રમ અને રીત બતાવી, નિજજનોને સેવા કરતાં શીખવે છે.

દામોદરદાસ સંભરવાલાની વાર્તામાં આપણને આ બાબત જોવા મળે છે. કનોજમાં દામોદરદાસ સંભરવાળાને ઘેર આપે સ્વયં બિરાજી, શ્રી દ્વારકાધીશપ્રભુની રાજવૈભવ-યુક્ત સેવાની રીત તેમને શીખવાડી હતી. રાગ-ભોગ-શૃંગારની રીત સમજાવી, સંપ્રદાયમાં સર્વ પ્રથમ અહીંથી પ્રભુની રાજવૈભવ યુક્ત સેવાની શરૂઆત કરી હતી.

આ નામ ધર્મસ્વરૂપ છે.

જનશિક્ષાકૃતેકૃષ્ણભક્તિકૃતે નમઃ - સ્વયં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરી નિજસેવકોને કૃષ્ણભક્તિ શીખવનારા શ્રીમહાપ્રભુજીને હું નમન કરું છું.

■ (કમશ:)

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ ભક્તોને લૌકિક અને વૈદિક બાબતોમાં સુખપૂર્વક રહેવા દેશે નહિ.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨૫)

(સર્ગ-૭ ચાલુ)

અમીનિધિ તે જેને લીધે, હળાહળ નીવડે,
અનલ અનિલે લાગે, વડાલાં જ વેરી ઉરે અડે;
સખી! હૃદય તે કા'ના કાજે જ જોની ઝૂરી મરે!
અહહ! અબળા પ્રત્યે પૂરો કૂડો જ દિસે સ્મરે.

ભાવાર્થ : જે પ્રિયતમના નિઃસંગને લીધે, અમૃત ભરેલો ચંદ્ર મને વિષમય લાગી રહ્યો છે, પવન અગ્નિ જેવો લાગી રહ્યો છે અને સ્નેહીઓ દુશ્મન બની રહ્યા છે, એ પ્રિયતમ કૃષ્ણને માટે જ હે સખી! મારું હૃદય ઝૂરી મરે છે! આ કેવું આશ્ચર્ય છે!! પરંતુ આ બધાનું કારણ કામપીડા જ છે. અરેરે, એ કામદેવ અબળાઓ પ્રત્યે પૂરો નિર્દય બનેલો દેખાય છે!
શબ્દો : અમીનિધિ = અમૃતનો ભંડાર ચંદ્ર; અનલ = અગ્નિ; અનિલ = પવન; કૂડો = નિર્દય; સ્મર = કામદેવ.

પ્રબંધ (અષ્ટપદી)

(રાગ - અડાણો)

સુર નર નિજ ઝલકે લજવંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે નવ તમમય હૃદય રૂવંત... ૧.

તન ઘન સમ સુંદર દરસંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે નવ વિરહ દવે ટળવંત... ૨.

ઝલમલ પટની ઝીલેથી હરંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે નવ મલય અનિલે થથરંત... ૩.

રસમય નયન નલિન નયવંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે સરસિજ શયને ન ઝૂરંત... ૪.

સ્મિતનાં નવલાં ફૂલ ગરંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે નવ ચાંદની માંહી લવંત... ૫.

પરસે રગરગ રસ રેલંત,
પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે ન સહી હસવે પ્રજળંત... ૬.

મધુર વચન અમૃત બહવંત,

પ્રભુજી ભજી જેની પૂરે રળી,

તે નવ મદન શરે મૂરછંત... ૭.

છેહ વિષેય અછેહ અનન્ય,

ગજવે જયદેવ સુનેહ જે,

તે ઉર ધરી હરિ દે દરસન... ૮.

ભાવાર્થ : સુરનરોને પોતાની ઝલકથી લજાવતા પ્રભુ જેના થઈને રહ્યા છે (ભજી) અને મનોરથ પૂરી રહ્યા છે, તે પ્રિયાનું હૃદય, (મારી જેમ) અંધકારમય બની રડતું ન જ હોય! (૧)

જે ઘનશ્યામ સુંદર પ્રભુ એના મનોરથ પૂરી રહ્યા છે તે પ્રિયા વિરહમાં ટળવળતી ન જ હોય! (૨)

પ્રિયાના ઝગમગતા વસ્ત્રોની ઝલકથી જેમનું મન આકર્ષિત થયું છે, એવા પ્રભુનું સુખ પામતી એ પ્રિયા શીતળ મલય પવનથી થથરતી ન જ હોય! (વિરહિણીને શીતળ પવન ઠંડક આપવાને બદલે થથરાવે છે!) (૩)

રસમય નયનકમલ નયાવતા પ્રભુ જેને સુખ આપી રહ્યા છે તે પ્રિયા, કમલ શય્યામાં (મારી જેમ) ઝૂરતી ન જ હોય! (૪)

હાંસ્યનાં ફૂલ વેરતા પ્રભુ જેના મનોરથ પૂરે છે તે પ્રિયા (મારી જેમ) ચંદ્ર પ્રકાશમાં બેસી લવતી ન જ હોય. (૫)

રગરગે રસ રેલાવતા પ્રિયતમ જેને જેને સ્પર્શ કરે છે, જેના થઈને રહ્યા છે, તે પ્રિયા, સખીની મશ્કરીથી પ્રજળતી નહિ જ હોય. (મારી સખી મારા આ વેવલાપણા ઉપર, મારા આ દુર્ભાગ્ય ઉપર મનમાં હસી રહી હશે. આવું એને તો નહિ જ થતું હોય!) (૬)

મીઠાં વચનોથી અમૃત વહાવતા પ્રભુ જેને સુખ આપી રહ્યા છે એવી એ પ્રિયા, મદનબાણોથી મૂર્છિત નહિ જ થતી હોય! (૭)

કવિવર કહે છે કે પ્રિયતમ નિજ પ્રિયાને છેતરી રહ્યા છે, છતાં એ પ્રિયા રાધાજી અ-છેહથી અનન્ય બની રહ્યાં છે. આવો એમનો સુંદર સ્નેહ હૃદયમાં સ્વીકારીને શ્રીહરિ પ્રિયાજીને પોતાનાં દર્શન આપો. (૮)

(છંદ - વંશસ્થ)

અહો જગત્રાણ! કઠોરતા પરી કરી ઉરે શેષ દયા મયા ધરી,
સમીર શીળા હરિને અહીં, ક્ષણેક થા હારક પ્રાણનો સહી.

ભાવાર્થ : હે જગતના પ્રાણરૂપ પવન, તું તારી કઠોરતા દૂર કર. થોડીક દયા હૃદયમાં ધર. હે શીતળ પવન, ક્ષણવાર તું હરિને મારી પાસે લાવ. પછી મારા પ્રાણોને તું લઈ જા. (પવન એટલે કે પ્રાણવાયુને પ્રાણો સાથે સંબંધ છે એટલે પોતાના પ્રાણરૂપ હરિને તે લાવી આપશે અથવા દુઃખથી છોડાવવા પોતાના પ્રાણને તે લઈ લેશે. એમ માનીને, આ વિરહિણી ત્યાં વાતા પવનને આ પ્રમાણે વિનવે છે.)

નાવ્યો

મુગ્ધા

હાવાં

હાલા

ભાવ

પહોંચી હ

છું.' સખી

જોયું કે શ્રી

વ્યાકુળ બ

જોઈને, તે

નેહિડો ન

બહેન, એ

શિરોમણિ

હશે, તેમાં

આવા ઉત

હૃદયને ભે

જશે. બીજ

આક

હુલાલ

ડારંત

સીંચો

ભા

પ્રભુની

શ્રીય

બજાવે છે

પ્રગટાવે

એમની

વરસે છે.

ચિત્રવત્

છે. આ

અને

દાનવોન

અર્થાત્

જાય છે.

આ

રસસુધા

(છંદ : શાર્દૂલવિકીરિત)

નાવ્યો નિર્દય નેહિડો, થયું હવે, તેમાં શું શોયે તું એ?
મુગ્ધા સંગ વિદગ્ધ એ ફસી પડે, તે એ સહી શું કરે?
હાવાં આકરખાઈએ જીવણજી કેરા રૂડેરા ગુણે,
વ્હાલાને મળશે જઈ તલસતા પ્રાણો જ ભેદી ઉરે.

ભાવાર્થ : પ્રિયતમને બોલાવવા મોકલેલી સખી આવી પહોંચી હતી. પ્રભુએ એને કહેલું કે, 'તું જા, હું હમણાં જ આવું છું.' સખી વચમાં કામે રોકાઈને હવે આવી પહોંચી, પરંતુ તેણે જોયું કે શ્રીકૃષ્ણ તો હજુ આવ્યા નથી અને રાધાજી વિરહથી વ્યાકુળ બની રહ્યાં છે, એટલે તે પણ શોક કરવા લાગી. તેને જોઈને, તેને સંબોધીને રાધાજી કહે છે કે 'હે સખિ, એ નિર્દય નેહિડો ન આવ્યો તે ન જ આવ્યો. હવે જે થવાનું હતું તે થયું. બહેન, એમાં તું પણ શા માટે શોય કરે છે? વળી એ ચતુર શિરોમણિ પણ માર્ગમાં મળેલી કોઈ મુગ્ધા સાથે ફસાઈ ગયા હશે, તેમાં એમનો પણ શો ઉપાય? હવે તો એ પ્રિયતમના આવા ઉત્તમ (!) ગુણોથી આકર્ષાઈને મારા તલસતા પ્રાણો જ, હૃદયને ભેદીને એ વ્હાલાને જઈને મળશે અર્થાત્ દેહ છૂટી જશે. બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી.

(છંદ : શાર્દૂલવિકીરિત)

આકર્ષી-સ્ફૂરી મોહ-મૌલિ હલવી હેલી રચી ફૂલની,
હુલાવી દંગ, ગોપી ચિત્રિત કરી, દેતી મહા મોહની,
ડારંતા વળી દુષ્ટ દાનવ તણા વૃંદોની ઉચ્ચાટની
સીંચો શ્યામની બંસરી રસ-સુધા કાલિંદીના ઘાટની

ભાવાર્થ : હવે આ સર્ગના અંતે કવિ આશીર્વાદ આપે છે. પ્રભુની બંસરીના દ્વિવિધ સામર્થ્યને એક સાથે વર્ણવે છે.

શ્રીયમુનાજીના તટ ઉપર ઊભા રહીને શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે બંસરી બજાવે છે. ત્યારે ગોપીજનોને આકર્ષે છે. તેમના મનમાં મોહ પ્રગટાવે છે. ગોપીઓની ડોક ડોલવા લાગે છે. મુરલીના તાનથી એમની ડોક ડોલે છે ત્યારે એમના કેશપાશનાં ફૂલોની જાણે વર્ષા વરસે છે. તેમનાં નેત્રો વિકસીને હસી ઊઠે છે. પછી ગોપીઓ ચિત્રવત્ સ્તબ્ધ બની જાય છે. નાદ શ્રવણમાં મગ્ન બની જાય છે. આ રીતે તેમના ઉપર મહાન મોહિની પ્રગટાવે છે.

અને એ જ બંસરી, એ જ સમયે પ્રજાને પીડતા દુષ્ટ દાનવોના સમૂહ ઉપર ઉચ્ચાટની વિદ્યાનો પ્રભાવ પાથરે છે અર્થાત્ એ જ નાદ-શ્રવણથી એમનો તાત્કાલિક પ્રાણત્યાગ થઈ જાય છે.

આવી અદ્ભુત એ શ્યામની બંસરી રસિક શ્રોતાજનો ઉપર રસસુધાનું સિંચન કરો, એમને રસામૃત વડે ભીંજવી દો.

(સર્ગ - ૭ સમાપ્ત)

(કમશ:)

શ્રીવલ્લભ મહાસિંધુ સમાન : પાન પનું ચાલુ

રહ્યા. 'કર્મમાર્ગ પ્રવર્તક'. તેમને ય અધર સુધાનું દાન ન નળ્યું.

હવે પદની અંતિમ કડીમાં શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિજીવોને અજ્ઞાનવશ થઈ શ્રીવલ્લભથી વિમુખ ન થવા ચેતવે છે. 'છાંડિ સાગર કૌન મૂરખ ભજે છિલ્લર નીર!' છિલ્લર એટલે છીછરું ખાબોચિયું. દુનિયામાં એવો કોઈ મૂરખ હોય કે જે સમુદ્રને છોડી ખાબોચિયાને સ્નેહ કરે! શ્રીવલ્લભરૂપી મહાસિંધુ મળ્યા પછી, સંસારસુખના ખાબોચિયામાં કે કર્મ ઉપાસનાનાં ખાબોચિયામાં ડૂબકી મારવા, જો પુષ્ટિજીવ મથે, તો તે મૂર્ખ-અભાગી કહેવાય! વૃથા તજજન્મ ભૂતલે.

શ્રીહરિરાયજી કૃપાવશ અને સ્નેહવશ પુષ્ટિજીવોને શિખામણ આપે છે. 'રસિક મનતેં મિટી અવિદ્યા, પરસ ચરન સમીર' જો આ પદ વિચારતાં તમારી અવિદ્યા-અજ્ઞાન દૂર થયેલ હોય તો, તમે પવનની જેમ શ્રીવલ્લભનાં ચરણને સ્પર્શી લો - પકડી લો. તેમનાં ચરણકમળોના શરણાગત બની જાઓ. એ મહાસિંધુના પુષ્ટિ સુધારસનું પાન કરો.

(સંપૂર્ણ) ■

સુમનની સેજ પર

સુમનની સેજ પર સૂતા કેશવ,

ફૂલની ફોરમ અભિનવ.

શ્યામ છે સુગંધના ઘેનમાં,

નિંદર છે નેનમાં.

સવારનો થયો પહેલો પહોર,

નંદરાય જાગ્યા કરતા શોર.

માતા જશોદા આવ્યા સેજ પાસ,

સેજમાં છે સુવાસ સુવાસ.

માતા સૂતા લાલને જગાડે,

હરિ જાગે, ન બોલે.

સુમનની સેજમાં માધવ મલકે.

નિરખી માતાનું હૃદય છલકે.

■ શ્રીમતી તરુલતા પટેલ

(અમેરિકા)

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ ભક્તોને લૌકિક અને વૈદિક બાબતોમાં સુખપૂર્વક રહેવા દેશે નહિ.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨૬)

(સર્ગ : ૮)

ભૂમિકા :

રાત્રિભર પ્રિયતમના વિયોગથી દુઃખિત થયેલાં રાધાજી પાસે પ્રભાતમાં શ્રીકૃષ્ણ આવી પહોંચે છે. રાધાજી રીસે ભરાયેલાં છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે સંકેત ચૂક્યા છે તે બદલ મધુર વચનોથી રાધાજીને વિનવે છે. એમ કરતાં પ્રિયતમના અંગ ઉપર લાગેલાં, પ્રતિનાયિકાના સમાગમને પ્રગટ કરતાં સુરતચિહ્નો રાધાજીની દૃષ્ટિએ પડી જાય છે. તે દર્શાવી રાધાજી પ્રિયતમને જાકારો આપવા લાગે છે. જેને માટે આટલું તલસતાં હતાં, તે જ્યારે આવી મળ્યા ત્યારે વળી જુદું જ બન્યું છે. મનમાં કલ્પેલું તે પ્રત્યક્ષ જોયું, પ્રતીતિ થઈ ગઈ. રીસે ભરાઈને પ્રીતમને સંભળાવવા લાગ્યાં.

(છંદ-પુષ્પિતાગ્રા)

અતનુ વિતનુ તાપથી તવાઈ,
જયમત્યમ ગાળી નિશા રીસે ભરાઈ,
મધુર મધુર ભાખતા પ્રભાતે,
પ્રણત પિયુ પ્રતિ બોલી ખંડિતા તે.

શબ્દાર્થ : અતનુ = બહુજ; વિતનુ = કામ; પ્રણત = પગે પડતા; ખંડિતા = નાયિકાભેદની એક અવસ્થા-પ્રિયતમને આ સ્થિતિમાં જોતાં જેનો સ્નેહ ખંડિત થાય છે, સ્નેહ ભંગ થાય છે તેવી નાયિકા.

ભાવાર્થ : બહુજ કામપીડાથી તમ બનેલાં, મહામુસીબતે રાત્રિ જેમણે વીતાવી છે એવાં, રોષયુક્ત રાધાજી, પ્રભાતે આવીને મીઠું મીઠું બોલતા અને પગે લાગતા પિયુને, સ્નેહભંગ થઈ જતાં, આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં.

પ્રબંધ (રાગ-માલવ)

જામિનીના જાગરણે અરુણાં, લોચનિયાં લોચાતાં,
અંતરનો તાર રાગ પ્રકાશે, ઘેને ઘન ઘેરાતાં,
જાઓ પ્રીતમ! જાઓ જીવણ! જાણ્યા, જૂઠ જવા દો,
જે થકી રાયો, તે જઈ જાયો, શિદ વદો શઠ-વાદો?

ધ્રુવપદ (૧)

નયનામૃતનું પાન કરંતા, અંજન રંજિત આ જે,
શ્યામ અધર-મણિ તે તમ તનમાં, ભળતો ભારી ભિરાજે,

જાઓ પ્રીતમ. (૨)

મરકતના પટમાં મનમથના જયનો લેખ જ જાણે,
કનકે રેખ્યો હતો તમે ત્યમ નખ ગ્રીવાને વાને,

જાઓ પ્રીતમ. (૩)

ચરણ તણા અળતાના રસથી, સિંચાઈ હરિ હાવે,
નવતર રાગ તણા ઉર અંકુર, પાંગરતા દર્શાવે,

જાઓ પ્રીતમ. (૪)

દંતે અધર ઘવાયો તમ ને મમ અંતર ચિરાયે,
એ જણવે હજુયે વપુ આપણું, ભિન્ન ન કેવું જરાયે,

જાઓ પ્રીતમ. (૫)

તન સમ મન પણ મલિન જ છે તમ, કળ્યું મેં કૂડા કહાના!
નહિ તો તમ ઘેલી તરુણીને છેલ! છેલ દો શાના?

જાઓ પ્રીતમ. (૬)

કાળ જ છો અબળા જનના, બળવીર! ન બીજું કાંઈ,
પ્રાણજીવન! હરી પ્રાણ બકીના, શી નવ દીધ વધાઈ?

જાઓ પ્રીતમ. (૭)

શ્રી જયદેવ રચિત રસસંચિત, વંચિત વનિતા કેરી,
બાની પીઓ વિબુધો મધુરી, આ અમૃતથી અદકેરી.

જાઓ પ્રીતમ. (૮)

ભાવાર્થ : હે પ્રીતમ, રાત્રિના જાગરણને લીધે, લાલ બનેલાં તમારાં લોચનો મિંચાઈ જાય છે, ઘેનથી ઘેરાઈ જાય છે અને આ લાલાશ શું છે? તમારા હૃદયમાં, તમારી એ પ્રિયા તરફનો જે સ્નેહ છે તે આંખોમાં ચઢી આવીને પ્રગટ થઈ જાય છે. માટે આ છેતરપિંડીના વચનો બોલવાનું શા માટે? જેનાથી રીઝો છો ત્યાં જ જાઓ. અહીં પગે પડીને જે માગો છો તે તેની પાસે જ માગોને! અહીંથી જાઓ તમે! (૧)

પેલીના નેત્રોને ચૂમતા, એનું અંજન તમારા ઓષ્ઠ ઉપર લાગ્યું છે. આમ તો તમારો ઓષ્ઠ કંઈક લાલ હતો, પણ હવે તો તે તમારા સમગ્ર અંગની સાથે ભળી જાય તેવો શ્યામ જ બની ગયો છે. આ ચિહ્ન પણ તમારી ચોરી પ્રગટ કરે છે. (૨)

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ ભક્તોને લૌકિક અને વૈદિક બાબતોમાં સુખપૂર્વક રહેવા દેશે નહિ.

તમારી ગ્રીવા (ગરદન) ઉપર, એ પ્રતિનાયિકાના નખ, વિલાસની રમઝટમાં વાગ્યા છે, એ નખકત કેવા શોભે છે? જાણે મરકતમણિ ઉપર, સોનેરી અક્ષરે, કોઈએ કામદેવનો વિજય-લેખ ન કોતર્યો હોય! (શ્યામગ્રીવા તે મરકત મણિ અને નખચિહ્નો તે જાણે લેખના અક્ષરો!) (૩)

એર, પેલીના પગના અળતા (મેંદી)નો રંગ, વિલાસ સમયે તમારી છાતી ઉપર લાગ્યો છે, ના ના, એ મેંદીનો લાલ રંગ નથી! પણ એના પ્રત્યેનો તમારો નવીન સ્નેહ, જે તમારા ઉરમાં છે તે આ રીતે બહાર ઉમગી નીકળ્યો છે. (પ્રેમનો રંગ લાલ કલ્પવામાં આવે છે.) (૪)

હવે રાધાજી જરા વ્યંગમાં કહે છે : અરે, એના દંતકતથી તમારો અધરોષ ઘવાયો લાગે છે, અને એ જોઈને હૃદય મારું ચિરાય છે! શું એ નથી બતાવતું કે હજુ પણ, આવું થવા છતાં પણ, આપણું કેટલું ઐક્ય છે! (વાગ્યું છે તમને અને દુઃખે છે મને! જરાયે જુદાપણું છે?) (હવે ખરી વાત જુદી જ છે. પ્રતિનાયિકાનું આ વિલાસચિહ્ન હોવાથી અસૂયાને લીધે એનું હૃદય ચિરાય છે.) (૫)

હે કહાન! હું હવે સમજી ગઈ કે તમારું અંગ શ્યામ છે તેવું જ તમારું મન પણ છે મેલું. તમે મેલા મનના છો. નહિતર, તમારા ઉપર ઘેલી થયેલી મને, આમ છેતરવાનું તમે કેમ કરત? (૬)

હે બળવીર, મને લાગે છે કે તમે અબળાઓના કાળ જ છો. બીજું કંઈ નથી! હે પ્રાણજીવન! નાના હતા ત્યારે પૂતનાના પ્રાણ હરણ કરીને તમારા આ સ્વભાવની વધાઈ તમે આપી છે. (સ્વભાવનું પગરણ માંડ્યું છે.) (રીસના આવેશમાં વધારે પડતું કહેવાઈ જાય છે, છતાં સંબોધન તો 'પ્રાણજીવન' જેવા સ્નેહયુક્ત શબ્દથી કરે છે. તેથી હૃદયમાં સ્નેહ છે, રીસ તો ઉપર ઉપરની છે એવું સૂચન થાય છે.) (૭)

હે વિબુધો, શ્રીજયદેવજી રચિત આ વંચિત વનિતાની વાણી કે જે અમૃતથી અધિક મિષ્ટ છે, તેના રસનું પાન કરો. (૮)

(શિખરિણી છંદ)

ઝમેલા પેલીના પદકમળના જાવક રૂપે,
ભીંજ ભીંજ જાણે તરબતરનો રાગ ઝરપે,
વિલોકી એવું આ તમ ઉર ઊંડું દ્રોહનું દુઃખે,
ભૂલી લાલા, લાજ મરું પરમ હું અંતર વિશે.

ભાવાર્થ : પેલીના પગનો અળતો તમારી છાતી ઉપર લાગ્યો છે, એ શું બતાવે છે? જાણે તમારા હૃદયનો એના પ્રત્યેનો

સ્નેહ બહાર નીકળી રહ્યો છે! હે લાલા, તમારા ઉરની : શોભા જોઈને, તમે મારો સ્નેહભંગ કર્યો છે, એ દુઃખ ઘડીભર ભૂલી જાઉં છું અને મનમાં ને મનમાં લાજ મરું દુઃખની લાગણીને સ્થાને શરમની લાગણી અનુભવું તમે તો એવા ધૃષ્ટ બની ગયા છો કે તમને તો શરમ આવતી નથી, પણ હું શરમાઉં છું. (માટે કૃપા કરીને : અહીંથી સિધાવો, હવે! એમ કહેવા માગે છે.) (રસશાસ્ત્રોક્ત ધૃષ્ટ નાયક અને અધીરા ખંડિતા નારિ વર્ણન છે. 'પેલીના' એ શબ્દ પ્રબળ અસૂયાનો ભાવ કરે છે.)

(શાદૂલવિકીડિત છંદ)

આનંદે અતિ જ્યાં મહેન્દ્ર વિચરે, દેવો પૂરા આ
નામેલા શિરના રૂડા નીલમણિરૂપે દિરેકો
ને સ્વચ્છંદ વહંતી દિવ્ય સરિતા રૂપે મધુ જ્યાં :
પ્રેમે તે પદપદ્મ વામન તણું નિર્ધારી ધારું

ભાવાર્થ : (આ જુદો જ શ્લોક છે. સર્ગની લીલે તેને સંબંધ નથી.) ભગવાન વામનજીએ બલિને ત્રણ પગલામાં ભૂલોક, સ્વર્ગલોક અને પાતાલ એકએક પગલું મૂક્યું, તે પૈકીના બીજા પગલાંની છે. સ્વર્ગમાં જે ચરણકમલ ધર્યું ત્યાં મહેન્દ્ર અનમન કરવા લાગ્યા. એ દેવોના મસ્તકના નીલમણિ, એ ચરણ રૂપી કમલ ઉપર ભ્રમર જેવે માંડવા. સ્વર્ગમાંથી સરતી ગંગા એ ચરણકમલમાં મધુરસ જેવી દેખાવા લાગી. એવા એ ભગવાન ચરણકમળનું કવિ મનથી ધ્યાન કરીને, પોતાના ઉ કરે છે.

ચોરી છુપાવવા છતાં છતી થઈ ગઈ એ રાધાજીને પ્રત્યુત્તર પણ આપી શકતા નથી પાછા સિધાવે છે એવો આ શ્લોકનો ભાવ સાથે અહીં સર્ગ આઠ પૂર્ણ થાય છે.

**જરૂરિયાતમંદ આપણાં ૧
ભાઈભાંડુઓને મદદરૂપ થ
વૈષ્ણવ સેવા કરો.**

**વૈષ્ણવ પરિવાર નિધિ ફંડ
રૂ. ૫૦૦/- કે વધુ વિના વિલંબ**

પ્રભુ : સર્વ સમર્થો હિ તતો નિશ્ચિંતતાં પ્રજેત્ - પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી ભક્તોએ નિશ્ચિંત બની રહેવું જોઈ

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી પ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨૭)

(સર્ગ : ૯)

ભૂમિકા :

પોતાની ચોરી પકડાઈ જવાથી, સમય સમજીને પ્રભુ, નિરુત્તર બની, ત્યાંથી સિધાવે છે. રાધાજી અહીં એકલા રહેતાં, રોષ ઓછો થતો જાય છે. કુંજમાં સર્વત્ર ઉદીપક સામગ્રી પ્રગટી રહી છે. તેઓ પુનઃ વિરહવશ બને છે. પ્રીતમને અવગણીને હવે પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે. એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ મોકલેલી સખી ત્યાં આવી પહોંચે છે. તે મીઠો ઠપકો આપે છે. કહે છે : 'સખિ, તું આમ માન ન કર. જો આ સમય કેવો રળિયામણો છે! આવો મનોહર સમય વ્યર્થ કેમ કાઢે છે? પ્રિયતમ સાથે વિલસવા જેવી આ મધુર ઋતુ છે. ચાલ મારી સાથે. હું તને તેમનો મિલાપ કરાવી આપું; અથવા તો એ પોતે જ તને વિનવવા ફરી અહીં આવે એવું કરું. તું કહે તેમ કરું.'

'પિયુ તને વળગતા, પગે પડતા આવે છતાં તું તેમનો અનાદર કરે તો તેને દુઃખ જ થાય ને!' સખી આમ રાધાજીને સમજાવે છે.

આર્યા છંદ

વાધતાં સ્મરબાધા, સિઝાતી તન, મુઝાતી મન માંડી,
ઝંખતી રતિરસ રાધા પ્રતિ, દૂતી જતી વટે ત્યાંડી.

ભાવાર્થ : કામપીડા વધી જતાં, શરીરથી પીડાતાં અને મનથી મૂંઝાતાં, રતિરસની ઝંખના યુક્ત રાધાજી કુંજમાં બિરાજ્યાં છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની મોકલેલી દૂતી-સખી આવીને એમને સમજાવે છે.

પ્રબંધ (રાગ : ગુર્જરી)

મદભર મધુર મલય વા વાયે

વિચર્યા અવ વન તવ રસિયા એ,

માનુની માનની, રુસણું શું પિયુશું?...૧.
ખીલ્યાં તરુ ફૂલી વળી વેલી,

સુખ સખિ, શું સદને સડી ઘેલી?... માનુની...૨.

તાડ તણાં ફળથી ય ગુરુ ગરવાં,

કુચકલ અફળ કરે શું કરવા?... માનુની...૩.

ડસકે ડળક ડળક કાં રોયે?

તુજને તરુણી હસે સહુ કોયે... માનુની...૪.

શીખ ન દીધ શું સખિ, ફરી ફરી કે;

મા પરિહર મન મોહન હરિ એ... માનુની...૫.

પળ પળ નયન સફળ કર પ્રિયને,

નિરખી સજળ કમળદળ શયને... માનુની...૬.

તાપે અતિ પરિતાપથી ઉર કાં?

વચન વિરહ હર મમ મન ધર આ... માનુની...૭.

પ્રભુ જ તને વિનવે અહીં આવી,

શીદ સહી ઓછું રહી ઉર લાવી?... માનુની...૮.

શ્રી જયદેવે વર્ણિત વિધુરી,

ગતિ રાધાની ભરો રતિ મધુરી... માનુની...૯.

ભાવાર્થ :

મસ્ત બનાવનાર મધુર શીતલ મલય પવન વાઈ રહ્યો છે. તારા રસિયા પણ વનની કુંજમાં પધાર્યા છે. ત્યાં તારી રાહ જુએ છે. માટે હે માનુની, તું મારી વાત માની જાને! પ્રિયતમ સાથે વળી રીસવું કેવું? (આમ કહી અભિસાર માટે લલચાવે છે.) (૧)

વસંતમાં વૃક્ષો ખીલ્યાં છે. વેલીઓ ઉપર ફૂલ આવ્યાં છે. આવા રળિયામણા સમયમાં ઘરમાં એકલાં એકલાં રહેવામાં શું સુખ છે? તું મારી વાત માની જા. રીસ છોડી દે. (૨)

તારું સૌંદર્યસ્વરૂપ તો જો. તાડના ફળ જેવાં મોટાં તારાં કુચફળ, નકામાં શા માટે વેડકે છે? (૩)

રાધાજીને રડતાં જોઈને કહે છે: સખી, આમ કૂસકાં ભરીને, આંસુ સારીને રડે છે શામાટે? નાના અબુધ બાળકની જેમ તને રડતી જોઈને સખીઓ તારી હાંસી કરશે. (૪)

સખિ, મેં તને ફરીફરીને સમજાવ્યું છે કે જેના ઉપર તારું મન મોહિત થયેલું છે, એ મનમોહનને તું કદી માન કરીને તરછોડીશ નહિ. (છતાં તું પુનઃ પુનઃ આવી ભૂલ કરે છે અને પાછળથી દુઃખી થાય છે.) (૫)

હે સખિ, પ્રિયતમ તારે માટે તલસતા, ભીના કમળદળની શય્યામાં આળોટી રહ્યા છે. તેમને નિરખીને તારાં નેત્રોને સફળ કર. મારી સાથે ચાલ! (૬)

સખિ, અત્યંત પરિતાપથી તારા હૃદયને શા માટે તપાવી રહી છે? મારું વચન માન તો તારું વિરહદુઃખ દૂર થઈ જશે. (૭)

તને એમ લાગતું હોય કે એક વખત જેમને તરછોડ્યા છે તેમની પાસે સામે પગલે હું કેમ જાઉં? આવો સંકોચ

હોય તો કહ

મનમાં શા

કવિવ

દશા, શ્રોતા

શબ્દા

બનાવનારો

લાગ્યો છે તે

મા પરિહર

ભીના કમળ

વિધુરી - વ

રાખે તું

મીઠા શું

તેણે બહે

શીતાંશુ

ભાવાર્થ :

ઓ બ

તરફ તોછણ

આચરે, વળ

કરે તો દુઃખ

છે. બરફમ

વરસતા સૂ

લાગે છે. ર

શબ્દ

અતડાપણું

= દેખાય;

ચંદ્ર; ઉષ્ણ

વિલાસની

મેઘે મૂળ

ઉપાડી

રોળન્તા

તાંબુલે

ભાવાર્થ :

કવિવ

કરો. જે શ્રી

સમસ્ત ગો

પર્વતને ઉચે

હોય તો કહી દે. પ્રભુ અહીં સામા આવીને તને બોલાવશે.
મનમાં શા માટે ઓછું લાવે છે? (૮)

કવિવર શ્રી જયદેવે વર્ણવેલી રાધાજીની આ વ્યાકુળ
દશા, શ્રોતાઓના મનમાં મધુર રતિરસ પ્રકટ કરો! (૯)

શબ્દાર્થ : સ્મરબાધા = કામપીડા, મદભર = મસ્ત
બનાવનારો, અવ = હવે, તવરસિયા = તારો રસ જેમને
લાગ્યો છે તે પ્રિયતમ, ગુરુગરવા - મોટાં, અફળ - નકામાં,
મા પરિહર = ત્યજીશ નહિ, સજળ કમળદળ શયને =
ભીના કમળની પાંખડીઓની બનાવેલી શય્યામાં સૂતેલા;
વિધુરી - વ્યાકુળ; પળપળ = ચાલ, ચાલ.

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ

રાખે તું અણરાગ રાગી શું, પગે લોટંત શું રુક્ષતા,
મીઠા શું કટુતા અને વળગતા, આવેત શું વામતા,
તેણે બહેનડી ! ચંદને વિષ બને, દર્સે હિમે દેવતા,
શીતાંશુ પણ હોય ઉષ્ણકર, ને પીડા જ કીડા - કથા.

ભાવાર્થ :

ઓ બહેન, તું સ્નેહી સાથે અણરાગ રાખે, પગે પડનારા
તરફ તોછડાઈ બતાવે, મીઠું બોલતા પ્રિયતમ સાથે કડવાશ
આચરે, વળગતા આવનાર સાથે આડાઈ કરે, આવું બધું
કરે તો દુઃખ જ થાય ને! તને અત્યારે ચંદન ઝેર જેવું લાગે
છે. બરફમાં પણ અગ્નિ દેખાય છે. શીતલ ચંદ્ર અંગાર
વરસતા સૂર્ય જેવો ભાસે છે. વિલાસની વાત પણ પીડારૂપ
લાગે છે. આ બધું આનું જ પરિણામ છે.

શબ્દાર્થ : રાગી - સ્નેહી; રુક્ષતા - તોછડાઈ,
અતડાપણું; કટુતા = કડવાશ; વામતા = આડાઈ; દરસે
= દેખાય; હિમે = બરફમાં; શીતાંશુ = શીતળ કિરણોવાળો
ચંદ્ર; ઉષ્ણકર = ઉષ્ણ કિરણોયુક્ત સૂર્ય; કીડાકથા =
વિલાસની વાત.

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ

મેઘે મૂશળધાર ગોકુળ સહુ વ્યાકુળ ભાળી બળે,
ઉપાડી ધરમૂળથી અચળ, એ તોળી જ એકાંગુલે,
રોળન્તા મદ ઈન્દ્રનો હરિ કરો રક્ષા ભુજે જેહને,
તાંબુલે વિજય પ્રશસ્તિ હરખે ચૂમંત ગોપી લખે.

ભાવાર્થ :

કવિવર કહે છે કે આવા હરિ તમારું - ભક્તોનું રક્ષણ
કરો. જે શ્રીહરિ મૂશળધાર મેઘ વડે કરીને વ્યાકુળ બનેલા
સમસ્ત ગોકુળને જોઈને, બળથી, ધરમૂળમાંથી ગોવર્ધન
પર્વતને ઉંચો કરીને, એક આંગળી પર તોળી રાખીને, ઈન્દ્રનો

મદભંગ કરી રહ્યા છે. સ્વર્ગના અધિદેવ રાજા ઈન્દ્ર ઉપરના
શ્રીકૃષ્ણના આ વિજયને એમના ઉપર મુગ્ધ બનેલી ગોપીઓ
બિરદાવી રહી છે! કઈ રીતે? આ વીરતા ઉપર વારી જઈને.
એ ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણના હાથને હર્ષથી ચૂમે છે. તે વખતે
ગોપીઓના મુખમાંના ચર્વિત તાંબુલરસ વડે હરિના હસ્ત
ઉપર જે રંગ લાગે છે તે જાણે કે એ ગોપીઓ, આ અદ્ભુત
શૌર્ય માટે પ્રિયતમના હાથમાં વિજયની પ્રશંસા કરતું કાવ્ય
(માનપાત્ર) અર્પણ કરી રહી છે!

(કવિવરે સર્ગના અંતે મૂકેલો આ આશીર્વાદાત્મક
શ્લોક છે. સર્ગના અર્થ સાથે તેને સંબંધ નથી.)

શબ્દાર્થ : અચળ = પર્વત, ગિરિરાજ; એકાંગુલે =
એક આંગળિયે; વિજય પ્રશસ્તિ = વિજયની પ્રશંસાનું
કાવ્ય.

(સર્ગ - ૯ સમાપ્ત)

■ (કમશઃ)

મારે મંદિરે ક્યારે પધારશો

શ્રીનાથજી, મારે મંદિરે ક્યારે પધારશો?

વ્હાલા રાતદિવસ તારી વાટ જોઉં,
મળવા માટે છાનોમાનો રોઉં,
સંદેશો મળવાનો ક્યારે કહેવડાવશો?

હશે ઘણા બધા તારા દાસ,

મળવાની એક તારી આશ,

દાસ જાણી મને ક્યારે બોલાવશો?

જીવન છે તારા વિના ઉદાસ,

લાગી છે જીવનમાં સ્નેહની તરસ,

સ્નેહની તરસ એ ક્યારે છીપાવશો?

તું ભલે રહ્યો કામણગારો,

માગું હું બની રહે મારો,

ખોટું શું લાગ્યું નાથ, ના સતાવશો?

શ્રીજી તારી પાછળ આવું પહેલો,

દુનિયા કહે કેવો થયો ઘેલો,

પ્રીતની રીત ક્યારે નિભાવશો?

રાતદિવસ આ મનડું તલસે,

શ્રીજી મારા ક્યારે મળશે,

'કમલ' કહીને ક્યારે બોલાવશો?

■ કમલેશ વિ. પરીખ, બોડેલી

અનુગ્રહ: પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક ઈતિ સ્થિતિ: = પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુની કૃપા જ માત્ર નિયામક છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(પાવી જેતપુર)

યો ઉત્સાહથી કરો

કરવા જતા નથી, (લેખાંક : ૨૮)

ન મિત્રને તેનું મન ભૂમિકા :

)? ઠાકોરજી મારા

ને પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

પણ જરૂરી છે. એ

મેં એવા કેટલાયે

માં જ્યારે કોઈક

વૃત્તિમાં સફળતા

ને છે; અને પછી

શ્રીઠાકોરજીનાં

ય છે.

પ્રવાની વૃત્તિથી

ને તો ક્યાં કોઈ

બનાવવાને

સર્વસ્વ સોંપી

તાથી ચાલવા

મગમ બદલવા

જરૂરી છે, જે

સરળ અને

હોને બદલી

પ્રવાન મિત્રે

નો નિત્યનો

સ્ત, સરળ

■

હું કરો.

જોઈ લો.

કોડ નંબર

યને સાચું

જણાવો.

(સખીની સમજાવટથી રાધાજીનો રોષ ઉતરી જાય છે અને પ્રિયતમને મળવા માટે તલસે છે; પરંતુ સ્વમાન ગુમાવવાના ડરથી સ્વયં મળવા જઈ શકતાં નથી. એટલે, સખીના સૂચનથી પ્રિયતમ પોતે પુનઃ ત્યાં પધારે છે. તેઓ પણ વિયોગથી દુઃખિત અને ગળગળા બનેલા છે. વિવિધ પ્રકારે પ્રિયાજીને સમજાવે છે.)

છંદ: વસંતતિલકા

શિક્ષા સુણી સખીની રોષ સહુ વિસારી,
નિશ્વાસ ઉષ્ણ સહ જોતી, વ્હીલું બિચારી,
તે ક્ષીણ, દીન રસીલી પ્રતિ ચિત્તહારી,
સાજે સુગદ્ગદ્ વદે વિચરી મુરારિ.

ભાવાર્થ : સખીની શિખામણ સાંભળીને બધી જ રીસ ઉતરી ગઈ છે, પરંતુ વિરહવશ ઊના નિઃશ્વાસ સાથે વ્હીલું જોઈ રહી છે તેવી દુર્બળ, દીન, રસીલી પ્રિયા પાસે પ્રિયતમ આવી પહોંચ્યા છે. તેમના મનનું હરણ કરે તેવાં મધુર વચનોથી તેમને સમજાવે છે.

પ્રબંધ-અષ્ટપદી

રાગ-ગોરી

બોલ મૃદુલ બોલ બે, તિમિર અણતોલ કે,
દંતની ચંદની મિટાવે.

મુજ મુખચંદ્ર તુજ સ્મિતસુધા કાજ,
મુજ લોચન ચકોર તરસાવે.

પ્રિયે, મહેર કીજે, રીઝી પરી રીસ કરી દીજે,
ઝાળ વ્રેહની જળે, પ્રબળ વંપુ પરજળે,

ચૂમી દવ પાન કરી લીજે... ૧. ધ્રુવપદ

ભાવાર્થ : હે પ્રિયે, મારી સાથે બે મૃદુ વચનો તો બોલ, જેથી તારી દંતપંક્તિમાંથી નીકળતો ચંદ્રસમો પ્રકાશ, આ કુંજનિકુંજના અંધકારને દૂર કરી દે. તારા મનોહર મુખરૂપી ચંદ્રના મંદહાસ્યરૂપી અમૃત માટે, મારાં નેત્રરૂપી ચકોરપક્ષી તલસી રહ્યાં છે!

અર્થાત્ તું કંઈક બોલ. કંઈક હસ. મારા અંગેઅંગ વિરહજવાલાથી પ્રજળે છે. તેને ચૂમીને વિરહાગ્નિને તું ચૂસી લે. મારા ઉપર કૃપા કરીને તું પ્રસન્ન થા. આ રીસ છોડી દે, પ્રિયે! (૧)

મોહ ઉર અર્પતા તીર કંદર્પના,
નયન નીલોત્પલો આજે,
હૃદયને ભેદતાં, મર્મને છેદતાં,
શોણિતે શોણ શું રાજે?... પ્રિયે! (૨)

ભાવાર્થ : તારાં અરુણ નેત્રો તીરની જેમ મને લાગે છે. હૃદયમાં મોહ ઉપજાવતાં, કામદેવનાં બાણ જેવાં, તારાં નયનકમળો - નયન કટાક્ષો આજે મારા હૃદયને ભેદી રહ્યાં છે, જે નયનો રોષથી લાલ બની રહ્યાં છે. પ્રિયે કૃપા કરીને આ રોષ છોડી દે. (કામદેવના બાણ પુષ્પના છે એટલે પ્રિયાનાં નેત્રરૂપી નીલકમળને કંદર્પના બાણ કલ્પે છે. બાણ હૃદયને વીધે ત્યારે શોણિત એટલે રક્ત વડે લાલ બને. એમ જ આ નયનો પણ રોષથી લાલ બનેલાં છે. (૨)

રૂઠી ઉર માંહ જો તન્વી તું હોય તો,
વીંધ નખથી જ વપુ આમે,
બાંધ ભુજ બંધને, અધર પણ બંડને,
દંડ જ્યમ ચંડી વળ વામે... પ્રિયે! (૩)

ભાવાર્થ : આ કડીમાં પ્રિયતમ રાધિકાજીને ખૂબીથી વિલાસની પ્રાર્થના કરે છે. તેઓ કહે છે કે હે સુકુમારી! તું રૂઠી હોય તો મને શિક્ષા કરવાની પણ તને છૂટ છે. કેવી શિક્ષા? મારા અંગ ઉપર તારા નખક્ષત લગાવ. ભુજ બંધનમાં મને બાંધ. જેમ દુશ્મન ઉપર રીસ કરીને દોરડા વડે બાંધે તેમ તું તારા ભુજબંધનમાં મને બાંધી દે. તારા દંત વડે અધરબંડન કર. અરે, જે રીતે તારી દાઝ પૂરી થાય એ રીતે તારે મને આવું જે કંઈ કરવું હોય તે કર.

અહીં કવિશ્રી દયારામભાઈનું નીચેનું પદ અનુસંધાન કરવા યોગ્ય છે.

તમારો તમારો પ્યારી, મન માને તે કહોની રે,
નથી ચૂક્યો, પણ ચૂક્યો છું તો દંડ ગમે તે દોની રે.
ગુનેહગાર જાણો મુજને તો બે ભુજપાશે બાંધો રે.
તેથી અધિક કરો તો મુજ પર નયનબાણ બે સાંધો રે.
નાસી જઈશ જાણો જો મુજને ઉર કિલ્લે ચઢાવો રે.
કહો તો ધીજ પતીજ કરું, શિવ-પિંડી હાથ ધરાવો રે.
કહો તો અઘરા સમ ખાઉં પ્યારી, શીદ કરો સંતાપ રે.
સાચો છું, સાચો છું, જૂઠું બોલું તો બે બાપ રે.

વિવેકસ્તુ હરિઃ સર્વ નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે બધું કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તે વિવેક.

એમ સુણી હસી બોલ્યાં શ્યામા, આવડું ક્યાં ભણી આવ્યા રે.
હેત ધરી હઈડાશું લીધા, મંદિરમાં પધરાવ્યા રે.
પ્રેમ સહિત પર્યંકે પોઢ્યાં, ઉમગ્યો રતિરસ ભારી રે.
એ જુગલરૂપ તણી લીલા પર, જાય દયો બલિહારી રે.

વિશેષમાં આ ભાવને મળતું સૂરદાસજીનું પદ પણ
અવગાહન યોગ્ય છે :

આજ હરિ પકરન પાયે ચોરી ।

લે ગયો ચોર, ચોર મનમાખન, જો મેરે ધન હો રી ॥૧॥
બાંધુંગી કંચનખંભ કલેવર, ઉભય ભુજા દંઢ દોરી ।
રાખોંગી કઠિન કઠોર કુચન બીચ, સકે ન કોઉ છોરી ॥૨॥
અધર દશન ખંડો રસ ગોરસ, છુવે ન કાહુકો રી ।
કામ દંડ દંડુ, પરધરકો નામ ન લેહિ બહોરી ॥૩॥
તબ કુલ-કાન આન તિરછી ભઈ, ક્ષમા અપરાધ કિશોરી ।
શિવ પર હાથ ધરાય સૂર પ્રભુ, સોચ મોચ સબ ટોરી ॥૪॥

(પ્રબંધ આગળ ચાલે છે.)

તું જ મુજ ધન અને તું જ મુજ તન મને,

જીવનું ય જીવન તું મારે.

રીઝે તું જ મુજ ઉપર, સ્થિર રહે એ જ ઉર,

ચિંતવે ખંત ધરી ભારે... પ્રિયે! (૪)

ભાવાર્થ : હે પ્રિયે, મારું તન, મન, ધન બધું તું જ છે.

મારા જીવનું જીવન પણ તું જ છે. પ્રાણથી પણ તું વહાલી
છે. તારી પ્રસન્નતા મારા ઉપર સદૈવ સ્થિર કેમ કરીને રહે,
એનો જ વિચાર મારું હૃદય ખંતથી કર્યા કરે છે. (૪)

ચરણ પલ્લવ ધરી, સરસ શિર સુંદરી!

વિરહ વિષ વિષમ હરી લીજે,

રોમેરોમે રહી અગન ધન તન દહી,

તદ્દન તે શાંત કરી દીજે... પ્રિયે! (૫)

ભાવાર્થ : હે સુંદરી, તારો સુંદર ચરણ પલ્લવ મારા

મસ્તક ઉપર ધર અને વિરહનું વિષમ વિષ હરી લે. રોમે
રોમે પ્રબળ અગ્નિ તનને બાળી રહ્યો છે, તેને શાન્ત કર.

કવિવર જયદેવજીના જીવનમાં આ પંક્તિઓ ઉપર
એક પ્રસંગ રચાયેલો છે. એટલે આ મહત્વનો અને અતિ
ભાવાત્મક મૂળ શ્લોક પણ આપણે જોઈએ.

સ્મર ગરલ ખંડનં, મમ શિરસિ મંડનં

ધેહિ પદ પલ્લવમુદારમ્ ।

જવલતિ મયિ દારૂણે મદન કદનાનલો

હરતુ તદ્દુપહિત વિકારમ્ ॥

આ શ્લોકનો શબ્દો પ્રમાણે અર્થ નીચે મુજબ થાય છે.

અર્થ : (હે રાધે!) કામ રૂપી વિષનું નાશક,
એવું આપનું ચરણ પલ્લવ, મારા મસ્તકનો શણગાર
તેને મારા શિરપર સ્થાપિત કરો (કેમકે) મારા અંગ
દારૂણ કામસંતાપ રૂપી અગ્નિ પ્રજળે છે. તેના વિકારનું
હરણ કરનાર છે.

અહીં રૂપક અલંકાર છે. સર્પાદિકનું વિષ ઉતારવું
અમુક ઔષધિનાં પલ્લવ લાવીને, જળથી ભીંજાવીને, તે
મંત્રીને મસ્તક ઉપર મૂકવાથી સર્પના વિષનો અગ્નિ શમે
એવું ઉપચાર તંત્રોમાં વિધાન છે. એ ઉપરનું આ રૂપક છે.

આ શ્લોક લખાઈ ગયા પછી જયદેવજીને લાગ્યું
ભગવાનના મસ્તક ઉપર સ્વામિનીજીનું ચરણ ધરાવવા
વાત તો અનુચિત ગણાય! તેથી એમણે એ શ્લોક ભૂરૂ
નાખ્યો. નવી કોઈ રચના બેઠી નહિ. તેથી લખવાનું મૂકી
નહાવા ગયા. ત્યારે સાક્ષાત્ પ્રભુ જયદેવજીનું રૂપ લઈ
પધાર્યા અને આ જ શ્લોક પુનઃ પોથીમાં લખી ગયા; તેમ
એમની પતિવ્રતા પત્ની પદ્માવતીને હાથે ભોજન કરી ગયા.
પદ્મમદમર્દની હૃદયરસ વર્ધની,

ઉગ્ર ઉન્માદ મયવંતી.

ઉચર ઊલટ ધરી, ચિતરું અળતે કરી,

પાટલી પગની દીપંતી... પ્રિયે! (૬)

ભાવાર્થ : પદ્મમદમર્દની એટલે કમળનો મદ
ઉતારનારી, કમલથી પણ અધિક સુંદર. પ્રભુ રાધિકાજીના
ચરણકમલની પાની ઉપર મેંદી મૂકી આપવાની વિનંતી
કરતાં કહે છે કે કમલના મદને હરનાર, હૃદયમાં રસની
વૃદ્ધિ કરનાર, વિહાર સમયે આસન બંધનાદિમાં ઉન્માદ
મયવનારી આ તારી પગની પાની ઉપર મેંદી વડે ચિત્રો
ચિતરવાની તું આજ્ઞા આપ. તો હું એ સેવા કરું. (૬)

તુંગ કુચ શૃંગ શિર, હાર રૂપે રૂચિર,

ધ્વજ વિજયનો તું ઝળકાવી,

ધમકવી નિતંબના ડિડિમે મેખલા,

આણ મૂક મેનની ગજાવી... પ્રિયે! (૭)

ભાવાર્થ : અહીં પ્રભુ રાધિકાજીને વિલાસ માટે પ્રાર્થ
છે. સ્તન રૂપી ઉન્નત ગિરિશૃંગો ઉપર મણિમુક્તાના હાર
રૂપી વિજયધ્વજને ફરકાવ અને નિતંબો રૂપ ડિડિમ (નગારાં)
ઉપર કટિમેખલા ધમકાવીને કામદેવની આજ્ઞા ગજાવ. (નવા
રાજાની આજ્ઞા વર્તાવવા ઊંચા સ્થાન ઉપર એનો ધ્વજ
(અનુસંધાન પાન ૫ પર)

અભિમાનશ્ચ સંત્યાજયઃ સ્વામ્યધિનત્વ ભાવનાત્ - મારા પ્રભુને બધું અધીન છે, એવી ભાવના રાખી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો.

ખ માને છે, તેમ
પ્રભુના સુખમાં
સ્વાર્થ વગરનો
સ્વાર્થ વગરનો
પ્રાણ અને
જીવની શક્તિથી
જ દૂર થાય છે.
ન, ધ્યાન દ્વારા
ધર્મમાં રહેવાથી
સારે ઉપરોક્ત
પ્રાય છે.
તુક સ્નેહ પ્રાપ્ત
છે. બીજા કોઈ
સ્નેહની પ્રાપ્તિ
જહાં સ્વરૂપ
ધન રૂપે કેવી
તો છે નહિ.
કેવી રીતે
વામાં પ્રભુ
ધન-સ્મરણ
સાધનરૂપ
સ્વરૂપમાં
સાધનરૂપ
પ્રાપ્તિમાં
નિરહેતુક
પ્રિયતમના
સોહાતું
પ્રિય
પોતાના
હું. તેથી
હું. તેથી
સારે આ
ગા ૧”
સદેવ
એક
અસહ્ય

આર્તિથી તેનું સર્વ અંગ વિરહાગ્નિથી તપેલું રહે છે. આવો તાપ પ્રિયતમે આ પ્રેમી ભક્તમાં ક્યા હેતુથી ઉત્પન્ન કર્યો છે? જેમ રજના કાચા ઘડાને નિભાડાના અગ્નિથી પકાવવામાં આવે છે અને પાક્યા પછી તેમાં જલ ભરી શકાય છે, તેમ અગણિત-નિરવધિ અને નિરહેતુક સ્નેહનું પાત્ર પ્રિય પ્રભુના વિયોગની અસહ્ય આર્તિથી સિદ્ધ થાય છે અથવા જેમ સૂર્યના ઉગ્ર તાપથી આમ્રફલમાં રહેલી ખટાશ દૂર થઈને તેમાં મધુરતા ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પ્રિયવિયોગના તાપાગ્નિથી પ્રેમીજનમાં પોતાના સુખની ઈચ્છા રૂપી ખટાશ દૂર થઈને, તત્સુખી સ્નેહરૂપી મધુરતાને ઉત્પન્ન કરે છે. આવો પ્રિયના સુખનો મધુર સ્નેહ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ આ તત્સુખી પ્રેમીજનમાં પ્રિયતમના સુખની આર્તિ બનીજ રહે છે, તેથી આગળ કહે છે -

“સ્વારથ ના લેશ, સુખ આપુનો ન ભાયો હૈ ૧”
પોતાના સુખની ગંધ માત્ર પણ આ પ્રેમીજનમાં રહેતી નથી. જેમ અરૂચિ કરનારી વસ્તુ મનુષ્યને ગમતી નથી તેમ આ તત્સુખી પ્રેમીજનમાં પોતાના સુખની ગંધ પણ ગમતી નથી. તે તો પ્રિયના સુખમાં જ પોતાનું સુખ માને છે. વિરહની અસહ્ય આર્તિથી આ પ્રેમીજને પોતાના રોમ રોમને શુદ્ધ કરી, પ્રિયના સુખની ભાવનાવાળો મધુર સ્નેહ રોમ રોમમાં ભરેલો છે. તેથી પોતાના સુખની ગંધ પણ તેનામાં રહેતી નથી. ■ (કમશ:)

સ્તવન : પાન રનું ચાલુ

ચ = અને; તથા = તેવી રીતે; અખિલાનુ = સઘળા; દૈવાનુ = દૈવી; જીવાનુ = જીવોને; જગતિ = જગતમાં; પૃથક્ કર્તુ = (શરણે લઈને) (બીજાથી) જુદા કરવાને માટે; (જેણે) ચરણ કમલૈ: = (પોતાના) ચરણકમલ વડે; પૃથ્વી = પૃથ્વી; પરિકાન્તા = પરિક્રમા કરી; સ: = તે; હરિવદન વૈશ્વાનર વિભુ: = (પરબ્રહ્મ) શ્રીકૃષ્ણના મુખરૂપ વૈશ્વાનર પ્રભુ (શ્રીવલ્લભાધીશજી); મમ = મારા; મૂર્ધનિ = મસ્તક; આસ્તાં = બિરાજો!

સરલ શ્લોકાર્થ :

તીર્થોના મહિમાની પ્રસિદ્ધિ માટે, નિજજનોને પોતાના સ્મરણની સરળતાથી પ્રાપ્તિ માટે અને તેવી રીતે સઘળા દૈવી જીવોને જગતમાં (શરણે લઈને બીજાથી) જુદા કરવા માટે (જેમણે) (પોતાનાં) ચરણકમલ વડે પૃથ્વી પરિક્રમા કરી, તે શ્રીકૃષ્ણના મુખરૂપ વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તકે બિરાજો! (૬) ■ (કમશ:)

ગીતગોવિંદ : પાન ૧૨નું ચાલુ

રોપવામાં આવે અને નગારાં વગાડીને, ઢંઢરો પીટીને એની આજ વર્તાવવામાં આવે, તેમ તું મન્મથરાજની આજ વર્તાવવા માટે અર્થાત્ કામક્રીડા જમાવવા માટે આમ કર.) (૭)

પુનિત પદ્માવતી રમણ જયદેવનાં

માનનો મેલ હરનારાં,

રસિક જનને મુદા દે સદા શ્યામનાં,

વેણરસ રેણ રસનારાં... પ્રિયે! (૮)

ભાવાર્થ : પદ્માવતી પતિ જયદેવના માન હરનારાં આ શ્યામસુંદરનાં વચનો, કે જે પ્રિયાજીના મન ઉપર રસનો ઢોળ ચઢાવનારાં છે, તે રસિક જનોને સદા હર્ષ પ્રદાન કરો. (૮)

■ (કમશ:)

શ્રીવલ્લભનો સંદેશ

સુણજો, સુણજો, સુણજો શ્રીવલ્લભનો સંદેશો સુણજોરે. નિવેદને શ્યામ શરણ લેજોરે, શ્રીવલ્લભનો સંદેશો સુણજોરે. સેવાની રીત રૂડી ગોપીઓના ભાવની, પ્રીતની દોરીથી એને બાંધજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. સેવા-શણગારમાં રૂપ એનું નિરખો, શ્યામમાં ચિત્તને પરોવજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. છપ્પન ભોગમાં સ્વાદ રૂડો હોય પણ, માખણ-મિસરીથી રીઝવજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. દેહ અને ગેહની મમતા તજીને, આત્માથી નાતો જોડજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. માયા-પ્રપંચ બધા બંધનના દ્વાર છે, લીલાદાર ભક્તિથી ખોલજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. શ્રીવલ્લભ-વિકલ બેઉ એક રૂપ જાણજો, એ ચરણોમાં દાસ બની મ્હાલજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. સાત સ્વરૂપો બધા એક જ કહેવાય છે. લીલા ભેદે ન્યારા જાણજો રે.... શ્રીવલ્લભનો. ‘દાસી’ની વિનતી પ્રભુ ઉરમાં ધરીને સેવા-સ્મરણ દાન આપજો રે.... શ્રીવલ્લભનો.

■ વસુબેન ન. બેધી

(હિંમતનગર)

દોષાભાવાય સર્વદા શ્રવણાદિ તત: પ્રેમણ - આ દોષોને દૂર કરવા હંમેશા શ્રવણ વગેરે નવધા ભક્તિ પ્રેમપૂર્વક કરવી જોઈએ.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૨૮)

(સર્ગ ૧૦ ચાલુ)

છંદ : હરિણી

શિદ રસિકડી શંકા પંકે કળી અલિ આકળી,
તું જ રમી રહી રોમે રોમે રંગે રંગ રંગીલી.
વિતનુ વિણ ના પામે કોઈ પ્રવેશ ઉરે અહીં,
પરહરી ભૂંડી ભ્રાન્તિ ભામા! લીજે જ ભુજે ગ્રહી.

ભાવાર્થ : (આ દસમા સર્ગમાં પ્રભુ શ્રીસ્વામિનીજી પાસે પધાર્યા છે અને વિવિધ પ્રકારે તેમને સમજાવી રહ્યા છે.) હે રાધિકે, હે રસીલી, શા માટે નિરર્થક શંકાશીલ બને છે? મારે રોમે રોમે અને રંગે રંગે તું જ રમી રહી છે. કામદેવ સિવાય બીજું કોઈ આ હૃદયમાં પ્રવેશ પામી શકે તેમ નથી. અર્થાત્ મારા હૃદયમાં અન્ય કોઈ સુંદરી છે જ નહિ. હે માનિની, ખોટી ભ્રાન્તિ તજી દઈને મને ભુજ ભરી લે. આલિંગન સુખ થાય.

છંદ : વસંતતિલકા

બેડી જડી ચરણની ભુજ બંધ ભીડી,
દંતે વીંધી વીંધી, કુચાગ્રથી પીડી પીડી,
દંડી ય ચંડી સુખી થા, નથી આ ખમાતાં
કંદર્પ પારધી તણાં અતિ તીર તાતાં

ભાવાર્થ : વિહાર સમયે મારા ચરણમાં તારા ચરણોની બેડી પહેરાવ. ભુજના બંધનમાં બાંધ. દંડ વડે વીંધ, કુચના અગ્રભાગથી પીડ. હે ચંડી (રીસે ભરાયેલી, કોપેલી પ્રિયા) તું મને આમ શિક્ષા કરીને ય પ્રસન્ન થા; કેમકે તારા અંગ સંગ વિના, કામદેવ રૂપી પારધીનાં આ તાતાં તીર (કામબાણ - કામપીડા) મારાથી સહી શકાતાં નથી.

છંદ : હરિણી

રીસ પરી કરી મીઠી મીઠે નિહાળ મીઠી જરી,
મુખથી મધુરી બોલી બોલી, વ્યથા વળી લે હરી.
તરજી ન તજી દીજે, કીજે કૃપા કંઈ હું ભણી,
રતિરસભીનો જાયે જો, આ પિયુ તુજ તારુણી.

ભાવાર્થ : હે મીઠડી, તું રીસ ઉતારીને, મારી સામે જરા મીઠી નજરે જો તો ખરી! તારા મુખની મધુર વાણી મારી

પ્રબળ પીડાને હરી શકે તેમ છે. તરછોડીને મારો ત્યાગ ન કર. મારા ઉપર કાંઈક કૃપા કર. જો આ તારા પ્રેમથી ભીંજાયેલો પિયુ તારી પાસે પ્રેમની ભિક્ષા માગી રહ્યો છે!

છંદ - પુષ્પિતાગ્રા

ભ્રૂકુટિ કુટિલ મારી મોહકારી

મુજ મન માનિની નાગણી જ તારી,
વિષય વિષયથી ઉગારનારી,

અધર અમી તુજ એક પ્રાણપ્યારી.

ભાવાર્થ : હે માનિની, તારી આ કારમી ટેઢી ભ્રમર, મારા મનને બેશુદ્ધ બનાવનારી વિષમય નાગણી જેવી છે. તેના વિષથી બચાવવા માટે તારું અધરામૃત જ યોગ્ય ઔષધ છે. તેનું તું મને પાન કરાવ. (આ શ્લોકમાં પ્રિયાજનું રૂપવર્ણન અને વિલાસ માટે વિનંતી છે.)

છંદ - શાદૂલવિક્રીડિત

દીપે દંત જ કુંદ ને અધર તે બંધૂક ખીલ્યું દીસે,
નાસા તે તિલ પુષ્પ ને નયન તે નીલોત્પલો ઉલ્લસે.
ને ગંડસ્થળ તે મધુક ફૂલ છે, એ રીતે તારે મુખે,
જીતે પંચશરે જે જાણું જગ આ પુષ્પેષુ શાણી સુખે

ભાવાર્થ : હે પ્રિયે, તારા દંત કુંદ-દાડમ જેવા, અધરોષ્ટ ખીલેલા લાલ બંદૂક પુષ્પ જેવા, નાસિકા તિલપુષ્પ જેવી, નયન શ્યામ કમળ જેવાં અને લમણાં મધુક પુષ્પ જેવા છે! અરે, જાણે આ પુષ્પો જ તારા મુખ ઉપર ગોઠવાયાં છે. જાણે એ કામદેવનાં પાંચ બાણ છે અને એના વડે જ કામદેવ આખા જગતને જીતી રહ્યા છે.

(અર્થાત્ જેમ તારા મુખદર્શન દ્વારા મારા મનમાં કામવશતા થઈ રહી છે તેમ દરેકને થતી હશે. કામદેવ આ રીતે જ મને તારે આધીન બનાવી રહ્યો છે. આમ આ શ્લોકમાં રૂપવર્ણન અને મિલનની પ્રાર્થના છે.)

છંદ - પૃથ્વી

સુકેશી તવ વેણી છે રૂચિર ચિત્રલેખા ભૂ આ
મનોહર મદાલસા દંગ તિલોત્તમા નાસિકા.
રૂડી ઉરવશી કુચ છબિ જ જંઘ રંભા અહા!
દીપે ત્રિદિવ સુંદરીમયી જ તન્વી પૃથ્વી ગતા.

આ શ્લોકમાં સુકેશી, ચિત્રલેખા, મદાલસા, તિલોત્તમા, ઉરવશી અને રંભા એ સ્વર્ગની અપ્સરાઓનાં નામ છે. સાથે સાથે અહીં તેનો બીજો અર્થ પણ થાય છે. સુકેશી વેણી = સુંદર કેશવાળી વેણી; ચિત્રલેખા ભૂ = જેના ઉપર ચંદન - કસ્તૂરી આદિ વડે ચિત્ર - ભાત આલેખવામાં આવ્યાં છે તેવી

વિવેકસ્તુ હરિ: સર્વ નિજેચ્છાત: કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે બધું કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તે વિવેક.

ભંમર; મદાલસા દેગ = મદ + આલસ - મદથી આલસ ભરેલાં નેત્રો; તિલોત્તમા નાસિકા = તલના પુષ્પથી યે ઉત્તમ નાસિકા, ઉરવશી કુચ છબી = કુચની શોભા મારા મનમાં વસી ગઈ છે; ત્રિદિવ સુંદરી = સ્વર્ગની સુંદરીઓ - અપ્સરાઓ, જંઘ રંભા = જંઘ કદલી જેવી છે.

ભાવાર્થ : આ શ્લોકમાં પ્રભુ પ્રિયાજીના રૂપની પ્રશંસા દ્વારા તેમનું માન મનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. હે પ્રિયે, તું આ ભૂલોકમાં હોવા છતાં તારું સ્વરૂપ અપ્સરાઓના સમૂહ જેવું છે. સુંદર કેશવાળી વેણી, ચિત્રો આલેખાયેલી ટેદી ભ્રમર, મનોહર મદથી આલસભરેલાં તારાં નયનો અને તિલપુષ્પથી યે ઉત્તમ તારી નાસિકા છે. તારાં કુચની શોભા તો મારા ઉરમાં વસી ગઈ છે. તારી જંઘા તો કદલીના સ્થંભ જેવી છે અહા! તું પૃથ્વી ઉપર હોવા છતાં સ્વર્ગસુંદરી સમી બની રહી છે.

છંદ : શાર્દૂલવિક્રિડિત

વાંકી ડોકથી ડોલતા, મુગટથી વાતા રૂડી વાંસળી,
રામા રાગની માધુરી મહીં મહા મોહે રહીતી ડૂલી,
આકર્ષાઈ તહીં સુમુગ્ધ મધુરા રાધામુખેન્દુ ભણી,
ઉર્મિ કૃષ્ણ કટાક્ષની ઊલટતી અર્પો સુધા સૌમ્યની.

ભાવાર્થ : સર્ગને અંતે મૂકાયેલો આ આશીર્વાદાત્મક શ્લોક છે. શ્રીકૃષ્ણ વાંકી ગ્રીવા કરીને, રૂડી વાંસળી વગાડી રહ્યા છે. ગ્રીવાના ડોલનથી મુગટ પણ ડોલી રહ્યો છે. બંસરીના રાગની માધુરીમાં પરમ મુગ્ધ બનીને પ્યારાં રાધાજી પણ ડોલી રહ્યાં છે. તે સમયે પ્રિયતમ રાધાના મધુર અને મુગ્ધ મુખચંદ્ર તરફ આકર્ષાઈને કટાક્ષપૂર્વક અવલોકી રહ્યા છે. રાધાજીના મુખચંદ્ર તરફ શ્રીકૃષ્ણના ઉરસાગરની ઊર્મિઓની ભરતી થઈ રહી છે. એ ઊર્મિઓની ભરતી, શ્રોતાજનોને સુખામૃતનું પ્રદાન કરો. (ક્રમશઃ)

■ (સર્ગ ૧૦ સમાપ્ત)

“હાઈકુ”

■ શ્રી કમલેશ વી. પરીખ (બોડેલી)

મુજ હૃદયે ગીત બની રમજે શ્યામ રૂપે!	વ્હાલો વગારે ખાસ વાંસવાંસળી રાસ રમવા	રંગીલા રાજા રમવો મારે રાસ તારા સંગાથે.	રાધા રમણ રાસ રમે પ્રભાતે સંગ કમલે.	તવ ચરણ ધૂલી બની ગોરજે રહું આરોટી.
સોનારૂપાનું ચઢાવે બેડું મારું શ્યામ આવી.	બંસી રે બટ જાવું મારે ઝટ રે કા'ન મળવા	બંસી બજાવે ઓવી ચમુના તટે, રાસ રમાડે.	સ્વીકારો હવે પ્રભુ તવ ચરણે શરણ આપો.	ચરણ રજ શિરે ધરું તિલક બનીરે આજે.

અભિમાનશ્ચ સંત્યાજયઃ સ્વામ્યધિનત્વ ભાવનાત્ - મારા પ્રભુને બધું અધીન છે, એવી ભાવના રાખી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો.

મુખપૃષ્ઠ આવરણ

નિત્યલીલા

■ રચના : શ્રી હરિરાયજી

નંદભવનમેં ઠાડે આય,

પ્રમુદિત ભઈ જસોમતિ માય... ૧૩૭

અતિ હિત સોં આરતી ઉતારી,

કરમેં લિયે કનક કી થારી... ૧૩૮

સંધ્યાભોગ આરોગીને પ્રભુ બલદેવજી સહિત અને ગાયો સહિત નંદભવન તરફ પધાર્યા છે. યશોમતિ મૈયા નંદભવનના દ્વારે પોતાના લાલની પ્રતીક્ષામાં ઊભાં છે. ગાયોને ગોપબાળકો ખિરકમાં લઈ ગયા છે. બંને ભાઈઓ નંદભવનના દ્વારે પધાર્યા ત્યારે તેમને નીરખીને માતા અત્યંત પ્રમુદિત થયાં છે.

યશોદા માતા શ્રીહસ્તમાં સુવર્ણની થાળી લઈને. અતિ હિતથી બંને ભાઈઓની આરતી ઉતારે છે. યશોદા મૈયાની સાથે રોહિણીમૈયા અને અન્ય ગોપીજનો પણ પ્રભુને નિરખી તેમનાં ઓવારણાં લઈ રહ્યાં છે.

મુખપૃષ્ઠ આવરણ : આ અંકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર જુઓ. કૃષ્ણ - બળદેવ ગોચારણ કરી ઘેર પધાર્યા છે. નંદભવનના દ્વાર ઉપર માતા યશોદા અને રોહિણીજી વગેરે આનંદિત થઈને તેમનું સ્વાગત કરતાં આરતી કરી રહ્યાં છે. પાછળ ગાયો અને સખાઓ દેખાય છે. સખાઓ ગાયોને ખિરકમાં લઈ જાય છે.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૩૦)

(સર્ગ : ૧૧)

ભૂમિકા : શ્રીકૃષ્ણ પ્રિયાજીને મનાવવાનો વિવિધ પ્રકારે પ્રયાસ કરીને કુંજમાં પધારે છે. પાછળ જ તેમની મોકલેલી એક સખી રાધાજીને તેડવા આવે છે. એ પણ રાધાજીને અનેક રીતે સમજાવીને પ્રિયમિલન માટે તૈયાર કરે છે. કુંજમાં પધરાવી જાય છે. ત્યાં પ્રિયા - પ્રિયતમના મિલનથી સર્ગની સમાપ્તિ થાય છે.

માલિની છંદ

પરમ પુરુષ પેરે માનિનીને મનાવી,
મદનમધુર જોયે વાટ કુંજે સિધાવી,
તવ તન શણગારી સજજ બેઠી ત્રિયા જે,
સજની તિમિર પુંજે ઉચ્ચરે તે શું સાંજે.

ભાવાર્થ : પરમ પુરુષ એવા પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પેરે પેરે એટલે કે વિવિધ રીતે માનિની એવાં રાધાજીને મનાવીને, કુંજે સિધાવીને, મદન મધુર એટલે કે કામદેવથી પણ વધુ સુંદર લાગે તેવા બનીને, પ્રિયાજીની રાહ જોઈ રહ્યા છે.

તે સમયે રાધાજી પણ શૃંગાર ધરી, પોતાનું તન શણગારી સજજ બનીને બેઠાં છે. તે સમયે શ્રીકૃષ્ણની મોકલેલી એક સખી આવે છે. રસવર્ધક વચનો વડે પ્રિયાજીને વિશેષ ઉત્તેજિત કરે છે, જે વચનો વિરહાવસ્થામાંથી તેમનાં મનને રતિરસાભિમુખ કરવા માટે ઘણા ઉપયુક્ત છે. આ વખતે સાંજનો સમય છે અને કુંજમાં તિમિર વ્યાપ્ત છે.

પ્રબંધ (રાગ : વસંત)

મધુર મધુર મધુર હતા જે, લોટી તુજ પદ કુંજે,
સેવે સુન્દરી સુમન-શયન તે, મંજુલ વંજુલ કુંજે,
ઘેલી, શું રહી અહીં? પરવરી ભુજ ભરી લે અંકે...(૧)

ભાવાર્થ : હે ઘેલી સખી! પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણ જે તારા ચરણોમાં નમી નમીને મીઠાં વચનો કહેતા હતા તે મંજુ કુંજમાં તારી રાહ જોતા પુષ્પશ્યામાં પોઢ્યા છે. તો હે રાધે! અહીં શું બેસી રહી છે? જલદી ચાલ અને તેમને આલિંગન સુખ આપ. (૧)

ગુંજન મનરંજન અલિ ગુંજી ગુંજી જો સમજાવે,
ટૌકી ટૌકી કોયલ કામની, દેય દુહાય હાવે...ઘેલી...(૨)

ભાવાર્થ : હે સખી! તું જો. આ ભમરા ગુંજન કરે છે. તે તને જ જાણે કે સમજાવી રહ્યા છે અને પેલી કોયલો ટહુકા કરે છે તે તને કામદેવની આજ્ઞા દઈને જાણે કહી રહી છે કે તું પ્રભુ પાસે જા. (૨)

અચળ પલ્લવ કરથી તુજને પ્રેરે આ વનવેલી,
માટે મેલી વિલંબ નિતંબિની ચાલ વેલી વેલી...ઘેલી...(૩)

ભાવાર્થ : હે સખી, આ પવનથી ડોલતી વેલીઓ, પોતાના પલ્લવ રૂપી હસ્ત હલાવીને, તને જવા માટે જાણે કે સંકેત-નિશાની કરી રહી છે. માટે હે નિતંબિની, તું વિલંબ ન કર! વહેલી વહેલી ચાલ. (૩)

આંતર આંદોલનથી ડોલી, નયવંતા મણિમાળા,
કુચ કુંભજ હરિ પરિરંભણના,

દે છે શુકન સુખાળા...ઘેલી...(૪)

ભાવાર્થ : તારા મનમાં તેમને આલિંગન આપવાના જ વિચારો ચાલી રહ્યા છે. તેથી તો તારા કુચ ડોલી રહ્યા છે. મણિમાળાને નચાવી રહ્યા છે અને શુભ શુકન કરાવી રહ્યા છે; એટલે તને હરિનું આલિંગન સુખ મળશે જ. (નવા ઘરમાં વાસ કરતી વખતે મુહૂર્તમાં કુંભ મૂકવામાં આવે છે તે શુકનરૂપ છે. એવી રીતે અહીં કુચકુંભ તને શુભ શુકન કરાવી રહ્યા છે. તારે નવનિકુંજમાં વિલાસ કરવાનો છે. શુભ શુકન થયાં છે માટે સત્વરે ચાલ. શુકન મળે એટલે તરત ચાલવું જોઈએ. રાધાજીને આ રીતે યુક્તિપૂર્વક સખી ઉતાવળ કરાવી રહી છે.) (૪)

સ્મરના શર શા સુંદર નખથી મંડિત અલિ અલબેલી!
કર પલ્લવ સખી પર ધરી સંચર,

મદભર મોહનવેલી...ઘેલી...(૫)

ભાવાર્થ : હે મોહક વેલી, કામદેવના બાણ જેવા સુંદર નખથી શોભતો આ તારો હસ્ત, સખીના સ્કંધ ઉપર મૂકીને, મલપતી ચાલે ચાલ. (હે મોહનવેલી. = હે મોહક વેલી. અહીં વેલીના પલ્લવ તે હસ્ત અને પુષ્પ તે નખ એવી કલ્પના કરી છે. જાણે કામદેવના બાણરૂપ પુષ્પો જેવા નખ છે.) (૫)

પૂરેપૂરી તું રસશૂરી વિશ્વ વિશે વખણાયે,
માટે રસના દુંદુભી દમકવી,

પળ સામાં પગલાંએ...ઘેલી...(૬)

ભાવાર્થ : હે પ્રિયે, તું પૂરેપૂરી રસશૂરી હોવાનું સૌ જાણે છે, તો શૂરવીરો જેમ વાજતે ગાજતે યુદ્ધમાં જાય છે

તેમ તું પણ સુરત વડે બજાવતી, સ ધન જધન, સ ઝાંઝરના ઝમ

ભાવાર્થ :

લીધે, મંદ મલ્ખ ઝમકાર થશે ત્ય આમ પ્રશંસા લલચાવે છે. (ઘડી ગણતા મ રણકે રૂડી દઈ

ભાવાર્થ

રહ્યા છે. એટલે પણ સાંભળીને આ રીતે વધ થઈ જશે. (૮ રમણીથી ન શ્રી જયદેવ

ભાવાર્થ

પ્રગટ કરવ પુષ્પમાળાર્થ ભક્તોના ર રસિક ભક્ત

સિદ્ધાંત

શુકલ શ્રાવણે, એ મહારાત્રી

પ્રકટ સાક્ષાત્ અથર્થ

નાશ દેહ, જીવ બ્રહ્મ

દોષ

આંખે દેખ્યો અહેવાલ : પાન ૧૩નું ચાલુ

મહોદયા શાલ અર્પણ કરી, આશીર્વાદ પ્રદાન કરી, સન્માનિત કરી રહ્યાં છે.

સમય ઘણો થઈ ગયો છે. છતાં શ્રીવલ્લભ સ્વરૂપા અને શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ એવાં પૂ.ગો. ૧૦૮ શ્રી ઈંદિરાબેટીજી મહોદયાનાં મધુર વચનામૃતોનાં શ્રવણ માટે વૈષ્ણવો લાલાયિત છે. શ્રી વ્રજકિશોરજી અને બહેનો પદ્મનાભદ્રાસજીનું કીર્તન ‘ઐસી બંસી બાજી બનધનમેં’ ગાઈ રહ્યાં છે. આ મધુર કીર્તનનું મધુર રસભરી વાણીમાં, કીર્તનગાન સાથે પૂ. શ્રી જીજી રસદર્શન કરાવી રહ્યાં છે. શ્રીવલ્લભના સ્વરૂપને આપણી સમક્ષ પ્રકાશિત કરી રહ્યાં છે. આપશ્રી ‘વૈષ્ણવ પરિવાર’ અને ‘બાલપુષ્ટિ’ને તેમજ વસંતબહેનને પણ ખૂબ ખૂબ આશીર્વાદ આપી રહ્યાં છે. સૌ ઉપસ્થિત વૈષ્ણવજનો ભાવવિભોર બની આપશ્રીની વાણીનું શ્રવણ કરી ધન્યતાનો અને કૃતાર્થતાનો અનુભવ કરી રહ્યાં છે. વલ્લભવાણી દ્વારા આ પ્રસંગે આયોજિત શ્રીવલ્લભ ગુણગાન સત્રનું સમાપન થાય છે. કાર્યક્રમ તેના અંતિમ ચરણ સુધી પહોંચી ગયો છે.

હવે આભારવિધિ થઈ રહી છે. બહેનો દ્વારા આશ્રયપદ ગાન થઈ રહ્યું છે. વૈષ્ણવોને કણિકા મહાપ્રસાદ લઈને જવાની સૂચના આપવામાં આવી રહી છે. આશ્રયપદગાનનું ખૂબ જ શાંતિથી વૈષ્ણવો શ્રવણ કરી રહ્યાં છે. હવે પૂ. શ્રીઆચાર્યચરણોને દંડવત્ ચરણસ્પર્શ કરવા માટે સૌ જઈ રહ્યાં છે. હું પણ આપ સૌને ભગવદ્સ્મરણ કરી આપની રજા લઉં છું.

તેમ તું પણ સુરત સંગ્રામને સ્થળે, નિતંબ દુદ્ધભિને કટિમેખલા વડે બજાવતી, સામે પગલે ચાલ (૬)

ઘન જઘન, સ્તન ભારે, ધીરી ધીરી ગતિ, ગજગામા, ઝાંઝરના ઝમકે ઠમકે મદ હંસ તણો હર, રામા...

ઘેલી...(૭)

ભાવાર્થ : તારી પુષ્ટ જંઘાઓ અને વક્ષઃસ્થળના ભારને લીધે, મંદ મલપતી ચાલે તું ચાલીશ અને તારાં ઝાંઝરનો ઝમકાર થશે ત્યારે માર્ગમાં આવતાં હંસો પણ લજજા પામશે. આમ પ્રશંસા કરીને સખિ પ્રિયાજીને નિકુંજમાં પધારવા લલચાવે છે. (૭)

ઘડી ગણતા મદનાતુર હરિને, મણિમય કંકણ કેરે, રણકે રૂડી દઈ વધાઈ કર રંજિત રસ ભેરે...ઘેલી...(૮)

ભાવાર્થ : પ્રેમી પ્રિયતમ તારા મિલનની ઘડીઓ ગણી રહ્યા છે. એટલે જલ્દી ચાલ. તારા કંકણનો રણકાર દૂરથી પણ સાંભળીને તારા પધારવાની, તારા કંકણના નાદ દ્વારા આ રીતે વધામણી મળેલી માનીને, પ્રિયતમ રાજી રાજી થઈ જશે. (૮)

રમણીથી રમણીય અને ફૂલમાળાથી મંજુલ આ જે, શ્રી જયદેવની વાણી રસિકને કંઠ રમો રસ સાજે...

ઘેલી...(૯)

ભાવાર્થ : કવિવર જયદેવની આ વાણી દિવ્ય રસ પ્રગટ કરવાવાળી હોવાથી સર્વથી અધિક સુંદર છે. પુષ્પમાળાથી પણ વધુ સુકોમળ ભાવોથી ભરેલી છે. રસિક ભક્તોના રસયુક્ત કંઠમાં તે સદેવ રમ્યા કરો. એટલે કે રસિક ભક્તો સદેવ તેનું ગાન કર્યા કરો. (૯)

(ક્રમશઃ)

સિદ્ધાંત રહસ્ય - હાઈકુ

■ શ્રી અશોકકુમાર ડી. ભાલોડિયા (વાડલા)

શુકલ પક્ષે શ્રાવણે, એકાદશી. મહારાત્રિએ.	નિવૃત્ત થશે સર્વદોષ, પંચમ- સ્મૃતિશાસ્ત્રના	વિના સમર્થે થશે નહિ નિવૃત્ત સર્વ દોષોનું	ભોગ કરેલું દેવાધિદેવને તો ધરવું જ નૈ	પછી ન લેવું, ભિન્ન માર્ગમાં કહ્યું, પુષ્ટિમાં નહિ	દોષ ભરેલા જળ ભળે ગંગામાં હો ગંગા સમ
પ્રકટ થયા સાક્ષાત તે કહ્યું છું અથ થી ઈતિ.	સહજ, દેશ, કાલ, સંયોગ, સ્પર્શ. વેદનાં જુદા	અસમર્પિત વસ્તુઓનો કરવો ત્યાગ સર્વથા	સર્વ કાર્યોનું, વસ્તુનું, સમર્પણ પ્રભુને કરો.	સેવક-સ્વામી રીત પ્રસિદ્ધ લોકે તેમ કરવું.	તે જ પ્રમાણે હો ગુણ, દોષ, કાર્યો ભગવદ્સ્વરૂપ
નાશ પામશે, દેહ, જીવના દોષ બ્રહ્મસંબંધે	સંયોગ અને સ્પર્શ દોષ થશે ન દૂર ક્યારેય	પુષ્ટિની રીત, સમર્પણ કરીને લેવો પ્રસાદ	ધરેલ વસ્તુ સર્વ હોઈ હરિનું, સ્વામી તે થયા	બ્રહ્મતા થશે. સર્વ કાર્ય - વસ્તુનું ધરો, હરિને	

દોષાભાવાય સર્વદા શ્રવણાદિ તતઃ પ્રેમ્ણા - આ દોષોને દૂર કરવા હંમેશા શ્રવણ વગેરે નવધા ભક્તિ પ્રેમપૂર્વક કરવી જોઈએ.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી પ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક-૩૧)

(સર્ગ-૧૧)

શ્રીરાધાજીને તેમની સખી પ્રિયમિલન માટે અનેક રીતે સમજાવીને તૈયાર કરે છે.

(શાર્દૂલવિકીરિત છંદ)

જોશે નેનભરી જ આવી, વદશે વાણી મુખે મીઠડી,
લેશે અંકભુજે ભીડી રીઝ ધરી રહેશે રસે વિસ્તરી,
એ લહેમાં બની લીન જોઈ તુજને રોમાંચી કંપી હરિ,
હર્ષી સ્વેદ ઝરી ધસી જ મૂર્છા અંધારી કુંજે ઝૂરી.

ભાવાર્થ : સખી રાધાજીને કહે છે : જો, પ્રિયતમ તારે માટે આવું આવું વિચારી રહ્યા છે : પ્રિયા આવશે, નયન ભરી ભરીને મારી સામે જોશે, મધુર વચન બોલશે, આલિંગન આપશે, પ્રસન્ન થશે અને રસ પ્રગટ કરશે. આવી કલ્પનાઓમાં લીન બનતા પ્રિયતમ તારા સમાગમનું જાગ્રત સ્વપ્ન અનુભવે છે. મનથી તને મળીને રોમાંચ, કંપ, હર્ષ, સ્વેદ આદિ ભાવો અનુભવે છે, પણ તું નથી આવી, એવું ભાન થતાં તે મૂર્છા પામે છે. તેમાંથી જાગે છે એટલે તારે માટે ઝૂરે છે. (હે સખિ, પ્રભુની આવી અવસ્થા છે માટે તું સત્વર એમની પાસે ચાલ.)

(શાર્દૂલવિકીરિત છંદ)

માથે ઉત્પલ અર્પીને શ્રવણમાં તાપિચ્છ આરોપીને,
નેને કાજલ કલ્પીને કુચ વિશે કસ્તુરી લઈ લેપીને,
અંગે અંબર અંધકાર અવ આ નીલું લપેટી જ ને,
આલિંગે અભિસારિણી સુતનુને સર્વાંગ કુંજે ઘને.

શબ્દાર્થ : ઉત્પલ-નીલ કમળ; શ્રવણ-કાન; તાપિચ્છ-તમાલપત્ર; કલ્પીને - કરીને, આંજીને; અભિસારિણી - પ્રિયતમને મળવા જતી પ્રિયા.

ભાવાર્થ : આ શ્લોકમાં સખી પ્રિયાજીને કૃષ્ણાભિસારિકા બનવા પ્રેરે છે. બધું જ શ્યામ ધારણ કરવા સૂચવે છે. તે કહે છે કે હે સખી, તું તારા મસ્તક ઉપર નીલકમલ, કાનમાં તમાલપત્ર, નેત્રમાં કાજળ, કુચ ઉપર કસ્તુરીલેપન, અંગ ઉપર શ્યામ વસ્ત્ર વગેરે બધું ધારણ

કરી લે. આ બધું ધારણ કરીને આવેલી તારા જેવી સુકુમારીને પ્રિયતમ, ગાઢ અંધકારવાળી કુંજમાં સર્વાંગ આલિંગન કરશે.

(વસંતતિલકા છંદ)

ઘેરી રહંત તિમિરે ઘનઘોર છાની,
હાવાં જતી વીજ જશી અભિસારિકાની,
રાજે ઝલે ઝળહળન્ત અહા, અનેરી,
જાણે કસોટી કસી નેહ સુવર્ણ કેરી.

શબ્દાર્થ : ઘેરી રહન્ત-ચારે બાજુ ઘેરાયેલા, ઘનઘોર તિમિરે - ભયાનક અંધકારમાં; વીજ જશી - વીજળી જેવી; અભિસારિકા - પ્રિયને મળવા જતી પ્રિયા. અભિસારિકાના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. દિવાભિસારિકા - દિવસે જતી ૨. જયોત્સ્નાભિસારિકા - ચંદ્રના પ્રકાશમાં જતી ૩. કૃષ્ણાભિસારિકા - અંધકારમાં જતી. આ ત્રીજો પ્રકાર શ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે ભયનો સામનો કરીને જવાનું છે. અહીં એનું વર્ણન છે.

ભાવાર્થ : ચારે બાજુ અંધકાર છવાયેલો છે. તેમાં થઈને આ અભિસારિકા ત્વરાથી, છાનીમાની પ્રિયતમને મળવા જાય છે, ત્યારે શ્યામ મેઘમાં જેમ વીજળીનો ઝબકારો દેખાય તેવું ભાસે છે. અંધકારમાં પણ પ્રિયાજીનું રૂપ એવું ચમકે છે. અથવા તો કસોટીના કાળા પથ્થર ઉપર સુવર્ણ ઘસતાં તેનો તેજસ્વી લીસોટો પડે એવું ભાસે છે. પ્રિયાજીના સ્નેહરૂપી સુવર્ણનો જાણે કે પ્રકાશ પથરાઈ જાય છે.

(વસંતતિલકા છંદ)

ત્યાં તે ચિત્તે ટમટમી જ રહેલી ચાલી,
ને કુંજ આભરણનાં કિરણે ઉજાળી,
દ્વારે સલજજ સહ જે લવલેશ વ્હાલી,
ખંચાઈ ઊભી, ઉચરી તવ આમ આલી.

શબ્દાર્થ : સલજજ-શરમાઈને; આલી - સખી; ચિત્તે ટમટમી રહેલી - મનથી અતિ આતુર બની રહેલી.

ભાવાર્થ : પ્રિયાજીના મનમાં આતુરતા તો ઘણી હતી જ અને વળી સખીએ અતિ પ્રોત્સાહન આપ્યું. તેથી કુંજમાં - જ્યાં પ્રિયતમ બિરાજતા હતા. ત્યાં ચાલી આવ્યાં. કુંજના દ્વાર આગળ સ્હેજ ખંચાઈને ઊભા રહ્યાં; કેમ કે મનથી સ્વાભાવિક રીતે શરમાઈ રહ્યાં હતાં. કુંજમાં તિમિર

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ - શ્રીહરિ ભક્તોને લૌકિક અને વૈદિક બાબતોમાં સુખપૂર્વક રહેવા દેશે નહિ.

ખી
તી.
ખી
ખાવે
તેના
તો
માને
કેવું કે
સન્ન
વાથી
થયું
જીને
રહી
થતી
આવી
કામ
જેથી
માં તો
કામ
તેનાથી
વિના
તમારા
કંઈક
હોવી
કરીને
ખતમાં
ડવામાં
કે મોન

મશઃ) ■

ી શકશે.

માધવ
માછળ,
૭૯૧૧)

નહિ.

છવાયેલું હતું. ત્યાં પ્રિયતમનાં રત્નજડિત આભૂષણોનાં કિરણોથી પ્રકાશની આભા પ્રગટી નીકળી. કુંજ પ્રકાશિત થઈ ગઈ. પ્રિયતમાને લજ્જાયુક્ત તથા ખંચાઈને ઊભાં રહેલાં જોઈને સખી હવે તેમને સંબોધી કહેવા લાગી.

પ્રબંધ (રાગ - કેદાર)

મંજુ તરુ પુંજમય કુંજ સદને,
રમ રસીલી! નાવ સહ, આવ.
સંકડવ ઉપસતા ઉરજ જઘને. (૧)

ભાવાર્થ : સખિ પ્રિયાજીને કહે છે : હે રસીલી સખી, અંદર આવ. કોમલ વૃક્ષોના સમૂહથી બનેલી આ રણિયામણી કુંજમાં પ્રવેશ કર અને નાથની સાથે રમણ કર. (૧)

વલ્લીના પલ્લવે લપટ તિમિરે,
ઝગવ તે દંત તણી દિમ્પી રુચિરે. (૨)

ભાવાર્થ : વેલીઓના પલ્લવથી છવાયેલા અંધકારમાં પ્રવેશ કર. તેને તારી દંતપંક્તિમાંથી નીકળતા તેજ વડે પ્રકાશિત કર અને રમણ કર. (૨)

અનિલ લલિતે તરલ તરુ ઘટાએ,
વરસ રસ સરસ હાસ્યઘટાએ. (૩)

ભાવાર્થ : સુંદર પવનથી ડોલતી તરુઘટામાં પ્રવેશ કર અને તારા હાસ્યની છટાની સરસ રસવર્ષા કર. (૩)

કોકિલા કલરવે સભર ભવને,
પૂર રસપૂર શુભ સૂર વદને. (૪)

ભાવાર્થ : કોકિલાના સુંદર ટહૂકાઓથી ભરેલાં કુંજમંદિરમાં પ્રવેશ કર તથા સુંદર સ્વરથી ગાન કરી તેને રસથી ભરી દે. (૪)

કુસુમ કળીએ ગ્રથિત વાસ ગેહે,
સુહવ તે સુમન સમ મૃદુલ દેહે. (૫)

ભાવાર્થ : પુષ્પની કળીઓથી ગૂંથેલા, કુંજની અંદર આવેલા શૈયા મંદિરમાં પ્રવેશ કર અને તે શૈયાને તારા કુસુમ સમા કોમળ શ્રીઅંગ વડે શોભાવ. (૫)

મદભર્યા મધુપના મુખર ઝૂંડે,
ઝીલ સ્વચ્છંદ રસસિંધુ ઊડે. (૬)

ભાવાર્થ : મસ્ત ભ્રમરોના ગુંજારવથી ગાજતી કુંજમાં પ્રવેશ કર અને રસના ઊંડા મહાસાગરમાં સ્વચ્છંદ રીતે સ્નાન કર. જલ ઝીલણી કર. (૬)

શુભ અશોકે રચિત સુભગ સેજે,
નયવ મણિમાળ કુચ બિચ હેજે. (૭)

ભાવાર્થ : નવા કૂમળા આસોપાલવના પલ્લવોથી શૈયામાં પ્રવેશ કર અને વક્ષસ્થળ મધ્યે શોભતી મણિમાલાને નયવ, આંદોલિત કર. (૭)

પુનિત પદ્માવતી પ્રણય પ્યાસી,
રસવિલાસી સુકવિ જયદેવ,
બાની મૃદુ તેહની ઉર રહો ઉલાસી. (૮)

ભાવાર્થ : આ છેલ્લા શ્લોકમાં કવિ પોતાના ન સાથે પોતાની પત્ની પદ્માવતીના નામને અમર કહે છે કે પવિત્ર પદ્માવતીની પ્રણય પ્યાસવાળા જયદેવની આ કોમળ વાણી શ્રોતાઓનાં હૃદયને ઉલ્લસ કરો. (૮)

(ક્રમ)

સ્તવન : પાન ૩૦નું ચાલુ

તાતકલ્યાણરાયેણ ગાયત્રીમંત્રદીક્ષિતઃ ।

પ્રપિતૃવ્યવલ્લભેન બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષિતઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ : આપના પિતાશ્રી શ્રીકલ્યાણરાયજીએ આ ગાયત્રીમંત્રની દીક્ષા આપી, તથા આપના પિતાશ્રી કાકાશ્રી શ્રીવલ્લભ (ગોકુલનાથજી)એ આ બ્રહ્મસંબંધની દીક્ષા આપી. (૮)

પ્રમાણપ્રમેયદક્ષશ્ચ વલ્લભાવરૂપધૃક્ ।

સેવ્યસેવાપરાયણો વિદ્યાપરાયણઃ સદા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ : આપને પ્રમાણ અને પ્રમેય બન્નેમાં પ્રત્યક્ષ કરવા શ્રીગોકુલનાથજી તથા આપના પિતાશ્રી પ્રયત્ન કરતા, આપ શ્રીમહાપ્રભુજીનું જાણે બીજું સ્વરૂપ જ આપના સેવ્યસ્વરૂપ શ્રીવિકલનાથજીની સેવા સાવધાનતા, દીનતા તથા દાસભાવ રાખી કરે વિદ્યાભાસ્ય માટે પણ સુતત્પર એવા આપને વેદાદિ શાસ્ત્રો એક જ વાર જોયા પછી કંઠાગ્ર થઈ જતા!

વિશેષ નોંધ : પ્રમાણપ્રમેયદક્ષઃ - શ્રીગુસાંઈજી આજ્ઞાથી ભાવભાવના, લીલાભાવના તથા સ્વરૂપ ભાવનાની પ્રમેયતા પ્રમાણોનાં માધ્યમથી વિશદ આપ પુષ્ટિજીવોને સમજાવતા.

(ક્રમ)

પ્રભુઃ સર્વ સમર્થો હિ તતો નિશ્ચિંતતાં વ્રજેત્ - પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી ભક્તોએ નિશ્ચિંત બની રહેવું જોઈએ.

ગીતગોવિંદ

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

■ શ્રી વ્રજરત્નદાસ ચી. પરીખ

(લેખાંક : ૩૨)

(સર્ગ-૧૧ ચાલુ)

શ્રીરાધાજી સખીની સમજાવટથી શ્રીઠાકોરજીને મળવા કુંજમાં પધાર્યા છે, પરંતુ કુંજના દ્વારે ખંચાઈને ઊભાં રહી ગયાં છે. હવે સખી તેમને કુંજની અંદર પ્રવેશ કરવા સમજાવી રહી છે.

(છંદ : શાર્દૂલવિકીરિત)

મારે મન્મથ તીર તીવ્ર તડુકી, બેહાલ તેણે બની,
ઝંખે અંતરમાં નિરંતર પિયુ પીવા અમી આસ્યની.
તેને તર્પ તું અર્પી અંક, ઉર આ સંકોચ શાનો સખિ!
તે તો તુજ કટાક્ષના અણમોલા છે દાસ શ્યામા, નકી!

ભાવાર્થ : મન્મથના તીવ્ર બાણોથી અસ્વસ્થ બનેલા પ્રિયતમ, તારા મુખની અમી પીવા (તારા અધરામૃતનું પાન કરવા) સતત ઝંખના કરી રહ્યા છે. (જેમ યુદ્ધમાં ઘાયલ થાય તેને પાણીની ધખ પડે છે તેમ મન્મથના બાણોથી ઘાયલ થયા છે અને અમૃતપાનની ઝંખના કરે છે) એ પ્રિયતમને તું અંક ભરીને તૃપ્ત કર. એમની તૃષ્ણા છીપાવ. હે સખિ! હૃદયમાં આટલો સંકોચ શાનો? એ પ્રિયતમ તો તારા ઈશારા ઉપર નાચે તેવા છે. તારા એક કટાક્ષમાત્રથી વેચાયેલા, તારા વિના મૂલ્યના દાસ છે, એ નક્કી છે.

શબ્દાર્થ : આસ્ય = મુખ; તર્પ = તૃપ્ત કર; અમી = અમૃત

(છંદ - અનુષ્ટુપ)

ભય ને હર્ષથી લોલ લોચને તવ સુંદરી,
વિચરી કુંજમાં મંજુ ધ્વનિ નૂપુરનો પૂરી.

ભાવાર્થ : સખીનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળી તે સુંદરી કુંજમાં વિચરી. તેનાં નેત્રો આરક્ત અને એક બાજુ સંકોચ અને બીજી બાજુ હર્ષ થતો હોવાથી ચંચલ બની રહ્યાં છે. (ચારે બાજુ જોઈ રહ્યાં છે.) પ્રિયાજી કુંજમાં પધારતાં જ નૂપુરનો મનોહર નાદ કુંજમાં ગાજી ઊઠ્યો.

અરે, પ્રિયાજીએ ત્યાં કુંજમાં પ્રિયતમનું કેવું અદ્ભુત સ્વરૂપ નિહાળ્યું! આહાહા!

પ્રબંધ (રાગ : માલકૌંસ)

ઊર્મિ અનંતે ઊઠે ખળભળી જલનિધિ શશિ ઝળકંતાં,
ત્યમ નિજ મુખની અળપઝળપથી વિવિધ વિકાર વહંતાં,
નિરખ્યા નયને રસબસ રસ તલસન્તા,
નંદનંદ આનંદથી આંતર આંદોલે ડોલન્તા...

ભાવાર્થ : જેમ પૂર્ણચંદ્ર ઉદય થતાં, મહાસાગર અનંત ઊર્મિઓથી ખળભળી ઊઠે છે (સાગરમાં ભરતી આવે છે) તેમ પોતાના અર્થાત્ પ્રિયાજીના મુખના તેજથી અનેક અવનવા મનોભાવો અનુભવતા, શ્યામસુંદરને પ્રિયાજીએ જોયા. તેઓ રસપરવશ હતા. પ્રિયામિલનથી થયેલા આનંદથી ડોલી રહ્યા હતાં. અર્થાત્ અત્યંત હર્ષિત હતા. એવા પ્રિયતમને પ્રિયાજીને નિહાળ્યા. (૧)

હિમકરનાં કિરણોએ ઉજ્જવલ સજલ જલદ જયમ સોહે,
ત્યમ મંજુલ ફૂલમાળાથી મંડિત મૌલિ લીધે મન મોહે... ૨.
ભાવાર્થ : જેમ ચંદ્રના કિરણોથી ઉજળો બનેલો સજલ મેઘ શોભે તેવી રીતે શ્વેત પુષ્પોની માળા વડે શ્યામસુંદરની ગ્રીવા શોભી રહી હતી. મનને મોહિત કરતી હતી. એવા પ્રિયતમને પ્રિયાજીએ નિહાળ્યા. (૨)

ઘોર તિમિર તણા ગગને જયમ પૂરણ ચંદ ઉજાશે,
સુંદરશ્યામ તણે નીલવટ ત્યમ ચંદન તિલક પ્રકાશે... ૩.
ભાવાર્થ : જેમ અંધારા આકાશમાં ઊગેલો પૂર્ણ ચંદ્ર શોભે, તેમ શ્યામસુંદરના લલાટમાં ચંદન તિલક શોભી રહ્યું હતું. એવા પ્રિયને નીરખ્યા. (૩)

બે પડખે બે રૂપ ધરી રવિ જોય નમી મુખ જાણે,
ત્યમ કુંડળ મણિમય મકરાકૃતિ, બળકે પિયુને કાને... ૪.
ભાવાર્થ : પ્રિયતમના સૂર્ય સમાં તેજસ્વી બે કુંડળોને વર્ણવતાં કવિ કહે છે કે એક સૂર્ય, જેમ બે રૂપ ધરીને, બે બાજુ નમી નમીને, પ્રભુનું મુખ નીરખતાં હોય એવાં તેજસ્વી મણિમય મકરાકૃત કુંડલો જેમના કર્ણમાં રહેલાં છે, એવા પ્રિયને પ્રિયાને નીરખ્યા. (૪)

ફીણ તણા પરપોટા, ઝળહળ જમુના જળમાં મ્હાલે,
ઝૂલે વિપુલ ઉરે તે તોલે, મુક્તા મણિની માલે... ૫.
ભાવાર્થ : શ્યામ યમુનાજળમાં જેમ ફીણના પરપોટા શોભે છે તેમ શ્યામસુંદરના વિશાલ વક્ષઃસ્થળમાં મણિમુક્તાની માળાઓ ઝૂલી રહી છે. એવા પ્રિયતમને પ્રિયાજીએ નિહાળ્યા. (૫)

પીત પરાગ
કેસરવરણા

ભાવાર્થ :

તેમ શ્યામર
છે. એવા પ્રિ

પ્રકૃલ્લ કમ
ત્યમ નર્તન

ભાવાર્થ :

અને મનમ
રસભીનાં ન

રહ્યાં છે. અ
ખંજન સાથે

મધુરાં મ
તરવરતા ન

ભાવાર્થ :

ઉપર છવા
રહ્યા છે. સ

ઉન્માદથી
મણિમય

રૂડેરા રસ
ભાવાર્થ :

પ્રકાશી રહ
રોમે રોમે

આવેશયુક
શ્રીજયદે

શૃંગારે
ભાવાર્થ :

સ્વરૂપ પ્રેમ
બનાવો. (

નિહાળે
અંખ

રસીલી
પ્રમો

શબ્દાર્થ :

મદનમદધે
હરખનાં ર

પીત પરાગ પટલના પટથી નીલ નલિન જયમ રાજે,
કેસરવરણા અંબરથી ત્યમ તન ઘનશ્યામ બિરાજે... ૬.
ભાવાર્થ : નીલકમલ જેમ પીળા પરાગના ગોટાથી શોભે,
તેમ શ્યામસુંદરનું શ્રીઅંગ કેસરી પીતાંબરથી શોભી રહ્યું
છે. એવા પ્રિયતમને પ્રિયાજીને નીરખ્યા. (૬)

પ્રકુલ્લ કમળ વિશે જયમ, ખંજન ખેલંતા મનભાવે,
ત્યમ નર્તન્ત નયન રસભીનાં હરિના મોહ મચાવે... ૭.

ભાવાર્થ : ખીલેલા કમળ ઉપર ખંજન પક્ષી ખેલતાં હોય
અને મનમાં આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે એવા પ્રિયતમનાં
રસભીનાં નાયતાં નયન પ્રિયાજીના મનમાં મોહ ઉગજાવી
રહ્યાં છે. અહીં પ્રભુનું પ્રસન્ન મુખ કમળ સાથે અને નેત્રોને
ખંજન સાથે કવિએ સરખાવ્યાં છે. (૭)

મધુરાં મધુરાં મરકલડાંની ઝલકે લલિત છવાઈ.
તરવરતા અધરે તરસાવે, નટવર ભટ મદ માંહી... ૮.

ભાવાર્થ : મધુર મંદ હાસ્યની સુંદર ઝલક પ્રિયતમના ઓષ્ઠ
ઉપર છવાઈ રહી છે. એ અપરોષ્ઠ અધરરસ માટે તલસી
રહ્યા છે. સાથે સાથે પ્રિયાને તલસાવી રહ્યા છે, એવા રસના
ઉન્માદથી યુક્ત પ્રિયતમને પ્રિયાને નીરખ્યા. (૮)

મણિમય આભરણોના ઝલમલ કિરણો શણગારેલા
રૂડેરા રસરાગે રગ રગ રોમે રોમે વસેલા... ૯.

ભાવાર્થ : મણિમય આભૂષણોનાં કિરણો જેમની આસપાસ
પ્રકાશી રહ્યાં છે તેવા અને રૂડા રસ-રંગથી રંગે રંગે અને
રોમે રોમે રંગાયેલા છે એવા રસમાં મસ્ત, રસના
આવેશયુક્ત પ્રિયતમને પ્રિયાજીએ જોયા. (૯)

શ્રીજયદેવ નિરૂપિત નવલું રૂપ રસેશ્વર કેરું
શૃંગારે શણગારો પ્રેમીજનનું ઉર અદકેરું... ૧૦.

ભાવાર્થ : શ્રીજયદેવ કવિએ વર્ણવેલું રસેશ્વરનું આવું નવલું
સ્વરૂપ પ્રેમીજનોના હૃદયને શૃંગારરસ વડે અધિક સુંદર
બનાવો. (૧૦)

(છંદ : શિખરિણી)

નિહાળતાં નેહે તવ નવલકુંજે પિયુજીને,

અપાંગો ઓળંગી શ્રવણપુટ વીધન્ત વધીને,
રસીલી રાધાના મદનમદ ઘેલાં નયન બે,

પ્રમોદાશ્રુ રૂપે શ્રમજળ તણાં બિંદુ જ ઝરે.

શબ્દાર્થ : અપાંગ-નેત્રના ખૂણા, શ્રવણપુટ - બે કાન,
મદનમદઘેલાં - રસાવેશથી વિહ્વળ બનેલાં, પ્રમોદાશ્રુ -
હરખનાં આંસુ, શ્રમજળ-પરસેવો.

ભાવાર્થ : આવા પ્રિયતમને નિહાળતાં પ્રિયાજીનાં નેત્રોમાં
આનંદનાં આંસુ આવી જાય છે તેનું વર્ણન કવિ આ શ્લોકમાં
કરે છે. કવિ કહે છે કે પ્રિયાજી કુંજમાં પધાર્યા ત્યારે તેમનાં
રસાવેશથી વિહ્વળ બનેલાં નેત્રો પિયુજીને સ્નેહપૂર્વક
નીરખવા લાગ્યા. એ નેત્રોમાંથી હર્ષાનંદનાં આંસુ સરી
પડ્યાં. જાણે કે નજર ટેઢી કરતાં નેત્રોને જે શ્રમ પડ્યો, એ
શ્રમજલ - પ્રસવેદ બિંદુઓ જ ન હોય!

સરી શપ્યા પાસે સુતનુ મદને ઝીણી અધુરી,
દગોએ ભાળન્તી પ્રિયતમ તણી મૂર્તિ મધુરી.

મિષે આડું જોઈ મલપતી ખસી સૌ અહીંતહીં,
વિલોકી તે લાજે યુવતી તણી લાજે જતી રહી.

ભાવાર્થ : સ્નેહના ભારને લીધે નવનીત સમી બનેલી
સુકુમારી, પ્રિયતમ પાસે પધારે છે. ધીમે ધીમે જાય છે.
અર્ધમીચેલી આંખે એ પ્રિયતમની મધુર મૂર્તિને નેહથી
નિહાળે છે. પ્રિયાજી આ રીતે પ્રિયતમની પાસે પધારી
તેમનાં દર્શન પ્રેમભરી આંખથી કરી રહ્યાં છે તે જોતાં જ
ચતુર સખીજનો, પોતાનું દૂતીકાર્ય સફળ થયાના હર્ષમાં,
આડું જોઈ મંદમંદ હસી લેતી, પ્રિયા - પ્રિયતમને એકાંત
આપવા ત્યાંથી કંઈને કંઈ બહાનું કાઢી ખસી ગઈ અને
લજજાપૂર્વક તે જોતાં જોતાં પ્રિયાની લજજા પણ જતી રહી.

(છંદ - શાર્દૂલવિકીરિત)

ઠાલી તું વરમાળ અર્પીશ ગળે મારે જ, એવું ઉરે,
ધારી મૂઠ હરે હળાહળ પીધું ક્ષીરોદ કેરે તીરે.
વાતે ઠાલ શું વાળી વાહી વિધિએ સરકાવી સાડી ધીરે.
રાધાનાં કુચ પદ્મ લોલ નયને જોતાં પ્રભુ શ્રી ભરે.
શબ્દાર્થ : ક્ષીરોદ - ક્ષીરસાગર, વાહી - છેતરી, લોલ -
ચંચલ, શ્રી - સમૃદ્ધિ.

ભાવાર્થ : આમ તો સર્ગને અંતે મૂકેલો આ આશીર્વાદાત્મક
શ્લોક છે, પરંતુ તેમા અર્થ સંબંધ પણ છે. સમુદ્રમંથનની
કથાનું અનુસંધાન છે. પ્રિયતમ કહે છે : 'હે પ્રિયે, તું મારે
જ ગળે વરમાળા અર્પીશ, એવું મનમાં ધારીને, ઈર્ષાવશ
થઈને, ક્ષીરસાગરને તીરે, મહાદેવજીએ વિષ પી લીધું.'
આમ પ્રેમપૂર્વક છેતરીને ધીરે રહીને પ્રિયાજીને રસથી પરવશ
બનાવ્યાં. પ્રિયાનું રસસ્વરૂપ પ્રિયતમ નિહાળી રહ્યા. આવા
પ્રભુ તમારી સુખ-સમૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ કરો.

સમુદ્રમંથન વખતે તેમાંથી લક્ષ્મીજી નીકળ્યાં અને
વિષ પણ નીકળ્યું. લક્ષ્મીજીને વરવાની ઈચ્છા તો ઘણીયે

હશે, પણ મહાદેવજીએ માની લીધું કે એ કાંઈ મને પરણશે નહિ. તે તો ભગવાન વિષ્ણુને જ વરશે. તેથી હવે મારે જીવીને શું કરવું છે? એમ વિચારી મહાદેવજીએ વિષ પી લીધું. આમ અહીં પ્રિયાજીને લક્ષ્મીજીનું રૂપક આપ્યું છે અને મહાદેવજીની અભિલાષા દ્વારા તેમનો ઉત્કર્ષ બતાવી પ્રશંસા કરી છે. આ રીતે વાત કરવાની ચાતુરી દ્વારા રસપરવશ બનાવ્યાં છે. ■ (સર્ગ ૧૧ સમાપ્ત)

મોહન મોરલીવાળો

મોહન મોરલીવાળો કાનુડો ઓલ્યો મોહન મોરલીવાળો, નિત નિત કરે નવો ચાળો, ઓલ્યો મોહન મોરલીવાળો. રોજ સવારે વહેલો ઊઠીને, ગાયોને ચારનારો...મોહન. વૃંદા તે વનને મારગ જાતાં, ગોપીનાં ચિત્ત ચોરનારો...મોહન. વૃંદા તે વનની કુંજગલીમાં, મહી માખણ લૂંટનારો...મોહન. જમુનાનાં જળમાં ઊડે જઈને, કાળી નાગને નાથનારો...મોહન. દાસ ઉપર દયા કરીને, ભક્તોને તારનારો...મોહન.

■ શ્રી હસમુખલાલ જ. શાહ
અડાદરા

આવ્યાં છે શ્રીજીનાં નોંતરાં

(રાગ : મેંદીતો વાવી માળવે)

આવ્યાં છે શ્રીજીનાં નોંતરાં ને મારે જાવું છે નાથદાર રે,
આજ કોઈ રોકો નહીં રે.
છેટું છે શ્રીજીનું ધામ ને છેટા મેવાડના રાહ રે,
આજ કોઈ રોકો નહીં રે.
ગોકુલ ગ્યાંતાં ને જંતીપુરા ગ્યાંતાં, મારે જાવું છે નાથદાર રે,
આજ કોઈ રોકો નહીં રે.
ઊંચા હસ્તે બોલાવે બહાલમો ને મારે કરવા સેવા મનોરથ રે,
આજ કોઈ રોકો નહીં રે.
'રતુ'ના સ્વામી ગિરિધારી રે, મને દેજો શ્રીવ્રજમાં વાસરે,
આજ કોઈ રોકો નહીં રે.

■ શ્રી રતીલાલ કે. શાહ, તલોદ

આપના સરનામામાં ફેરફાર થયાની જાણ તુરંત મહેસાણા કાર્યાલયને પત્ર દ્વારા કરવી. પત્રમાં ચાલુ વર્ષનો ગ્રાહક નંબર તથા જૂનું અને નવું સરનામું અવશ્ય જણાવવું.

રસીલા બાંકે બિહારી

મથુરા મૂકીને તમે ગોકુલ પધાર્યા, નંદયશોદાના ભાગ્ય વિસ્તાર્યા લીધી છે રાતડી અંધારી, રસીલા બાંકે બિહારી કાળ બનીને માસી પૂતના આવી, નાનાં બાળ માર્યા ધવડાવી તમે માસી તે પૂતના મારી, રસીલા બાંકે બિહારી ગોવાળ બનીને તમે ગાયો ચારતા, યમુનાને તીર વેણુ વગાડત ઘેલી કીધી છે વ્રજની નારી, રસીલા બાંકે બિહારી ચિત્તડાં અમારાં બહાલે ચોરી લીધાં, વ્રજવનિતા ઉપર કામણ કીધ એવી આંખડી કામણગારી, રસીલા બાંકે બિહારી ટચલી આંગળિયે ગિરિવર ધાર્યો, ઈન્દ્ર રાજાનો ગર્વ ઉતાર્યો બન્યા છો ગિરિવર ધારી, રસીલા બાંકે બિહારી કાલિન્દીમાં કૂદી કાળીનાગ જગાડ્યો, ચરણ ચાંપી એને દૂર ભગાડ્યો તમને વિનવે છે નાગની નારી... રસીલા બાંકે બિહારી વનરા તે વનમાં વેણુ વગાડી, વ્રજવનિતાને સૂતી જગાડ બન્યા છો રાસ બિહારી... રસીલા બાંકે બિહારી કુંજસદનમાં હિંડોળે ઝૂલતા, મેના પોપટ મોર કિલ્લોલત સંગે ઝૂલે છે રાધે પ્યારી... રસીલા બાંકે બિહારી

પ્રેષક - મોના હસમુખભાઈ કાલસિં
કોલીટ

પ્રેમ - સમાધિ : પાન રદનું ચાલું

ગ્રંથમાં બતાવ્યો છે. 'કલૌ ભક્ત્યાદિ માર્ગાહી દુસાધ્યા ઈ મે મતિ' કોઈ પણ પ્રાયશ્ચિત આ ઘોર કલિયુગમાં જીવ શુદ્ધ કરવા સમર્થ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ આપણે માટે સર અને ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવ્યો. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ! બીજા બ સાધનો કલિયુગમાં શિથિલ થઈ ગયા છે. શ્રીમહાપ્રભુ કહે છે કે પૂરા પ્રેમથી એક તુલસી પત્ર પણ ભગવાન ધરશો તો તેઓ જરૂર અંગીકાર કરશે. શ્રીકૃષ્ણ તરફ અન પ્રેમ તે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, એક નવોજ માર્ગ-ગોપીજન-શ્રીમહાપ્રભુજીએ બતાવ્યો તેથી તેમનું નામ 'પ્રેમ શરણમાર્ગોપદેષ્ટા' છે.

પ્રીતમ પ્રીત હી તે પૈયે

Electricity નું બીલ બનાવનાર જેમ ફક્ત મી જુએ, ક્યાં વધારે ક્યાં ઓછું વપરાય છે તે નથી જોતા, પ્રભુ બીજું કશું જ જોતા નથી ફક્ત તમારા પ્રેમનું મીટર જુએ છે!

મનુષ્યે નૈવ લૌકિક - લૌકિક કાર્યની જેમ કરેલી સેવાને પ્રભુ અંગીકાર કરતા નથી.

શુદ્ધ રસેદનું સ્વરૂપ

(લેખક : ૩૩)

(સર્ગ : ૧૨)

(હરિણી છંદ)

વિજન રજની જોઈ લજજા છબીલી તણી છૂટી,
પ્રગટી તનમાં તાલાવેલી ઉરે રાત ઊમગી,
રસબસ દગે સેજે હજે રમી રહી તલ્પતી,
તવ તલસતી વહાલી પ્રત્યે વદે હરિ હર્ષથી.

શબ્દાર્થ : વિજન=એકાંત, રતિ=પ્રીતિ, હેજે=હેતથી.

ભાવાર્થ : એકાંત નિર્જન રાત્રિ જોઈને પ્રિયાજની લજજા
છૂટી ગઈ. વિલસવા માટે તનમાં તાલાવેલી પ્રગટ થઈ.
હૃદયમાં રતિ (રમણેચ્છા) ઉભરાઈ આવી અને તેમની
રસભરેલી દષ્ટિ, આતુરતાથી શય્યા પ્રતિ લાગી રહી.
પ્રિયતમ પણ પ્રિયાજનો તલસાટ જાણી ગયા અને
હર્ષપૂર્વક તેમને કહેવા લાગ્યા.

પ્રબંધ (રાગ-બિભાસ)

કામિની! આ તવ કરપલ્લવની કરવા જતું સરસાઈ,
નૂતન કૂંપળ કેરું શયન, તુજ ચરણે ચગદ જ ચડાઈ,
અવ યશવર્તી આ તવ અનુચર વરતેનુ! વીનવે.

(ધ્રુવ) ૧

ચરણશરણ મણિમય અણવટ વત, સેવક હું સહુ વાતે,
આવ સુહાવ શયન, સેવાનો લહું લહાવો ભલી ભાતે.

અવ....૨

લાવ લલિત પાવલિયા કોમળ કેળ સમા, સુકુમારી,
ઓળાંસી શ્રમ હરું, મુજ અર્થ જ તું અતિ દૂર પધારી.

અવ....૩

અમી સમ મધુર વચન, અમીધર સમ મુખથી

ઉચર શુભ રીતે,

કે કુચકળથી વિછોડ કરવતું, ટાળું પટાંતર પ્રીતે.

અવ....૪

ડોલે મસ રસના આંદોલે, તુજ જે કંટક ધારી,
કુચ અંબુજ એ ઉરધર શીતળ, સ્પર્શે અતિ સુખકારી.

અવ....૫

દેહ દહે દારુણ વિરહાનલ સુખ શાંતિય સંહારી,
તું જ બેલી મુજ; પાઈ અધર અમી, લે અલબેલી ઉગારી.

અવ....૬

રસનાની રણઝણ ને કંઠની કિલકિલ ધુનિ લલકારી,
કોકિલના કલકલ કલબલનું કષ્ટ કટવિયે હારી.

અવ....૭

નિષ્ફળ રોષ સજી મુજ સંગે, સંતાપી શરમાઈ,
નયન રસીલાં પડી છોભીલાં તુજ જાયે લોચાઈ.

અવ....૮

વિનતી જે 'હરિની' રસભીની જયદેવે ઉચ્ચારી,
રસિક તણે ઉર તે અતિ દે રતિરંગતરંગ પ્રસારી.

અવ....૯

શબ્દો : (૧) કામિની=શ્રી. યશવર્તી=અધીન.
અનુચર=દાસ. શયન=શય્યા. (૨) અણવટ=પગમાં
પહેરવાનું ઘરેણું. (૪) અમીધર=ચંદ્ર, વિછોડ=વિયોગ.
(૫) મસ=પુષ્કળ. (૯) રતિરંગતરંગ=પ્રેમરસનાં
આંદોલનો.

ભાવાર્થ :

(૧) હે કામિની! આ નવીન કૂંપળોની રચેલી શય્યા,
તારા કોમળ ચરણોની હરીફાઈ કરતી હોય તેવી છે.
(કોમળતાની બાબતમાં); એટલે કે તારા ચરણની
પ્રતિસ્પર્ધી જેવી છે. માટે તારા ચરણો વડે જ તેને દબાવી
દે. હરાવી દે. અર્થાત્ શય્યામાં પોઢ. હે સુકુમારી, તારે
અધીન થઈને રહેલો આ સેવક તને વિનંતી કરે છે.

(૨) તારા ચરણમાં રહેલાં આ મણિજટિત ઝાંઝરની
જેમ હું પણ તારા ચરણનો સેવક છું. તું આવ, શય્યા
શોભાવ, હું તારી સેવાનો લહાવો લઉં.

પ્રિયાના વિયોગથી દીન બનેલા પ્રિયતમ, પ્રિયાનો
સંકોચ દૂર કરવા માટે સહૃદયતાથી આ વચનો ઉચ્ચારી
રહ્યા છે.

(૩) હે સુકુમારી, લાવ, તારા કેળ જેવા સુંદર કોમળ

ચરણ દબાવું. તને શ્રમ થયો હશે, તે દૂર કરું. મારે માટે તું અતિ દૂરથી ચાલીને આવી છે.

(૪) તારા ચંદ્ર સમા મુખથી અમૃતશાં મીઠાં વેણ બોલ, એટલે તારાં કુચ-ફળનો વિયોગ કરાવનારું આ પટાંતર હું દૂર કરું.

(૫) પ્રબળ લાગણીવશતાને લીધે પ્રિયાના ઉરઃસ્થલમાં કંપન થઈ રહ્યું છે, તે જોઈને પ્રિયતમ કહે છે કે:

હે પ્રિયે, મારું હૃદય વિરહતાપથી તપ્ત છે, તારાં કુચકમળ શીતળ સ્પર્શ ઉપજાવનારાં છે. તો મારા ઉર સાથે તારાં આ રોમાંચિત અને રસનાં આંદોલનોથી કંપતા કુચકમળોને સંલગ્ન કર.

(૬) દારુણ વિરહાગ્નિએ આ દેહને બાળ્યો છે, સુખશાંતિ હરી લીધી છે. હવે તું જ આધાર છે. હે અલબેલી! તારું શીતળ અધરામૃત પાઈને મને બચાવી લે.

(૭) તારા વિયોગમાં આ કુંજમાં કોકિલા બોલતી તે પણ અરુચિકર કલબલાટ લાગતો અને તેથી કષ્ટ થતું. હવે તું તારી કટિમેખલાનો નાદ અને તારા કોકિલકંઠની કિલકારી સંભળાવીને એ કષ્ટનું નિવારણ કર.

(૮) મારી સામે નકામો રોષ (રીસ, માન) કરવાથી તને સંતાપ અને શરમ ઉપજી છે, તેને લીધે તારાં રસીલાં નયનો છોભીલાં પડી જાય છે, (મારી સામે દષ્ટિ કરતાં પણ સંકોચાય છે.) મીઠાઈ જાય છે. એ સંતાપ અને શરમ છોડી દે.

(૯) હરિવરની આરસભરી વિનંતી, રસિકજનોના હૃદયમાં પ્રેમરસનાં આંદોલનો પ્રસારિત કરો.

(શાદૂલવિકીડિત)

જોતાં નેન ભરી નિમેષ પણ જ્યાં પીડે, ભુજે ભીડતાં, રોમાંચે ખટકે, નડે મુખ સુધા પીતાંચ ચીત્કાર જ્યાં, આનંદે વળી જ્યાં દુભે રસ રૂડો કીડા તણો ચાખતાં, એવી રંગભરી મચી યુગલની શૃંગાર લીલા તદા.

શબ્દો : નિમેષ=આંખનો પલંકારો, રોમાંચ=રુંવાટાં ઊભાં થવા તે, ચીત્કાર=સીસકારો, દુભે=અંતરાય કરે છે. તદા=ત્યારે.

ભાવાર્થ : (પ્રિયતમની વિનંતી પ્રિયાજીએ માની. કીડારંભ થયો. હવે વિલસવા માટેની યુગલ સ્વરૂપની આત્યંતિક અધીરતા, અને તન્મયતાને કવિ વર્ણવે છે) નેત્રો ભરી ભરીને એક બીજાને જોતાં, નેત્રની પલક લાગે તે પણ અંતરાય રૂપ થઈ પડે છે. ગાઢ આલિંગન આપતાં રોમાંચ પણ વચ્ચે નડે છે. અધરામૃત પાન કરતાં, સીત્કાર પણ અંતરાય કરે છે, અને આનંદ પણ જાણે એમાં બાધા ઉપજાવે છે. એવી રંગભરી યુગલ સ્વરૂપની વિહારલીલા ત્યાં મચી રહી.

છુદાઈ નખથી, રુંધાઈ ભુજથી મડાઈ કેશગ્રહે, કર્ડાઈ રદથી, વીંધાઈ ફૂચથી, ઝુડાઈ જંઘ - દ્યે, પિલાઈ જઘને ઘને જુવતીના, ઘેલાઈ આસ્યાસવે, રીઝ્યા રંજથી કંથ અંતર, અહો! કામે કરો વામ છે!

ભાવાર્થ : ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે. યુગલસ્વરૂપનાં રમણનું વર્ણન છે.

(વિશેષ રમણીયવર્ણન)

ઝૂંઝંતાં રતિરંગના રણવિષે, તન્વંગીએ તે સમે, પ્રૌઢુ સાહસ કીધ, દક્ષ પિયુને પાડી નીચે સંભ્રમે, ત્યાં તો થર્થરી જાંઘ, બાંવડી પડી ઢીલી, ઢળી આંખને, છાતી ફફડી, સંભવે કયમ કરી પૌરુષ તે સ્ત્રીજને!

શબ્દો : તન્વંગી=સુકુમારી. પ્રૌઢુ સાહસ=મોટું સાહસ. દક્ષ=ચતુર, સંભ્રમે=ઉત્સાહથી, પૌરુષ=પુરુષત્વ, મર્દાનગી.

ભાવાર્થ : વિલાસની પરમ કોટિ રૂપ વિપરીત રમણનું અહીં વર્ણન છે તેનો વિલાસ હૃદયમાં વિલસવો એ જ યોગ્ય છે.

■ (કમશઃ)

ભગવદ્ - નામ

ભગવદ્ - નામ અલૌકિક છે. ભગવદ્ નામથી સાક્ષાત્ ભગવદ્ પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે જ શ્રી મહાપ્રભુજીએ 'નવરત્ન' ગ્રંથમાં આપણને સર્વાત્મભાવપૂર્વક સતત શ્રીઅષ્ટાક્ષર મંત્રનું રટણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે. ભગવદ્ - નામર્થ લૌકિક-અલૌકિક સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ

(ગતાંકથી ચાલુ)

(શાર્દૂલવિકીરિત)

સીત્કારે વિધુરી મધુરી નિસરે વાણી, અને દંતની,
જ્યોતિ ગૌર ઝગે, રમે સ્મિત, રૂડું નીચે ઢળી આંખડી,
ઉચ્છવાસે ઉર ઊછળે, લખલખે અંગો ઢીલાં હર્ષથી,
તન્વી તેવી ભુજે ભીડી, મુખલડું પીએ પિયુ તર્પથી.

શબ્દો : સીત્કાર = સીસકારી બોલે તે, વિધુરી =
ભાંગીતૂટી. ઉચ્છવાસ = હાંફ. તર્પ = તરસ.

ભાવાર્થ : પ્રિયાજીને શ્રમ થયેલો હોવાથી તે
બોલવા જાય છે પણ વચમાં સીસકારા થઈ જાય છે
એટલે ભાંગીતૂટી મધુર વાણી બોલાય છે. પોતાના
નિષ્ફળ સાહસને લીધે હાસ્ય થઈ જતાં, દંત-પંક્તિનું
શ્વેત તેજ પ્રકાશી રહે છે; શ્રમને લીધે નયનો મિચાઈ
જાય છે. શ્રમથી ઢીલાં બનેલાં અંગેઅંગ, હર્ષને લીધે
ડોલી રહ્યાં છે - આવી એ સુકુમારી પ્રિયાનું અધર-
પાન, પ્રિયતમ કરી રહ્યા છે.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

તૂટી માળ, છૂટી છટી લટ લખી, ડોળાઈ આંખો વળી,
ફીટી તાંબુળનીય લાલી, નખથી છાતી ઘવાઈ વડી,
ને સેરે સલુણી તણી સરી પડી, તે કામબાણે તહીં,
લાગી લોચનિયે લીધું ઉર વીંધી, વડાલાનું વડાણા મહીં.

ભાવાર્થ : વિલસતાં પ્રભાત થયું. પ્રિયાનું સુરતાન્ત
સ્વરૂપ નીરખતાં પ્રિયતમના હૃદયમાં આકર્ષણ જામ્યું.
પ્રિયાના અંગઅંગના સુરતાન્ત ચિહ્નોરૂપી બાણોએ
પ્રિયનું ઉર વીંધ્યું. (અર્થાત્ હૃદયને મોહિત કર્યું) કેવું
સ્વરૂપ દીસે છે પ્રિયાજીનું? માળાઓ તૂટી ગઈ છે, કેશની
લટો છૂટી છવાઈ વીખેરાઈ છે, નયનોમાં ઘેન ભરાયું
છે, તાંબુલરસની લાલાશ સૂકાઈ ગઈ છે, નખક્ષત પડેલા
છે અને કટિમેખલાસરી પડી છે. સ્વરૂપ નીરખતાં
પ્રિયતમ મોહિત થાય છે. પ્રિયાજીનું આ સ્વરૂપ જોતાં
પ્રિયની રતિ અધિકાધિક ઉદીપિત થાય છે. ભગવાનનું
ઊર્ધ્વરેતપશું પ્રકાશે છે.

(અગ્ધરા છંદ)

ઢીલીવીલી લટો છે, અગરની રચના
સ્વેદથી છે ચુંથાઈ,
બેઠા છે ડંખ હોઠે પરમ મણિતણિ,
માળ છે છિન્ન છાઈ
ને ક્યાં યે મેખલા છે ગરી ગઈ, તદપિ
અંગ રહે રંગી રેલી,
ભાળન્તી ઢાંકી હાથે તન નિજ, સુતનુ
અગ્ધરા લાજઘેલી.

શબ્દો : સ્વેદ=પરસેવો. છિન્ન=તૂટેલી. તદપિ=તો
પણ. સુતનુ અગ્ધરા = (૧) ફૂલની ચોળાઈ કરમાઈને
નાની બનેલી માળા ધારણ કરતી. (૨) નિજ સુંદર અંગને
માલા વડે ઢાંકતી, (૩) કાવ્યમાં અગ્ધરા છંદનું નામ
અર્થમાં ગૂંથવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ : (સુરતાન્ત વર્ણન-ચાલુ) કેશની લટો
ઢીલી પડી ગઈ છે. પ્રસ્વેદને લીધે, વક્ષઃસ્થલ ઉપર કાઢેલાં
કસ્તૂરીનાં ચિત્રો લુછાઈ ગયાં છે, દંતક્ષત-લાગેલા છે.
મોટી મણિ-માળા તૂટીને વિખરાઈ ગઈ છે, કટિ-મેખલા
તો ક્યાં યે ફેંકાઈ ગઈ છે, તો પણ પ્રત્યેક અંગમાં રંગ-
રસ રેલાઈ રહ્યો છે. આવી સુતનુ પ્રિયા પ્રિયતમના
સામું નિહાળી રહી છે.

(આર્યા છંદ)

એ રીતે રતિપરવશ, રસબસ,
પરમપુરુષ પ્રતિ વિનય કરી
રસ ઝીલી રતિ ઢીલી સંતર્પિત સુંદરી ઊયરી.

શબ્દો : રતિપરવશ = પ્રિયાને આધીન બનેલ. પરમ
પુરુષ=શ્રીકૃષ્ણ. રસઝીલી=રસનો આસ્વાદ માણીને.
સંતર્પિત=પરમ તૃપ્તિ પામેલી. રતિઢીલી = સુરતશ્રમિત.

ભાવાર્થ : આ રીતે, પરમ સુખ આપનાર પ્રિયાને
અધીન બનેલા, રસને લીધે વશ થયેલા પરમ પુરુષનો
હવે રસનો આસ્વાદ માણીને પરમ તૃપ્તિ પામેલી
સુરતશ્રમિત પ્રિયા, પોતાના વિખરાઈ ગયેલા શૃંગારો
પુનઃ ધરવા માટે વીનવી રહી છે. ■(કમશઃ)

શ્રી
સંવત
સૂરદાસ
ઉમરના
અને પી
અને ધ
શ્રીગિરિ
સંભાળી
એક
શ્રીવિક્રમે
તળેટીમા
પ્રભુજીની
સંપત્તિની
હોવાથી
સામે પાર
ગામેથી શ્ર
કરવાનો
સૌના અતિ
દિવસોની
શ્રીનાથજી
શ્રીગુરુ
બાળકો પર
જોતાં જ વિ
“શ્રીગિ
આજ્ઞાથી ન
સ્વયંની આ
પધાર્યા હતા
શીલાં સુધી
હતા, ત્યારે
પ્રસન્ન થઈ
ઉઠાવી શકશે
શિરે જાય છે

શુદ્ધ રસેહનું સ્વરૂપ

પ્રબંધ (રાગ : રામકલી)

પ્રીતમ! આ મમ મકરધ્વજના દૃઢ ગઢરૂપ પયોધરે,
મકરી મૃગમદ રસની સુહવો, શીત સુધાકર શા કરે,
શણગાર સૌ શુભ સારિયે, ગૌરવ નાવ વધારિયે!
(પ્રુવપદ)●૧.

છેકજ છિન્નાભિન્ન બનિયું છે, રસિયાજી! રતિના રણે,
અલિગુણગંજન અંજન નૂતન નિરમ્બો નેત્ર શરાસને,
શણગાર●૨.

નયનકુરંગ છલંગ ઊલટ ગતિભંગ થઈ જહીંથી ભરે,
તે શ્રુતમંડળના સ્મરપાશે, કુંડળવર અરપો કરે.
શણગાર●૩.

શ્રમજળ સબળ સકળ હરિ હે હરી,
ગરવા અગરતણા રસે,
તિલક મિલે નિજ અંક સજો, અકલંક લલાટશશી વિશે.
શણગાર●૪.

ધવળકમળથીયે ઉજજવળ વદને,
ભ્રમરી સમ ભમતી દીસે,
તે મુજ ઓળી કરો લટ ઠીક, ઢિઠોળી સખી કશે મિષે.
શણગાર●૫.

સ્મર ચમ્પરૂપ કેશે ફૂલના ફગર ભરી વનમાળી હે!
મોરમુગટધર! મોરકળાવત વલ્લભ! વેણી વાળિયે.
શણગાર●૬.

મદન મત્તગજને સગ્રહા, ગહવરરૂપ જધન ધને,
સાંકળિયે-રસનાની સાંકળ, બાંધી પટ પિયુ આ કાણે.
શણગાર●૭.

શ્રીજયદેવનું વચન મનોહર, રસમય રસિક ધરે ઉરે,
હરિચરણ સ્મરણામૃતથી જવર, જે કિલ્વષ વિષનો હરે.
શણગાર●૮.

શબ્દાર્થ : મકરધ્વજ=કામદેવ (જેના ધ્વજમાં મગરનું ચિહ્ન છે તે), દૃઢગઢ = મજબૂત કિલ્લો, મૃગમદરસ=કસ્તુરીનું જળ, અલિગુણગંજન = ભમરાઓની પંક્તિને લજાવનાર નેત્ર, શરાસને = નયનરૂપી ધનુષ્ય, કુરંગ=હરણ, શ્રુતિ મંડળ=બે કર્ણ. શ્રમજળ=પ્રસ્વેદ, અંક=ચિહ્ન, અકલંક=નિષ્કલંક. ઢિઠોળી=હાંસી, કિલ્વષ=પાપ.

ભાવાર્થ :

(૧) હે પ્રિયતમ, કામદેવના રંગીન ગઢ સમા આ વક્ષઃસ્થલ ઉપર, કસ્તુરીની મકરી, તમારા શીતળ હસ્ત વડે ચીતરો અને બધા શૃંગાર તમે જ ધરાવો અને ગૌરવ ધારો.

(૨) મારા નેત્રરૂપી શરાસનમાં (બાણના ભાથામાં) અંજનરૂપી બાણ ગોઠવો - (અંજન એ બાણ રૂપ કલ્પ્યું કેમકે અંજન-સૌંદર્યથી કટાક્ષ દ્વારા સુરતસંગ્રામમાં પ્રિયતમને મહાત કરી શકાય. (એટલે કે મારાં નેત્રોમાં નવેસર આપ અંજન આજી આપો.)

(૩) નયનરૂપી હરણો, કટાક્ષ રૂપી દોડ દોડતાં કર્ણગુંચળી રૂપી કામદેવની જાળથી (ગભરાઈને) અટકી પડતાં પાછી છલંગ ભરે છે. તેવા આ કર્ણોમાં આપને હસ્તે મને સુંદર કુંડલો ધરાવો.

(૪) હે હરિ! મારાં લલાટરૂપી ચંદ્ર ઉપરથી શ્રમજલ (પસીનો) દૂર કરીને, અગર રસ કસ્તુરી વડે, તેમાં અર્ધચંદ્રાકાર ચાંદલો કરો. (ખરેખર ચંદ્ર તો શ્યામ કલંકવાળો હોવો જોઈએ. પરંતુ આ લલાટ રૂપ ચંદ્ર કલંક વિનાનો કેવલ ગૌર છે. તેને વાસ્તવિક ચંદ્ર સમાન બનાવવા તેમાં શ્યામ કસ્તુરીનો ચાંદલો રચો. એટલે તેને ખરેખરો ચંદ્ર જ કહી શકાય.)

(૫) આ મારું ગૌર વદન, સફેદ કમળ જેવું, તેના ઉપર શ્યામ કેશની લટો, ભમરાઓની માફક ઊડી રહી છે. અર્થાત્ કેશપાશ છૂટી ગયો છે. તે આપ જ મને

બરાબર કરી આપો. નહિતર, આવી મારી સ્થિતિ જોઈને સખીજનો મારી હાંસી કરશે.

(૬) હે મોર મુકુટધર! વ્હાલા! વનમાલી કામદેવની ચમરી જેવા મારા કેશમાં, પુષ્પો ગૂંથીને, મોરની કળા જેવી મનોહર વેણી આપ જ વાળી આપો. (આપ વનમાળી છો માટે ફૂલ ગૂંથો. મોરમુકુટ ધરો છો માટે મોરની કળા જેવી સુંદર વેણી ગૂંથો. વ્હાલા છો માટે તમારા ઉપર મારો હક છે! એમ ત્રણે વિશેષણો સાર્થક બને છે.)

(૭) હે પિયુ, મારાં વસ્ત્ર પહેરાવી તે ઉપર કટિમેખલા ધરાવો.

(૮) હે રસિકો! કવિનાં આ મનોહર વચનોને દિવ્ય ભાવથી ઉરમાં ધરો. આ વચનો, પ્રભુસ્મરણ રૂપ અમૃત-ઔષધિ છે, અને પાપ-રૂપી જવરને હરણ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. પાપનો નાશ કરનારાં છે.

(હરિણી છંદ)

તિલક અલિકે, કેશે પુષ્પો, કરે વલયો, કુચે-
મકરી, રસના મધ્યે, પાયે નૂપુર પિયુ રચે,
સુતનુ વિધ એ જે જે હેજે રસેશ શું ઉચ્ચરે,
રુચિ રુચિર સૌ તે તે હેતે પ્રસન્ન પ્રભુ પૂરે.

શબ્દો : અલિકે = લલાટમાં, કરે વલયો = હસ્તમાં કંકણ, મકરી = મીનનું ચિત્ર, રસના મધ્યે = મધ્ય-ભાગમાં અર્થાત્ કટિ ઉપર, કટિમેખલા, હેજે = હેતથી.

ભાવાર્થ : લલાટમાં તિલક (ચાંદલો), કેશમાં પુષ્પો, કુચ ઉપર મકરી, કટિએ કટિમેખલા, ચરણમાં નૂપુર-એમ પ્રિયતમ પ્રિયાને પહેરાવે છે. એ સુકુમારી રસેશને હેતથી જે જે કરવાનું કહે છે તે તે, પ્રિયાની રુચિ અનુસાર, રુચિર (સુંદર) રીતે, પ્રભુ પ્રસન્ન થઈને કરી રહ્યા છે. પ્રિયાજીની પ્રત્યેક ઈચ્છા અધીન થઈને પૂરી કરી રહ્યા છે. આ ભક્ત સ્વાધીનભર્તૃકા અવસ્થામાં છે. રસેશ પ્રભુ રસોવૈસઃ વેદ પ્રતિપાદિત પુરુષોત્તમ-રસમાર્ગીય પ્રકારે નિજજનના સર્વ મનોરથ આ પ્રકારે પૂરી રહ્યા છે.

- અને રસિક શ્રોતાજનોના મનોરથો પણ પ્રભુ આ રીતે જ પૂર્ણ કરો, એમ સૂચવાય છે.

(શાદૂલવિકીરિત)

શ્યામે, અંબર શ્યામ, ને પટ પીળું વ્હાણે વીંટયું વ્હાલીએ, તે ત્યાં કૌતુકથી નિહાળી હસતી, સાહેલી સૌ ભોળીને, રાધાના મુખ સામું મુગ્ધ મધુરાં લજજાળવાં લોચને, જોતા જીવણજી મુખે મલપતા, આનંદ દો વિશ્વને.

ભાવાર્થ : આમ શૃંગાર ધરાવતાં-ધરાવતાં સખીજનો આવી પહોંચે છે. રાત્રિમાં ઊલટ સુલટ થઈ ગયેલું - અથવા - આનંદના ઉત્સાહમાં કરેલું, વસ્ત્ર પરિવર્તન રહી ગયું છે. શ્યામસુંદરે શ્યામ સાડી ધરી છે. પ્રિયાએ પીળું પીતાંબર પહેર્યું છે. સખીઓ શ્રીરાધા-કૃષ્ણની આ વિચિત્ર લીલા કુતૂહલથી નિહાળી રહી છે અને હસી રહી છે. પ્રિયતમ પ્રિયાજીની સામે ચક્તિ નેત્રોથી, શરમિંદા બનીને જોઈ રહ્યા છે અને એના હર્ષાવેશમાં મંદ મંદ હસી રહ્યા છે. આવા આનંદઘન રસેશ્વર શ્રીનંદકિશોર સૌને આનંદ પ્રદાન કરો.

કાવ્યની સમાપ્તિ હોવાથી, સર્ગ ૧૨ને અંતે, બે શ્લોકો આશીર્વાદાત્મક મુકાયા છે. ગીત ગોવિંદ કાવ્ય અહીં પૂરું થાય છે. હવે છેલ્લો આશીર્વાદાત્મક શ્લોક આવે છે, એનો અર્થ જુદો જ છે.

(શાદૂલવિકીરિત)

નાભિપદ્મ તણા મૃણાલથી રમા ઢંકાઈ જાતાં જરી, જાણે પાય તળાંસતી પ્રિયતમા જોવા અધીરા બની, સેજે શેષ તણી સહસ્ર મણિમાં સંકાંત રૂપે કરી, ધારે ભૂર્તિ અનંત, તેહ સહુનું સારું કરો શ્રી હરિ!

શબ્દાર્થ : નાભિપદ્મતણા મૃણાલથી = શેષશાયી ભગવાનની નાભિમાંથી કમલ પ્રગટ થયું છે, તેની ઢાંડી વડે. રમા = લક્ષ્મી. સહસ્રમણિ = શેષનાગની સહસ્ર ફણાઓ ઉપરના સહસ્ર-મણિઓ (જે દર્પણની જેમ પ્રતિબિંબ ઝીલે છે.) સેજે શેષ તણી = શેષનાગની શેયામાં.

ભાવાર્થ : શ્રીહરિ, પોતાના નાભિકમલની ઢાંડી વચમાં આડી આવવાથી, પગ તળાંસતાં લક્ષ્મીજી તેના વડે ઢંકાઈ જતાં, તેમને જોવા માટે અધીરા બનીને, શેષ શેયામાં, શેષનાગની સહસ્ર ફણાઓ ઉપરની સહસ્ર

મણિઓમાં, પોતાનું રૂપ પ્રતિબિંબિત કરીને-અને એ રીતે અનેક રૂપ ધરીને, ધરાઈ ધરાઈને પ્રિયતમા રમાને નિરખી રહ્યા છે, તે શ્રીહરિ સૌનું શુભ સિદ્ધ કરો.

ઈતિ શ્રીગીતગોવિંદે સુપ્રીત પીતામ્બરો
નામ દ્વાદશઃ સર્ગઃ સમાપ્તમ્

ગીતગોવિંદ પ્રશસ્તિ માટે કેટલાક શ્લોકો રચાયેલા છે, તે પણ જોઈએ.

જ્યા રિદ્ધિ રસરાજની વડી, ઊંડી સંગીતની માધુરી,
ઘાડી કાવ્યતણી ચમત્કૃતિ, અમી ભક્તિની ભારી ભરી,
તે જોવા અભિલાષ જો ઉર વસે, તો નંદના નંદની,
લહેમાં લીન કવિની વાણી સુણજો, શ્રીગીતગોવિંદની.

ભાવાર્થ : જ્યાં-જે કાવ્યમાં-રસરાજ શૃંગારની મોટી સમૃદ્ધિ ભરેલી છે, સંગીતની ગૂઢ મધુરતા વસેલી છે, કાવ્યની ઊંડી ખૂબીઓ આવેલી છે અને ભક્તિરસની અમી (અમૃત) ભારોભાર ભરેલી છે-એવું આ કાવ્ય ગીત ગોવિંદ છે.

એકસહ આ બધું જ માણવાની જેમને અભિલાષા હોય તેમણે, શ્રીમન્નંદનંદનના ધ્યાનમાં સદૈવ મગ્ન કવિવર જયદેવની આ વાણી ગીતગોવિંદ-એનું શ્રવણ કર્યા કરવું જોઈએ.

જેને જોતાં જણાયે અમધુર મધુયે, ને સુધા સ્વઃસુધા એ, લાગે ફીકું રસાળે, પય જ વળી પયે, શર્કરા શર્કરા એ, દ્રાખે ખાટી, પ્રિયાનો અધર જ અધરે, ઊતરે ઉર માંહે, એવું શૃંગાર સારે ભર્યું ભરપૂર આ, ગીતગોવિંદ સોહે.

શબ્દાર્થ : મધુ = મધ, અમધુર = મોળું, સ્વઃસુધા = સ્વર્ગનું અમૃત, સુધા = ચૂનો, રસાળ = કેરી, પય = દૂધ, પય = પાણી, શર્કરા = સાકર, શર્કરા = રેતી, અધર = ઓજા, અધર = હલકો, ઊતરતો.

ભાવાર્થ : કોઈ કવિવરે, આ કાવ્યથી અતિ પ્રભાવિત થઈ તેની કરેલી આ શબ્દાલંકાર પૂર્ણ પ્રશંસા છે. એક શબ્દના બે અર્થ થાય છે.

શૃંગારરસના સારતત્ત્વથી ભરપૂર ભરેલું આ કાવ્ય-ગીતગોવિંદ કેવું છે? એની મીઠાશ આગળ મધ મોળું લાગે છે, સ્વર્ગીય અમૃત ચૂના જેવું, આમ્રફળ ફીક્કું,

દૂધ પાણી જેવું, સાકર રેતી જેવી, દ્રાક્ષ ખાટી અને પ્રિયાના અધર-રસનો આસ્વાદ પણ આના કરતાં ઘણો જ ઊતરતો લાગે છે.

એવું છે આ પરમ રસમય કાવ્ય

ગી.....ત.....ગો.....વિ.....દ.....

(ઉપજાતિ છંદ)

‘વામા’ અને ‘ભોજથી’ જન્મ ધારી,
મહાકવિ શ્રી જયદેવ કેરી,

આ ગીત-ગોવિંદ-ગિરા અનેરી,
બંધુ તણે કંઠ રમો રૂડેરી.

ભાવાર્થ : કવિવરના માતૃશ્રી ‘વામા’ અને પિતાશ્રી ‘ભોજ’ છે. આ માતા-પિતાના પરમ ભક્ત પુત્ર, કવિવર જયદેવની આ અનેરી અનોખી વાણી, ગીતગોવિંદ રસિક સ્વજનોના કંઠમાં અહર્નિશ રમ્યા કરો એ જ અભ્યર્થના. (સમાપ્ત)★

કુસુમકળીનાં શૃંગાર

કુસુમકળીની ગૂંથી છે માળા,
વચમાં મૂક્યા છે તુલસી પાન,
તમ કંઠે પહેરાવું કૃષ્ણ-કાળા,
તમે જ મારા શ્યામ, મારા કહાન.

કુસુમકળીના ગૂંથ્યા છે કુંડળ,
પુરુષોત્તમ, પહેરાવું તમારે કર્ણ,
તેજ તેજ ભર્યું તમારું મુખ-મંડળ,
ભલે, તમારો શ્યામ-વર્ણ.

કુસુમકળીના ગૂંથ્યા છે બાજુબંધ,
પહેરાવું તમારે કર-કમળ,
બાજુબંધની અતિ છે સુગંધ,
છાંટ્યું છે પરિમલ ભર્યું જળ.

કુસુમકળીના ગૂંથ્યા છે ઝાંઝર,
ચતુર્ભુજ પહેરાવું તમારે ચરણ,
ચરણ છે ઝણકાર સભર,
ઝંકૃત મારું ઉર, જે તમારે શરણ.

- તરુલતા પટેલ (ન્યુજર્સી, યુ.એસ.એ.)

ମା ଦ୍ଵାରକାଣ୍ଡ

ଝି

ଧୂଳିକା

ଘାଟି

Rational®

the e-development company™

॥ श्रीद्वारकेशो जयति ॥

“श्रीद्वारकाधीश की प्राकट्य वार्ता”

—:०:—

प्रथमोल्कासः प्रारम्भः

—:०:—

श्रीमद्भागवत द्वि० स्क० ६ अ०

स चिन्तयन् द्वयन्तरमेकदान्मस्युपाश्रुणोद्दि दिग्गदितं वचो विभुः ।

स्पर्शेषु यत्षोडशमेकविंशं निष्किञ्चनानान्नुप ! यद्धनं विदुः ॥ ६ ॥

सृष्टि की रचना करिबे कूँ प्रवृत्त भए ब्रह्माजी कूँ जब स्वतः कोई मार्ग नहीं सूझ्यौ, तब उनमें भगवत्स्वरूप को ध्यान कियो । वा समय जल के भीतर दोय अक्षर दोय बिरियाँ सुनिबे में आए “तप तप” ।

ये अक्षर सुनकें ब्रह्माजी दशों दिशान में देखिबे लगे कि यह वाणी कहाँ सँ आई, परन्तु कछ पता नहीं लग्यौ । तब ब्रह्माजी ने मन में सोची कि मेरे हित के लिये तप करिबे की भगवदाज्ञा भई है, सो समझ कें देवतान के एक हजार वर्ष ताई तपश्चर्या करी । तब भगवान् ने प्रथम अपने लोक के दर्शन दिये, अरु फेर अपने स्वरूप के दर्शन दिये । श्रीभा० द्वि० स्क० ९ अ०:—

ददर्श तत्राखिलसात्वतां पतिं, श्रियःपतिं, यज्ञपतिं, जगत्पतिम् ।

सुनन्दनन्दप्रबलार्हणादिभिः स्वपार्षदमुखैः परिसेवितं विभुम् ॥ १४ ॥

भृत्यप्रसादाभिमुखं दृगासवं प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ।

किरीटिनं, कुण्डलिनं, चतुर्भुजं, पीताम्बरं, वक्षसि लक्षितं श्रिया ॥ १५ ॥

अध्यर्हणीयासनमास्थितं परं, वृतं चतुःषोडशपञ्चशक्तिभिः ।

युक्तं भगैः स्वैरितरत्र चाभ्रुवैः स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥ १६ ॥

साक्षात् अक्षरब्रह्मस्वरूपात्मक गोलोक में आपको (भगवान् को) स्वरूप कैसो है सो लिखे हैं:—

आप वहाँ कैसैं हैं अखिल देवाधिदेव, लक्ष्मीजी के पति, यज्ञपति, जगत्पति ऐसे हैं, और सुनन्द, नन्द, प्रबल, अर्हण, ये मुख्य चार पार्षद जिनकी सेवा करे हैं, विभु नाम समर्थ, अपने भृत्यन पे अनुग्रह करिबे कूँ सर्वदा तत्पर, जिनके दर्शन करिबे मात्र

सूँ आँखिन में आसव नाम नशा आय जाय, अर्थात् उन प्रभुन के दर्शन की छटा अपने ब्रह्मांड में घूम जाय, ऐसे हैं । और प्रसन्न हासयुक्त अरुण लोचन तथा कमल-वदन हैं । मस्तक पे किरीट, कर्ण में कुण्डल, चतुर्भुजचार भुजा आयुधयुक्त, पीताम्बर धारण किये हैं । हृदय में लक्ष्मीजी विराजमान हैं । उत्तमोत्तम आसन पे विराजमान, पच्चीस तत्त्व रूप आवरणसहित, ऐश्वर्यादि छे धर्मयुक्त, सर्वदा अविच्छिन्न आपके अंग में यह सब स्थित रहें, ऐसे हैं, सर्वदा आनंदमय—“आनन्दमात्रकर-पादमुखोदरादि”—वाक्यानुसार “आत्मारामोप्यरीरमत”—अपने स्वरूप में रमण करिवेवारे, ऐसे साक्षात् पुरुषोत्तम-स्वरूप के दर्शन करिके ब्रह्माजी अत्यंत प्रेमविह्वल होय साष्टांग प्रणाम किये ।

वही श्रीपूर्णपुरुषोत्तम को स्वरूप श्रीद्वारकाधीश को है । प्रथम आपकी सेवा ब्रह्माजी ने करी, फेर चिरकाल पीछे सृष्टि के विस्तार के लिये अपने पुत्र कर्दम प्रजापति कूँ ब्रह्माजी ने आज्ञा करी । श्रीभा० तृ० स्कं० २१ अ०:—

सैत्रेय उवाच :—

प्रजाः स्रजेति भगवान् कर्दमो ब्रह्मणोदितः । सरस्वत्यां तपस्तेपे सहस्राणां समा दश ॥ ६ ॥
ततः समाधियुक्तेन क्रियायोगेन कर्दमः । संप्रपेदे हरिं भक्त्या प्रपन्नवरदाशुषम् ॥ ७ ॥
तावत्प्रसन्नो भगवान् पुंकराक्षः कृते युगे । दर्शयामास तं ततः । शान्दं ब्रह्म दधद्वपुः ॥ ८ ॥ इत्यादि
ब्रह्माजी ने कही कि हे पुत्र कर्दम ! तुम प्रजा उत्पन्न करो । तब कर्दम ऋषि प्रजापति ने सरस्वतीजी के तट पे दशहजारवर्ष पर्यंत तपश्चर्या करी । ता पीछे समाधियोगयुक्त तथा क्रियायोग सूँ—अर्थात् ध्यान सूँ—मानसी सेवा करिकें तथा प्रकट मूर्ति-पूजारूप क्रिया सूँ अपने पिता ब्रह्माजी के आराधनीय चतुर्भुज-स्वरूप (श्रीद्वारकाधीशजी) कों एक शरण राख कें भक्तिपूर्वक सेवा करिवे लगे ।

सत्ययुग में इनकी या प्रकार की सेवा सूँ भगवान् प्रसन्न भए, और अपने चतुर्भुज-स्वरूप शंख, चक्र, गदा, पद्म धारण किये भए, मस्तक पे किरीट, कानन में कुण्डल, श्वेत रक्त कमल की वनमाला श्रीकंठ में धारण किये भए “विरजोम्बर” अर्थात् वीररस की अधिकता प्रतिपादित करिवेवारे अंबरवस्त्र (मल्लकाछ) धारण किये भए श्रीप्रभु ने उन्हें दर्शन दिये ।

सृष्टि रचनो श्रमसाध्य है, तासूँ वीरता-द्योतनार्थ यह वीरवेष धारण कियो, यह अवांतर अर्थ है । मुख्य अर्थः—पुष्टि में “साक्षान्मन्मथ-मन्मथः” अर्थात् काम को विजय कर अपनी अच्युतता-प्रगटार्थ मल्लकाछ धारण किये हैं । सो श्लोकः—

स तं विरजमर्कभं सितपद्मोत्पलस्रजम् । स्निग्धनीलालकत्रातवक्राब्जं विरजोम्बरम् ॥ ६ ॥

किरीटिनं कुण्डलिनं शङ्खचक्रगदाधरम् । श्वेतोत्पलक्रीडनकं मनः स्पर्शस्मितेक्षणम् ॥ १० ॥ (भागवत)

कर्म ऋषि कूँ ऐसे स्वरूप के साक्षात् दर्शन दिए, और स्वायंभुव मनु की पुत्री देवहूति सँ विवाह करिबे की आज्ञा करी । बाद में कपिलदेवजी के अवताररूप आप ही पुत्ररूप सँ प्रगट भए—इत्यादि कथा सविस्तर श्रीभागवत में प्रसिद्ध है ।

वोही श्रीद्वारकाधीशजी को स्वरूप मूर्ति-रूप कर्म प्रजापति तथा देवहूति के यहाँ बिन्दुसरोवर पर विराजतो हतो । फेर जब कपिलदेवजी के द्वारा देवहूतिजी को मोक्ष भयो, तब पीछे यह स्वरूप वा बिन्दुसरोवर में रह्यो । यह बिन्दुसरोवर सिद्ध-क्षेत्र में सरस्वतीजी सँ वेष्टित है, और साक्षात् भगवान् के हर्ष के अश्रुआँसुन की बूँद सँ प्रगट भयो है । सो श्लोक । श्रीभा० तृ० स्क० २१ अ०:—

यस्मिन्भगवतो नेत्रान्यपतन्नश्रुबिन्दवः । कृपया संपरीतस्य प्रपन्नेर्षितया भृशम् ॥ ३८ ॥

तद्वैबिन्दुसरो नाम सरस्वत्या परिलुप्तम् । पुण्यं शिवामृतजलं महर्षिगणसेवितम् ॥ ३९ ॥

अपने शरण आए भए भक्त के ऊपर संपूर्ण कृपा को दान करती बख्त श्रीभगवान् के नेत्रन में सँ हर्ष के प्रेमाश्रु गिरे, वो ही बिन्दुसरोवर नामक कल्याणकारी पुण्य तीर्थ है ।

वहाँ श्रीकपिलदेवजी के शिष्यन में सँ एक ब्राह्मण शिष्य रहतो । वाको नाम देवशर्मा हतो । वाको पुत्र विष्णुशर्मा हतो । ये दोनों पिता-पुत्र महान् पवित्र कर्म-निष्ठ हते । इनकूँ समयान्तर में श्रीप्रभु द्वारकाधीश ने स्वप्न में आज्ञा करी कि तुम्हारी भक्ति सँ हम प्रसन्न हैं, सो हमकूँ बिन्दुसरोवर में सँ लायकें हमारो पूजन सेवन करो । यह स्वप्न, इन ब्राह्मणन ने महान् विष्णुयाग कियो ताकी परिसमाप्ति की रात कूँ भयो । सो यह सपना आते ही देवशर्मा ने उठके अपने पुत्र कूँ जगाय के सपना को वृत्तांत कह्यो । फेर प्रातःकाल वेग ही स्नान सन्ध्या सँ निवृत्त होय दोनों पिता-पुत्र बिन्दुसरोवर में जाय श्रीप्रभुन कूँ बाहर पधराय लाए । सो परममनोहर, कोटि कंदर्प-लावण्य, श्याम, चतुर्भुजस्वरूप ब्रह्माजी के सेवा किये भए, ऐसे परमकरुणानिधि-स्वरूप के दर्शन करते ही ये दोनों ब्राह्मण प्रेमविह्वल होय, साष्टांग प्रणाम करिकें उनकूँ अपने घर पधरायबें की प्रार्थना कर घर पधराय लाए, और अत्यंत श्रद्धा-प्रीति-सहित सेवा-अर्चन करिबे लगे ।

ऐसे बहुत काल व्यतीत भयो सो या ब्राह्मण को वंश चलयौ तब ताँई, या देवशर्मा

विष्णुशर्मा के ही वंश ने श्रीद्वारकाधीश की सेवा करी। सो इन श्रीप्रभुन की पूर्ण-कृपा सँ या देवशर्मा को तथा याके वंश को मोक्ष भयो।

अन्त में याके वंश में एक डोकरी रह गई याको नाम पार्वती हतो, सो इन श्रीद्वारकाधीश की अत्यंत भक्ति-श्रद्धा सँ सेवा करती। याकी भक्ति सँ श्रीप्रभु भी सानुभाव करावते, ऐसी भाग्यवान् यह डोकरी हती। यह नित्य नियम सँ दत्तचित्त होय सेवा करती। यह कथा पुराणांतर में प्रसिद्ध है।

॥ प्रथमोल्लासः समाप्तः ॥

द्वितीयोल्लासः प्रारम्भः

वा समय अबुदाचल (आबू पर्वत) में सूर्यवंशी नाभाग राजा के पुत्र परम भागवत, चक्रवर्ती राजा अम्बरीष राज्य करते हते। इनकी वैष्णवता की कथा सविस्तर श्रीमद्भागवत में प्रसिद्ध है। स्कंदपुराण के प्रभासखण्ड के अन्तर्गत अबुदखण्ड के तेरहवें अध्याय में, हृषीकेश-तीर्थ के माहात्म्य में अम्बरीष राजा की कथा या प्रकार है। श्लोकः—

पुरासीत्पृथिवीपालो ह्यम्बरीषो युगे कृते । हरिमाराधयामास तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ ३ ॥
तस्मिंस्तीर्थे स राजेन्द्रः ० ॥ ४ ॥ सहस्रे द्वे ततो राजन् ० ॥ ५ ॥ सहस्रत्रितयं राजन् ० ॥ ६ ॥
दशवर्षसहस्रान्ते ततश्च नृपसत्तम ! । तुतोष भगवान् विष्णुस्तस्यासौ दर्शनं ददौ ॥ ७ ॥

तृतीय श्लोक सँ सात श्लोक पर्यंत, तपश्चर्या राजा ने करी सो कहे हैंः—प्रथम सत्ययुग में राजा अम्बरीष ने अत्यंत दुष्करकष्टदायक तपश्चर्या करी। तामें प्रथम एक हजार वर्ष जितेन्द्रिय होयके स्वल्प आहार सँ तपस्या करी। फेर दोय हजार वर्ष ताई केवल फलाहार लेके तप कियो। पीछे दोय हजार वर्ष पेड़ पे सँ सूखे खिरे भये पत्ता को आहार करके तप कियो। फेर दोय हजार वर्ष केवल जलपान करके तप कियो। ता पीछे तीन हजार वर्ष केवल वायु भक्षण करके तप कियो। ऐसे दश हजार वर्ष की तपश्चर्या पूरी भई; तब साक्षात् विष्णुभगवान् ने राजा की भक्तिदृढता की परीक्षा लेबे के लिये इन्द्र को रूप धरिके दर्शन दिये, और मनवांछित फल माँगिबे की आज्ञा करी। सो श्लोकः—

कृत्वा देवपते रूपमासुरैरावतं गजं । अब्रवीद्वरदोऽस्मीति अम्बरीषं नराधिपम् ॥ ८ ॥

इन्द्र उवाच—

वरं वरय भद्रं ते राजन् ! यन्मनसीप्सितं । त्वां दृष्ट्वा भक्तिसंयुक्तमागतोऽहमसंशयम् ॥ ९ ॥
इन्द्ररूप भगवान् ने आज्ञा करी कि हे राजन् ! तुमकूँ भक्तियुक्त देखके मैं वर देबे कूँ आयो हूँ, सो मन में होय सो वर माँगो। तब अम्बरीष बोलेः—

अम्बरीष उवाच—

“भुक्तिं दातुमशक्तोऽसि त्वं च वृत्रनिषदन ! तव प्रसादाद्देवेश ! त्रैलोक्यं मम वर्तते ॥ १० ॥
स्वागतं गच्छ देवेश ! न वरो रोचते मम । सर्वथा दास्यते मह्यं वरं तुष्टश्चतुर्भुजः ॥
नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

अम्बरीष ने कही:—हे देवेन्द्र ! तुम मुक्ति देवे कूँ तो असमर्थ हो, और तुम्हारी दया सँ त्रिलोकी को राज्य तो मेरे भी है, तासूँ और वर माँगनो मोकूँ रुचे नहि है । आपको मैं स्वागत करूँ हूँ, पाछे पधारो । जिन भगवान् की मैंने आराधना करी है, वे ही चतुर्भुज भगवान् प्रसन्न होयके मोकूँ अवश्य वर देंगे, और तभी मैं वर ग्रहण करूँगौ । तुम भले जाओ, तुमकूँ नमस्कार है ।

तब इन्द्र बोले:—

इन्द्र उवाच—

“वरं वरय राजर्षे ! यत्ते मनसि वर्तते । ब्रह्मविष्णुत्रिनेत्राणमहमीशो नृपोत्तम ! ॥ १२ ॥
अन्येषां चैव देवानां त्रैलोक्यस्याप्यहं विभुः । वरं वरय तस्मात्वं प्रसादान्मे सु दुर्लभम् ॥ १३ ॥
प्रसन्ने मयि राजेन्द्र ! प्रसन्नाः सर्वदेवताः । कुरु मे वचनं राजन् ! गृह्यतां वरमुत्तमम्” ॥ १४ ॥

हे राजेन्द्र ! जो तुम्हारे मन में होय सो वर माँगो, क्योंकि ब्रह्मा, विष्णु, शिव तथा और भी देवतान को राजा मैं हूँ । और त्रिलोकी को अधिपति मैं हूँ । तासूँ प्रसन्न होयके मैं कहूँ हूँ कि दुर्लभ सँ दुर्लभ इच्छा होय सो वर माँगो । मेरी प्रसन्नता में ही सब देवता की प्रसन्नता है । तासूँ मेरो वचन मानिके उत्तम सँ उत्तम वर माँगो ।

अम्बरीष उवाच—

राजा त्वं सर्वदेवानां त्रैलोक्यस्य तथेश्वरः । सप्तद्वीपवती-राजा अहं वृत्रनिषूदन ! ॥ १५ ॥
हृषीकेशस्य सद्भक्तं विद्धि मां तात ! निरचयम् । आगतश्च हृषीकेशो वरं दास्यत्यसंशयम् ॥ १६ ॥

अम्बरीष बोले—सब देवतान के और त्रिलोकी के राजा जैसे तुम हो वैसे मैं भी सातों द्वीपवारी पृथ्वी को राजा हूँ । और हृषीकेश भगवान् को सद्भक्त हूँ, यह निश्चय करिके जानो । और वे ही हृषीकेश भगवान् आयके मोकूँ अवश्य ही वर देंगे, यामें संशय नहीं है ।

इन्द्र उवाच—

ददतो मम भपाल ! न गृह्णासि वरं यदि । वज्रं त्वां प्रेरयिष्यामि वधाय कृतनिश्चयः ॥ १७ ॥
एवमुक्त्वा सहस्राक्षः सुभिकणी परिलेलिहन् । कुलिशं भ्रामयामास गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥ १८ ॥
तस्येयं भ्रान्त्यमाणस्य महोत्पाताः बभूवुरे । ततः पर्वतशृंगाणि विशीर्णानि समन्ततः ॥ १९ ॥
आवृतं गगनं मेघैर्विधुन्वानैर्मही तदा । न किञ्चिद्दृश्यते तत्र सर्वं सन्तमसावृतम् ॥ २० ॥
एतस्मिन्नेव काले तु स राजा हरिवत्सलः । निमील्य लोचने स्वीये समाधिस्थो बभूव ह ॥ २१ ॥

इन्द्र बोले:—मैं वर देऊँ हूँ, और तुम वर नहीं लेवो हो तो तुमारे वध को निश्चय करिके मैं वज्र को प्रहार करूँगौ (वज्र नाम के आयुध सँ मारूँगौ), ऐसैं कहिके क्रोध

करिकें जीभ सँ ओष्ठ चाटिकें, जेमने हाथ में वज्र लेकें घुमायो । ता समय अनेक उत्पात होयबे लगे, और पर्वतन के शिखर उड़ि उड़िकें चारों आड़ी गिरिबे लगे, और मेघ की गर्जना सँ आकाश गूँजिबे लग्यो । पृथ्वी कंपायमान होय गई, चारों ओर ऐसो अन्धकार छाया गयो के कोई वस्तु दीखे ही नहीं । ऐसो इन्द्र ने क्रोध कियो, तब राजा ने वाही समय वाही क्षण आँखें मीचिकें समाधि चढ़ाई और अपने इष्टदेव को ध्यान करबे लगे ।

ततस्तुष्टो जगन्नाथस्साक्षात् प्रत्यक्षां गतः । ऐरावतः स गरुडस्तत्क्षणात्समजायत ॥ २२ ॥
तमुवाच हृषीकेशो मेघगंभीरया गिरा । ध्यानस्थितं नृपश्रेष्ठं शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २३ ॥

राजा की दृढ़ भक्ति देख प्रसन्न होय भगवान् ने साक्षात् प्रकट होयकें दर्शन दिये, और गरुडजी अपने ऐरावत को रूप छोड़ के वाही समय गरुडजी होय गये । अपने इन्द्र के स्वरूप को मिटाय शंखचक्रगदापद्मधारी चतुर्भुजस्वरूप भगवान् ने दर्शन दिये, और वे अपनी मेघ की सी गंभीर वाणी सँ ध्यानावस्थित राजा के प्रति आज्ञा करिबे लगे ।

भगवानुवाच—

परितुष्टोऽस्मि ते वत्सानन्यभक्त जनेश्वर ! । वरं वरय भद्रं ते यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् ॥ २४ ॥
हे वत्स ! हे अनन्यभक्त ! राजन् ! मैं तेरे ऊपर प्रसन्न भयो हूँ । तेरो कल्याण होवे, और दुर्लभ से दुर्लभ जैसो चाहो वैसो वर माँगो ।

तब अम्बरीष बोले:—

अम्बरीष उवाच—

यदि प्रसन्नो भगवान् यदि देयो वरो मम । संसारान्वेस्तारणाय वरदो भव मे हरे ! ॥ २५ ॥
हे प्रभो ! यदि आप प्रसन्न हैं और वर दियो चाहें हैं, तो संसार-समुद्र सँ मोक्ष तारिबे के लिये वर दें ।

पुलस्त्य उवाच—

अथाह भगवान् विष्णुरम्बरीषं जनाधिपं । ज्ञानयोगं सुविस्तीर्णं संसारक्षय—कारणम् ॥ २६ ॥
यस्मिन् जाते नरः सद्यः संसारान्मुच्यते नृप ! श्रुत्वा स नृपतिः सम्यक् प्रणम्योवाच केशवम् ॥ २७ ॥

पुलस्त्य ऋषि कहे हैं !—तब विष्णु भगवान् ने राजा अम्बरीष सँ संसार को क्षय करिबेवारो ज्ञानयोग विस्तारपूर्वक कह्यो कि जा ज्ञान के होयबे सँ मनुष्य तत्काल मुक्त होय जाय । ऐसो ज्ञानयोग सुनिकें राजा ने प्रणाम करिकें भगवान् सँ प्रार्थना करी ।

अम्बरीष उवाच—

भगवन् ! यस्त्वया प्रोक्तो योगोऽयं मम विस्तरात् । दुर्ज्ञेयः स नृणां देव ! विशेषाच्च कलौ युगे ॥२८॥
अपिऽचेत्सुप्रसन्नोऽसि क्रियायोगं ब्रवीहि मे । लोकानां तारणार्थाय शङ्खचक्रगदाधर ! ॥ २९ ॥

राजा बोले:—हे प्रभो ! आपने जो ज्ञानयोग विस्तार सूँ कह्यो, सो मनुष्यन कूँ अत्यंत दुर्गम्य है । तामें भी कलियुग के मनुष्यन के लिये तो अतिशय दुर्घट है, तासूँ हे शङ्खचक्रगदापद्मधारी चतुर्भुज प्रभु ! आप प्रसन्न भए हैं, तो कृपा करिके क्रियायोग बतावें ।

पुलस्त्य मुनि कहै हैं:—

पुलस्त्य उवाच—

ततस्तस्मै नरेन्द्राय क्रियायोगं जनार्दनः । यथायोग्यं नृपश्रेष्ठ ! कथायामास केशवः ॥ ३० ॥
तं श्रुत्वा तुष्टद्वयोऽम्बरीषो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥

अम्बरीष उवाच—

यदि तुष्टोऽसि भगवन् ! रूपेणाऽनेन माधव ! ममाश्रमे त्वं देवेश ! सदा संनिहितो भव ॥ ३२ ॥
यतस्त्वत्प्रतिमामेकामर्चयामि विधानतः । पूजयिष्यति लोकास्त्वां शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ३३ ॥

या प्रकार की राजा की प्रार्थना सुनके भगवान् ने अम्बरीष कूँ क्रियायोग (सेवा-पूजा की विधि) यथायोग्य रीति सूँ बतायो । सो सुनिकेँ राजा बहुत प्रसन्न होयकेँ यह बोले कि:—हे भगवन् ! आप प्रसन्न भए हैं तो कृपा करिके याही स्वरूप सूँ सर्वदा मेरे घर में विराजें, और मैं आपकी एक प्रतिमारूप में विधिपूर्वक सेवा-पूजा करतो रहूँ । और लोग भी आपके या चतुर्भुज-स्वरूप की सेवा-पूजा सर्वदा करते रहें ।

पुलस्त्य ऋषि कहै हैं:—

पुलस्त्य उवाच—

तथोक्तो माधवेनासौ चकार हरिमन्दिरम् । आस्ते स्म भगवद्ध्याने समयम्प्रतिपालयन् ॥ ३४ ॥

राजा की या प्रकार की विनती सुनिकेँ भगवान् ने कही कि 'तथास्तु' अर्थात् हमकूँ तेरे यहाँ विराजनो स्वीकार है, हम तेरे यहाँ अवश्य ही विराजेंगे । या आज्ञा कूँ शिरोधार्य करके राजा ने अत्यंत उत्साह सूँ हरिमंदिर सिद्ध करवायो, और यह प्रतीक्षा करिबे लगे कि—कब मेरो भाग्योदय होय और कब प्रभु मेरे घर में विराजें, और कब मैं यथारुचि भगवान् की सेवा-पूजा करूँ ।

॥ द्वितीयोल्लासः समाप्तः ॥

तृतीयोल्लासः प्रारम्भः

—:०:—

ऐसी चितवन राजा अम्बरीष कर ही रहे होते। कलक दिन पीछे एक इनके राज्य में एसो प्रसङ्ग भयो, जाको विस्तार ग्रन्थान्तर में है, परंतु यहाँ भी लिखनो आवश्यक है। वह प्रसंग या प्रकार है—

एक समय श्रीसरस्वती नदी के तट पे सिद्धक्षेत्र (सिद्धपुर) गाम में तीन ब्राह्मण नित्य नियम सँ प्रातःकाल, मध्याह्नकाल, सायंकाल बहुत उत्तम रीत सँ संध्या गायत्री तर्पणादि आह्निक त्रिकाल साधके करते होते। एक दिन वे तीनों ब्राह्मण मध्याह्न संध्या करके अपने-अपने पित्रीश्वरन को तर्पण करते होते, सो तर्पण को जल लेवे साक्षात् दिव्य रूप सँ विमान में इनके पित्रीश्वर आवते और तर्पण को जल लेके अपने लोक कों चले जाते। सो ये तीनों ब्राह्मण तर्पण करते होते, वा समय जलाशय में कोई जलजंतु दुसरे जलजंतु कूँ वध करतो हतो। सो उनमें सँ एक ब्राह्मण ने देख्यो, और दूसरे सँ कही कि—देखो वो जंतु वा दुसरे जंतु कूँ वध करे है। तब वाने कही हाँ, वाको कृत्य है सो करे है। ऐसे इन दोनों को ध्यान पितृभक्ति सँ हटके जीवहिंसा देखवे में गयो, तीसरे ने कल देख्यो-सुन्यो नहीं। या ब्राह्मण के तो पितृ पाछे अपने लोक कूँ गए, और उन दोनों के पितृन के विमान ऊँचे न गये। क्योंकि उनको मन पितृभक्ति में सँ चल-विचल होय गयो हतो। या प्रायश्चित्त सँ उनके विमान पाछे चढ़े नहीं। याही सँ अनेक ग्रंथन में लिखे हैं कि—ईश्वरभक्ति, पितृभक्ति, गुरुभक्ति एकाग्र चित्त राखकें करे, तभी अभीष्ट फल मिले है।

जब इन पितृन के विमान ऊपर नहिं गए, तब यह दशा देखकें कितने ही मनुष्यन की भीड़ मेली होय गई। कोई देखवे आवे, कोई दर्शन करवे आवे, एसें होते यह खबर राजा अम्बरीष ताई पहुँची। तब राजा ने विद्वानन कूँ बुलायकें याको प्रकार पूछ्यो। तब सबन ने विनय करी कि महाराज! शास्त्र देखके विनती करे हैं। सो यहाँ शास्त्र विचार में लगे, वहाँ सरस्वतीजी के तट पे उन पितृन के दर्शन की भीड़ लग रही हती, उनमें जो-जो महानुभाव कर्मिणी, ज्ञानवान् होते, उनकूँ उन पित्रीश्वरन के दर्शन भी होते होते।

देवशर्मा ब्राह्मण के वंश में एक डोकरी रह गई हती। सो नित्यनियम प्रमाण अपने प्रभु श्रीद्वारकाधीश के विनियोग के लिये सरस्वती तीर्थ के जल की गागर भरके ले जाती, सो वां दिन भी आई। भीड़ देख डोकरी बोली। भाइयो ! काहे की भीड़ है ? मोकूँ तीर्थजल की गागर भरवे जानो है। तब लोगन ने कही कि—दोय ब्राह्मणन के पितृन के विमान ऊँचे नहीं जाय हैं, तासूँ भीड़ होय रही है। तब डोकरी ने कही—मैं भी इनको देखूँ तो सही, भीड़ हटाय दो। सो लोग थोड़े दूर हट गये। डोकरी सरस्वतीजी कूँ प्रणाम कर प्रभुन के लिये गागर भरके उन पितृन के विमान के पास आय उनसूँ बोली—हे पित्रीश्वरो ! मैं मेरे श्रीप्रभुन के विनियोग निमित्त तीर्थ के जल की गागर लेके जाऊँ हूँ। सो याको एक एक पेंड़ (पाँवड़ा) को पुण्य तुमकूँ दऊँ हूँ, सो लेके तुम अपने लोक कूँ जाओ। यह कह तीर्थप्रवाह में सूँ अंजुली भर एक एक अंजुली दोनों विमानस्थित पितृन कूँ दीनी। सो संकल्प लेते ही दोनों के विमान अपने लोक कूँ चले गये। और डोकरी अपने घर चली। सो जितनो जनसमूह वहाँ हतो, सब वहाँ डोकरी की भगवत्सेवा की सराहना और या कौतुक को आश्चर्य करवे लग्यो।

यह खबर राजा के यहाँ पहुँची। उत में विद्वानन ने शास्त्रविचार कर राजा सूँ विनय करी—महाराज ! यह पित्रीश्वरन के विमान दर्श तथा पौर्णिमा पहले इनके लोक कूँ जाने चाहिये। जो ये नहिं जायँ तो राज्य कूँ भारी होयगें। इनके लोक में जायवे के लिये इनकूँ एक एक अश्वमेध को पुण्य दियो जाय, तब ये इनके लोक कूँ जायँ। शास्त्रविचार में आयो सो अरज करी है।

राजा विद्वान्-सहित यह विचार कर ही रहे हते कि—अश्वमेध कूँ तो समय चाहिए, और दर्श तो समीप आयो। इतने में राजा के यहाँ यह खबर पहुँची कि—महाराजाधिराज ! सिद्धक्षेत्र में जो पितृन के विमान ऊँचे नहिं जाते, उनकूँ एक डोकरी ने अपने प्रभुन की सेवा की भक्ति के प्रभाव सूँ जलपान की गागर ले जायवे को एक एक पाँवड़ा को पुण्य देके उनके लोक पहुँचाय दिये।

यह सुनते ही राजा बहुत प्रसन्न भए, और सब परिकर भी सन्तोष कूँ प्राप्त भयो। फेर राजा ने मन में विचार कियो कि—मेरे राज्य में ऐसे भी भक्त हैं, जिनकी भक्ति सूँ, भगवत्सेवा की उत्कृष्टता के प्रभाव सूँ पित्रीश्वर पितृलोक कूँ गए। विद्वान्

सब बैठे ही होते । राजा बोले—विद्वज्जनो ! देखो, भगवत्सेवा को प्रभाव उचित ही है । शास्त्र में कहा है—

“पदे पदेऽश्वमेधानां फलम्”

विद्वान् बोले—किमाश्चर्यमेतत् । महाराज ! यामें कहा आश्चर्य है । भगवत्सेवा को एसी ही प्रभाव है ।

फेर राजा ने मन में विचारयो कि—एसी महानुभाव डोकरी तथा जिन प्रभुन की सेवा के प्रभाव सँ मेरे राज्य को अनिष्ट मिथ्यो, उन प्रभुन को दर्शन करना चाहिये । यह मन में विचार, राजा आवू राजधानी सँ सिद्धपुर गए । सो सिद्धपुर में वा डोकरी को घर समीप ही पायो । राजा वाके घर में दोय चार मनुष्यन सहित गए ।

डोकरी ने श्रीद्वारकाधीश के भोग सराय टेरा खोल दियो । एक हटड़ा में प्रभू विराजे होते, वहाँ एक छोटे सो फूल बाती को घृत-रोपक भी धरयो हतो । डोकरी कपूर की आरती करवे लगी ।

राजा बहुत ही श्रद्धा सँ दर्शन करते होते । और जा स्वरूप सँ राजा कूँ आज्ञा दीनी हती, “कि तेरे घर विराजूँ गो ।” उनहीं भगवान् के दर्शन भए । सो राजा तो तन्मय होकर आनन्द और आश्चर्यपूर्वक दर्शन करवे लगे ।

डोकरी वासन वगेरह माँजवे की सेवा में लगी, वाको ध्यान राजा की आड़ी नहीं हतो । राजा दर्शन करते मन में सोचवे लगे कि—येतो वे ही प्रभू हैं, जिनने मोकूँ वर दियो है । और जिनके पूजन सेवन की मेरी अत्यन्त इच्छा है । कदाचित् याही डोकरी द्वारा मेरो अभीष्ट सिद्ध होयगो ।

इतने में डोकरी सेवा सँ पहुँच अनौसर कराय निश्चित भई, तब राजा कूँ देख्यौ । राजा ने डोकरी कूँ प्रणाम कियो । तब डोकरी बोली—राजेन्द्र ! आप मो गरीबिनी के यहाँ कैसे पधारे ? तब राजा ने डोकरी की प्रशंसा करी और श्रीप्रभुन की सेवा के प्रभाव सँ राज्य को अनिष्ट दूर भयो ताकी सराहना करी ।

फेर राजा ने कही कि—आप मेरे ऊपर कृपा कर इन प्रभुन की कलूक सेवा बताओ । सो भोग सामग्री को प्रबन्ध कर दऊँ । तब डोकरी ने कही । राजेन्द्र ! हम तो गरीब शुक्ल ब्राह्मण हैं । सो वैदिक वृत्ति सँ अन्नोपार्जन करके भोग घर कें अपनो पोषण करे हैं । हमारे यहाँ राजवैभव कैसे निभे ? तासँ आप जाओ । फेर दर्शन कूँ पधारियो । फेर तुलसी चंदन आशिका राजा कूँ दीनी ।

राजा प्रणाम कर अपने मुकाम आये, सिद्धपुर में ही रहे। राजधानी नहीं गए। वे नित्य नियम सँवा डोकरी के घर जाते और श्रीद्वारकाधीश के दर्शन कर मन्दिर में जो सेवा डोकरी बताती सो करते और डोकरी की हरएक प्रकार सँ प्रशंसा कर वाको मन संपादन करते।

ऐसे कछुक दिन व्यतीत भये तब राजा की अत्यंत आर्ति देखके प्रभु अन्तर्यामी जान गए। सो एक दिन रात में डोकरी को स्वप्न दियो कि—हमारी इच्छा या राजा के यहाँ पधारबे की है, हमने याकूँ वर दियो है, सो सबेरे ये तुमसँ कहै सो मानियो।

यह सपना देख डोकरी जाग उठी। प्रभुन को ध्यान कर रात्रि में आप प्रभुन ने जो श्रम लियो ताको अपराध क्षमा करायो, और हाथ जोड़ ध्यान कर बोली—हे प्रभू ! आज ताई जैसो आपने अनुभव कराय आज्ञा करी सोई कियो। अब भी जो आज्ञा होयगी सोई करूँगी।

वाही रात कूँ राजा कूँ भी श्रीद्वारकाधीश ने स्वप्न दियो, और आज्ञा करी कि—मैंने ही तोकूँ वर दियो है। तू संशय मत कर। मैं तेरी भक्ति सँ प्रसन्न हूँ। तासँ तू या डोकरी सँ मोकूँ माँग ले। ये डोकरी मेरी परमभक्त है। तासँ मैं याके अधीन हूँ।

यह सपना आते ही राजा चौंक उठे, और मनमें बहोत ही प्रसन्न भए। बेग उठ स्नान सन्ध्या कर, नियमानुसार डोकरी के यहाँ जाय सेवा करी। फेर डोकरी भोग धरके बैठी, तब डोकरी कूँ प्रसन्न देख के राजा बोले। माता ! मेरी यह इच्छा है कि—इन प्रभुन को आप कृपा कर मेरे माथे पधराओ। मैं बहुत ही अनुगृहीत होऊँगो। इनकी सेवा करबे की मेरे मन में अत्यन्त इच्छा है। तेसे इनही प्रभुन ने कृपा करके, अपनो जान, मोकूँ वर दियो है।

या पीछे राजा ने जो तपश्चर्या करी, और वर मिल्यो, सो सब डोकरी कूँ संक्षेप में कह सुनायो। तब डोकरी ने हँसके कही—राजेन्द्र ! मोकूँ भी आज श्रीप्रभुन ने आज्ञा करी है। सो तुम शुभ दिन शुभ मुहूर्त में श्रीप्रभुन को मन्दिर सिद्ध करवाय श्रीप्रभु कूँ सुखेन पधराओ। जा कार्य में श्रीप्रभु प्रसन्न हैं वह कार्य अपन कूँ श्रेय है। इनके भक्तन की रज की भी रज अपन हैं। सो भगवदाज्ञा सर्वदा अपन कूँ फलदायक है।

राजा पुनः श्रीद्वारकाधीश को ध्यान कर अत्यन्त प्रेमासक्त होय बड़े हर्ष सँ डोकरी कूँ प्रणाम कर और आज्ञा माँग अबुदाचल (आबू) राजधानी में आए।

चतुर्थोऽल्लासः प्रारम्भः

—:०:—

राजा अम्बरीष अपनी राजधानी आबू में आए, और आते ही उनमें जो श्रीप्रभुन को मन्दिर सिद्ध करवायो हतो, वाकी जो कल्ल कोर कसर रही होती, सो दूर कराई । महर्षि वशिष्ठजी सँ सुदिन शुभ मुहूर्त दिखाय के जहाँ तहाँ कुंकुमपत्रिकाएँ भेजीं । और अपने राज्यप्रासाद कूँ सर्वोत्तम मंगल-वस्तुन सँ सुसज्जित करवे की आज्ञा दीनी । नगर में सब मांगलिक सजावट होयवे लगी । बजार, दुकान, दरवाजा सर्वत्र मंगल-सूचक ध्वजा, पताका, तोरण, बंदनवार, मंगलकलशादि सँ आखी राजधानी विभूषित करी गई ।

चैत्र शुक्ल १ संवत्सर के दिन को मुहूर्त पाटोत्सव को हतो । वाके एक दोय दिन पहले श्रीप्रभु श्रीद्वारकाधीश के दर्शनार्थ अति उत्साह सँ पधरायवे के लिए आमंत्रित सभागण, नागरिकगण, श्रेष्ठिगण, सब वस्त्रालंकार पहिर राजाज्ञानुसार राजमहल में उपस्थित भये, और बाहर सवारी की सब वस्तु लिए छत्र चामरादि सम्पूर्ण राज्यचिह्न सहित परम हर्षध्वनि करवे लगे । फौज, घोड़ा, हाथी, ऊँट, रथ, गाड़ा, गाड़ी, म्याना, पालकी इत्यादि चक्रवर्ती राजा के यहाँ के साहित्य को कहाँ तक लिखनो । राज्य में अनिर्वचनीय तैयारी होय रही होती ।

समस्त परिकर तथा महर्षि, शास्त्री, ज्योतिषी, वैदिक ब्राह्मण, उपाध्याय, गंधर्वादि के समाज-सहित राजा अम्बरीष परमहर्षसँ श्रीद्वारकाधीश कूँ पधरायवे सिद्धपुर चले । वहाँ पहुँच के डोकरी कूँ प्रणाम करके बिनती करी कि सब साहित्य-सहित मैं उपस्थित हूँ । तब डोकरी ने बड़े हर्ष सँ राजा सँ श्री प्रभु के पधरायवे की कही । और अपने घर की सब व्यवस्था राजा के अधीन करी ।

राजा अम्बरीष ने डोकरी कूँ संग लेके बड़े ही उत्साहपूर्वक श्रीद्वारकाधीश कूँ सुखपाल में पधराए ।

राजा के निर्देश सँ सिद्धक्षेत्र सँ अबुदाचल (आबू) राजधानी में सवारी पधारी । वा समय की शोभा कल्ल लिखते नहीं बने । सम्पूर्ण नगर की, राजसदन की

शोभा को पार नहीं । खास राजद्वार पे पहुँचते ही समस्त राजभवन जय जय शब्द-ध्वनि सँ गूँज गयो । मंगलकलश लिये नागरिक युवतीन के गान को कलख अत्यन्त ही सुहावनो लगतो हतो । पुण्याहवाचन की वस्तु लिये उपाध्याय, पंड्या वृत्तेश्वरी सब उपस्थित हते । राजद्वार के ऊपर दुंदुभी (नगरखाना) अपने घोर नाद सँ राजमन्दिर की शोभा में वृद्धि कर रहे हते । राजा महर्षि-मंडल-सहित अशोकपत्र सँ पुण्याहवाचन मंत्र द्वारा पालकी के ऊपर मार्जन करवे लगे । वा समय बंदीजनन के बंध काट दिये गए, और भाट चारणादि कूँ यथोचित दानादि दिये गए । राजा ने चैत्र शुद्ध १ के दिन ठीक मध्याह्न अभिजित-मुहूर्त में श्रीद्वारकाधीश कूँ पाट बैठाए (सिंहासनारूढ किये) ।

यह प्रसङ्ग स्कंद-पुराण के प्रभासखंड के अन्तर्गत अबुदखंड के तेरहवें अध्याय में है:—

॥ श्लोक ॥

“ततः काजेन महता भगवान् विष्णुमन्दिरे ।
तेनैव वपुषा प्राप्तः, सपुत्रः सहबान्धवः ॥
राजाऽर्चा कारयामास गन्धपुष्पानुलेपनैः ॥ ३५ ॥
तदारभ्य महाराज ! क्रियायोगो धरातले ।
प्रवृत्तः प्रतिमाकारः काले च कलिसंज्ञके ॥ ३६ ॥
यस्तं पूजयते भक्त्या हृषीकेशं नपाबुदे ।
स याति विष्णुसालोक्यं प्रसादाच्च हरेर्नृप ! ॥ ३७ ॥” इत्यादि

“राजा कौं वरदान दिये बहुत काल पीछे भगवान् श्रीद्वारकाधीश अपने वाही स्वरूप सँ वा भगवन्मन्दिर में विराजमान भए । राजा अम्बरीष अपने पुत्र-परिवार-बन्धुवर्ग सहित वा स्वरूप की गंध-पुष्पादि उपचार सँ सेवन पूजन करवे लगे । या पृथ्वी में प्रतिमा-पूजा को प्रचार (आरंभ) इनही स्वरूप सँ भयो । सो अद्यावधि प्रचलित है । इन भगवान् की भक्तिपूर्वक जो सेवा-पूजा करे है, सो भगवान् की कृपा सँ सालोक्य मुक्ति कूँ प्राप्त होय है ।”

यहाँ नित्य क्रम की सेवा डोकरी करती, और राजा वाकी परिचारकी करते हते । ता पीछे ऐसे कितनो ही समय व्यतीत भयो । डोकरी की अत्यन्त वृद्धावस्था होय गई । सो राजा सँ वानें कही कि—राजन् ! अब मेरी अन्तिम अवस्था है, आपने प्रभुन को राजवैभव सब मेरे भरोसे कर राख्यो है, सो अब आप सम्हार लो । तब राजा ने सब वस्तु सम्हार लीनी, और कही कि—माता ! आपसँ जो बने सो सेवा करचौ करो ।

वा समयसँ राजा अति भाव-भक्ति सँ प्रतिदिन श्री की सेवा में तत्पर होते भए । जासँ उनको दिन - प्रतिदिन प्रताप बढ़वे लग्यो । अत्यंत दृढ़ भक्ति सँ सेवा करने के कारण सकुटुम्ब सपरिवार राजा को सब समय भगवत् सेवा में ही व्यतीत होयवे लग्यौ, जासँ कितनेक राज्य-कार्य में विक्षेप होयवे लगे । तब राजकर्मचारीन ने राजा सँ विनय करी । सो राजा के चित्त में परिताप भयो, कि—ये सब लौकिक में डूब रहे हैं, मेरी सेवा में विक्षेप करें हैं । सो भगवत्सेवा न छूटे, या विचार सँ राजा उदास रहबे लगे । प्रभू साक्षात् अन्तर्यामी श्रीद्वारकाधीश ने ये बात जानके राजा सँ आज्ञा करी—“मैं तेरी सेवा और भक्ति सँ तथा दृढ़ आश्रय सँ प्रसन्न हूँ । तू अपने राज्यकार्य की चिन्ता मत कर । मैं सुदर्शनचक्र कूँ आज्ञा दऊँ हूँ, वे तेरे सम्पूर्ण पृथ्वी के राज्य की रक्षा करेंगे । तू मेरी सेवा प्रसन्नता सँ कर ।”

यह सुन राजा साष्टांग प्रणाम कर राज्य-कार्य सँ निर्भय भए । यावत् राज्य-कार्य सुदर्शन चक्र करवे लगे, जासँ राजा को और भी प्रताप बढ़्यौ । राजा के यहाँ श्रीद्वारकाधीश के भोगराग को वैभव इतनो हतो कि अरोगवे की वस्तुन में डारवे की कालीमिर्च सवा मन होती हती और मिष्टान्न इत्यादि न्यारौ अरोगते । भोग अरोगे पीछे वह महाप्रसाद राजा-रानी सपरिवार और भाई, बेटा, प्रजा सब आखौ राज्य लेतो । कोई-के यहाँ रसोई नहीं होती हती, सब प्रसाद सँ ही तृप्त होते हते । या उपरांत गाय, बैल, घोड़ा वगैरेन के भी महाप्रसाद बचतो तब जातो । एसो श्रीद्वारकाधीश को प्रताप राज्य पर रक्षा करतो । और राजा अति दीनता सँ श्रीप्रभुन की निरन्तर सेवा करते । ऐसे कितनो ही काल व्यतीत भयौ । ऋद्धि-सिद्धि-वृद्धि सुख-संपत्ति सँ राजा रहते हते ।

चतुर्थोल्लासः समाप्तः ।

पञ्चमोऽल्लासः प्रारम्भः

—:०:—

एक समय राजा ने रानीन के सहित भगवान् के प्रसन्नार्थ एकादशी व्रत को नियम लियो । यह कथा श्रीमद्भागवत नवमस्कंध चतुर्थाध्याय में विस्तार सँ वर्णित है । यहाँ वा कथा को संक्षेप मात्र लिखनो आवश्यक है:—

एक समय राजा अम्बरीष सपरिवार श्रीप्रभुन को संग लेके श्रीमथुरापुरी आए । और श्रीमथुरा में श्रीयमुनाजी के तट पे राजा ने अपने रहबे को स्थान नियत कियो, और एकादशीव्रत को नियम लियो । श्लोक—

आरिराधयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया ।
युक्तः संवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥ २६ ॥
व्रतान्ते कार्तिके मासि त्रिरात्रं समुपोषितः ।
स्नातः कदाचित् कालिन्यां हरिं मधुवनेऽर्चयत् ॥ ३० ॥

इन सब श्लोकन के प्रमाण सँ कार्तिक सुदी ११ कूँ ही राजा रानी को व्रत वर्ष भर को समाप्त भयो, सो दंपति श्रीयमुना महारानीजी में स्नान कर, विधिपूर्वक पूजन दानादि कर, परम हर्षसँ श्रीद्वारकाधीश के सेवन पूजन करबे में तत्पर भए । और परम उत्साहसँ ब्राह्मणनकूँ अनेक गोदान दिए तथा असंख्य ब्राह्मणनकूँ भोजन कराए । श्रीभागवत ९ स्कंध के ४ अध्याय श्लोकः—

गवां रुक्मविषाणीनां रूप्याङ्घ्रीणां सुवाससाम् ।
पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ॥ ३३ ॥
प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्यो गृहेषुन्यबुद्धानि षट् ॥

या प्रमाण राजा नें दान तथा ब्राह्मण भोजन कराए । राजा ब्राह्मणन सुँ आज्ञा लेके पारण करबे घर में गए, इतने में दुर्वासा ऋषि अतिथि होयके आए । सो राजा ने यथाविधि अभ्युत्थानादि अर्घ्यपाद्य करके चरण में दोनों हाथ लगाय प्रार्थना करी— महाराज ! आप हू भोजन करिये । तब दुर्वासा ऋषि ने राजा की बहुत ही प्रशंसा करी, और कही कि—मेरो आवश्यक आह्निक बाकी है, सो श्रीयमुनाजी पे करके मैं आऊँ हूँ ।

ऐसे कहिके ऋषि श्रीयमुनाजी के तट पे जाय स्नान कर गायत्री को जप करबे लगे ।

दुर्वासा तो वहाँ तट पे आह्विक करे हैं, और यहाँ राजा के इतनी देर में द्वादशी एक घड़ी का समय पारणा में बाकी होती । सो महाधर्मवान् राजा ब्राह्मणन को लेके धर्म को विचार करवे लगे कि—ब्राह्मण अतिथि आयो है, वाकूँ खवाए बिना खानो यह दोष द्वादशी के पारणा में है । दुर्वासा तो अभी आये नहीं हैं । न जाने उनकूँ कितनो समय और लगेगो, और द्वादशी अब एक ही घड़ी शेष रही है । सो आप सबन की आज्ञा होय तो मैं केवल जलपान करके पारणा करूँ । जो अतिथि को अनादर हू न होय, और मेरो व्रतभंगहू न होय । द्वादशी व्यतीत होय जायगी तो त्रयोदशी में पारणा करवे सँ मेरो व्रत भंग होयगो । तासूँ जलपान में निषेध न होय तो आज्ञा दीजिये ।

तब ब्राह्मणन ने सम्मति दीनी कि राजा ! जलभक्षण को ऐसो नियम है कि—जो निर्जल व्रत करे उनकूँ तो जल पीनो सो भोजनवत् है, और साधारण व्रतवारन कूँ जल पीनो भोजन-संज्ञा में नहीं है । तासूँ अतिथि कूँ भोजन कराए बिना तुम जलपान करो सो कछ भोजन की संज्ञा में नहीं होयगो । तासूँ भले ही आप जलपान करो । तब राजा ने जलपान कियो ।

जलपान करके राजा श्रीद्वारकाधीश को चिन्तवन करते ब्राह्मण के आयवे की प्रतीक्षा करवे लगे । इतने में दुर्वासा आए । राजा ने स्वागत कियो । सो दुर्वासा ने अपनी बुद्धि सँ राजा की चेष्टा पहचानी कि—राजा ने पारणा कर लीयो है । यह ज्ञान दुर्वासा मारे क्रोध के काँप उठे । एक तो स्वाभाविक ही यह क्रोध के पुंज, फेर आज ये भूखे ब्राह्मण, सो इनके क्रोध की परिसीमा न रही । राजा हाथ जोड़ के ठाढ़े हतें उनसूँ भृकुटी चढ़ाय टेढ़ो मुख कर ऋषि बोले—बड़े आश्चर्य की बात है । यह क्रूर लक्ष्मी पाय के उन्मत्त होय रह्यो है । हम तो जानते कि ये बहुत वैष्णव है, भक्त है, परन्तु यह तो विष्णु को अभक्त है, और ईश्वरपने को माने है कि—मैंने खाय लियो तो कहाँ भयो । जो मैं अतिथि आयो सो मोकूँ जिमाये बिना ही याने पारणा कर लियो । याको फल मैं तोकूँ शीघ्र ही दिखाऊँगो ।

ऐसे कहकें दुर्वासा ऋषि ने क्रोध के मारे अपने माथे में सँ एक जटा उखाड़ लीनी, और वा जटा की एक कृत्या कालाग्नि नामक निकाली । वो कृत्या हाथ में खड्ग लिए राजा के ऊपर क्रोध करके चली । सो वाके चलवेसूँ पृथ्वी कंपाय-मान होय गई । परन्तु वाकूँ देखके राजा एक पेंदहूँ चल-विचल न भए । अपने

सुदर्शनधारी प्रभु को दृढ़ भरोसा राख ठाढ़े ही रहे । सुदर्शनजी तो सर्वदा राजा की रक्षार्थ संग ही रहते, सो श्रीसुदर्शनजी ने क्रोध करके वा कृत्या कूँ भस्म कर दीनी । या उपद्रव और अपने प्रयास को निष्फल देख प्राण बचायबे की इच्छा करके दुर्वासा भागे । पीछे-पीछे सुदर्शन दुर्वासा कूँ भस्म करवे के लिए महान् दावानल के समान तेजोमय रूप करके दौड़े ।

यह देख दुर्वासा प्रथम सुमेरु की गुफा में छिपबे गए । फेर चारों दिशान में गए । फेर पृथ्वी में गए, नीचे के लोक में गए, समुद्रन में गए, और ऊपर के लोकन में गए, लोकपालन के पास गए, स्वर्ग में गए, जहाँ-जहाँ गए वहाँ-वहाँ सुदर्शन सूँ बचके रक्षा नहीं मिली ।

जब कहीं कोई रक्षा करबेवारो न मिल्यो, तब ब्रह्माजी की शरण जाय कह्यो कि—हे आत्मयोनि ! या अजित सूँ मेरी रक्षा करो । तब ब्रह्माजी ने कही कि—जो भगवान् मेरे स्थान कूँ सब विश्वसहित द्विपराऽर्ध पीछे एक भृकुटि चढ़ायबे मात्र सूँ भस्म करवे की इच्छा राखे हैं, उन कालात्मा भगवान् को अपराध होयगो, यदि मैं क्षमा करूँगो तो ।

ऐसे जब ब्रह्मा ने नाहीं करी, तब चक्र सूँ तापित दुर्वासा महादेवजी के पास गए । तब महादेवजी ने कही—बेटा ! हमारी सामर्थ्य नहीं है । और मेरे सरीखे बहुत से जीव औरहूँ कितने जन्म लेहैं, और लय होय जाय हैं । अनेक बहे बहे डोलें हैं । तथा सनत्कुमार आदि जिन भगवान् की माया कूँ नहीं जाने हैं उन भगवान् को यह शस्त्र है । सो हमकूँ भी दुर्विषह है । यासूँ तू भगवान् की शरण जा, वे तेरो कल्याण करेंगे । तब दुर्वासा निराश होयके वैकुण्ठ में पहुँचे । अजितशस्त्र की अग्नि करके जरते भये दुर्वासा भगवच्चरणारविंद में पड़े । उनको शरीर काँपवे लग्यो । ऐसी दशा में वे बोले—

हे अच्युत ! हे अनन्त ! हे प्रभु ! मैं अपराध करबेवारो हूँ ताकूँ आप जानो हो । और आपके जो प्यारे भक्त हैं, तिनको बिना जाने जो मैंने अपराध करयो, ताको प्रायश्चित्त आप करायबे कूँ योग्य हो । कारण, आपके नाम स्मरणमात्र सूँ नरक में गिरे भए प्राणी हैं, वे नरक सूँ मुक्त होय जाय हैं । तब भगवान् ने आज्ञा करी—

अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विज !

साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥ ६३ ॥ (भाग० ६ स्क०, ४ अ०)

षष्ठोऽध्यायः प्रारम्भः

इति प्रकार राजा अम्बरीष ने तथा उनके पुत्रादिकन ने अतिश्रद्धा सँ श्रीप्रभु की सेवा करी । बहुत दिन बाद राजा अम्बरीष को अवसान भयो, सो श्रीप्रभु की सेवा के प्रभाव सँ उनको मोक्ष भयो ।

उनके पीछे राजा के पुत्र पौत्रादिक ने भी अत्यंत भाव-भक्ति सँ सेवा करी ।

बहुत काल के अनंतर श्रीद्वारकाधीश राज्यगुरु वशिष्ठ मुनि के आश्रम में पधारे । तब वशिष्ठजी ने श्रीप्रभु सँ प्रार्थना करी कि—आप कोटि ब्रह्मांड के नायक और सर्वभवनसमर्थ हो, आपकी लीला तथा महिमा को पार कोई नहिं पाय सके है । जाके ऊपर आप अनुग्रह करो वोही यत्किञ्चित् आपके स्वरूप को जान सके है । हे प्रभु ! राजा के यहाँ तो आपने अनेक प्रकार को वैभव अंगीकार कियो, पर मेरी या कुटी में तो तुलसी-पत्र ही है ।

यह सुनके प्रभु हँसके आज्ञा किये कि—तुमारे यहाँ तुलसी-पत्र सँ ही हम प्रसन्न हैं । तब वशिष्ठजी ने साष्टाङ्ग दण्डवत् प्रणाम कियो । वे वेदविधि सँ षोडशोपचार सँ पूजन करवे लगे । ऐसे बहुत काल पर्यंत वशिष्ठ मुनि के यहाँ प्रभु विराजे ।

कुछ समय बाद रघुवंश में राजा दशरथ भए । इनकी कथा रामायण में विस्तार सँ प्रसिद्ध है ।

एक समय गुरु वशिष्ठजी अपने शिष्य राजा दशरथ के पास आए । राजा ने अर्घ्यपाद्य कर उच्चासन पे बैठाय स्वागत कियो । कछु भक्तिविषयक प्रसंग चलबे में ऋषि ने राजा सँ राजा अम्बरीष तथा श्रीद्वारकाधीश को वृत्तान्त कह्यो । यासँ राजा की भक्ति बढ़ी । उनने ऋषि के आश्रम सँ श्रीद्वारकाधीश कूँ अपने राजमहल में परम हर्ष सँ पधराये ।

राजा दशरथ बहुत भक्तिभाव-पूर्वक रानी कौशल्यासहित श्रीद्वारकाधीश की सेवा करवे लगे । दोनों दम्पति श्रीप्रभु सँ पुत्रोत्पत्ति की कामना करते । तामें रानी

श्रीद्वारकाधीश प्रभु इनकी शुद्ध भक्ति से प्रसन्न होते, और साक्षात् भी अनुभव करावते । तब एक दिन रानी कूँ आज्ञा करी कि—तू राजा से कहिके वशिष्ठ ऋषि के द्वारा पुत्रकामेष्टि अश्वमेध यज्ञ करावो, तेरी याचना सिद्ध होयगी । तब रानी ने राजा से प्रभुन की आज्ञा कह सुनाई । सो राजा बहुत प्रसन्न भए । और वशिष्ठजी से यज्ञ करायवे की प्रार्थना करी ।

वशिष्ठजी द्वारा पुत्रकामेष्टि अश्वमेधयज्ञ तथा रामावतार की सविस्तर कथा वाल्मीकीय तथा तुलसी-कृत रामायण में प्रसिद्ध है ।

यज्ञ के बाद श्रीरामचन्द्रजी को प्रागट्य भयो । जब श्रीरामचन्द्रजी दोय वर्ष के भए वा समय को थोड़ी सो प्रसंग यहाँ लिखे हैं । तुलसी-कृत रामायण बालकांड तरंग ३५ की चौपाई ।

बालचरित हरि बहुविधि कीन्हा,

सकल नगरवासिन सुख दीन्हा ।

X X X X X X

लै उछंग कबहुँ क हुलरावै,

कबहुँ पालने घालि मुलावै ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेममगन कौशिल्या, निस दिन जात न जान ।

सुत-सनेह-बस माता, बालचरित करि गान ॥ ९ ॥

॥ चौपाई ॥

एक बार जननी अन्हवाए, करि सिंगार पलना पौढ़ाए ।

निजकुल इष्टदेव भगवाना, पूजा-हेतु कीन्ह अस्ताना ॥ १० ॥

करि पूजा नैवेद्य चढ़ावा, आपु गई जहँ पाक बनावा ।

बहुरि मातु तहवाँ चलि आई, भोजन करत देख सुत जाई ॥ ११ ॥

गई जननी सिसु पहिं भयभीता, देखा बालक सयन पुनीता ।

बहुरि आई देखा सुत सोई, हृदय कंप मन धीर न होई ॥ १२ ॥

इहाँ उहाँ दुइ बालक देखा, मतिभ्रम मोरि कि आन बिसेखा ।

देखि राम जननी अकुलानी, प्रभु हँसि दीन्ह मधुर मुसुकानी ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

दिखरावा मातहि निज अद्भुत रूप अखंड ।

रोम रोम प्रति लागेऊ कोटि कोटि ब्रह्मंड ॥ १४ ॥

॥ चौपाई ॥

अगनित रवि ससि सिव चतुरानन, बहुगिरि सरित सिन्धु महि कानन ।

काल कर्म गुन ज्ञान सुभाऊ, सोउ देखा जो सुना न काऊ ॥ १५ ॥

देखी माया सब बिधि गाढ़ी, अति सभीत जोरे कर ठाढ़ी ।

देखा जीव नचावइ जाही, देखा भक्ति जो छोरइ ताही ॥ १६ ॥

तनु पुलकित मुख बचन न आवा, नयन मूँदि चरनहिं सिर नावा ।

पाठ - भेद देखो
इन्डियन प्रेस तृ०
सं० पत्र १८६

अस्तुति करि न जाय भयमाना, जगतपिता मैं सुत करि जाना ।

हरि जननी बहु विधि समुझाई, यह जनि कतहुँ कहसि सुनु माई ॥१८॥

॥ दोहा ॥

बार बार कौशल्या विनय करी कर जोरि ।

अब जनि कबहुँ व्यापई प्रभु यह माया तोरि ॥ १९ ॥ इत्यादि ।

इन दोहा चौपाइन को अर्थ स्पष्ट ही है, तथापि भावार्थमात्र लिखे हैं:—

जब श्रीरामचन्द्रजी दो वर्ष के भए तब अनेक बालचरित्र सँ अपनी माता कूँ सन्तोष करावते । एक समय रानी कौशल्या श्रीरामचन्द्रजी कूँ पलना में पौढ़ाय, रसोई में सामग्री सिद्ध करके श्रीद्वारकाधीश कूँ भोग धरबे गई । फेर कलूक वस्तु रह गई सो फेर दूसरी बेर धरबे गई । वे टेरा के पास जाते ही कहा कौतुक देखें हैं कि—बालक श्रीरामचन्द्रजी श्रीद्वारकाधीश के संग एक थाल में अरोग रहे हैं ।

यह देख रानी कूँ बहुत पश्चात्ताप भयो कि बालक प्रभु के अरोगते में कैसे चल्यो आयौ, श्रीप्रभुन को अरोगबे भी नहीं दीने । पलना के पास कौन सी दासी हती, जाने सावधानी नहीं राखी, देखूँ तो सही ।

ऐसे मन में विचार करते पलना के पास आई । देखें तो बालक पलना में जैसे की तैसो लेटो भयो माता कूँ देख किलककें खेल रह्यो है । रानी फेर टेरा के पास गई । सो देखें हैं तो पूर्ववत् बालक श्रीप्रभुन के संग अरोग रहे हैं । यह देख रानी बहुत ही चकित भई और विचारबे लगीं कि बालक तो पलना में खेले है । यहाँ मैं यह कहा कौतुक देख रही हूँ ? ऐसे अति भयभीत होय फेर पलना के पास जायके देखें तो बालक पूर्ववत् खेल रह्यो है । माता कूँ विस्मयमय देखके श्रीरामचन्द्र भगवान् हँस दिये । तो भी रानी समझीं नहीं ।

जब रानी कौशल्या आतुर होय फिर टेरा के पास गई, तब श्रीद्वारकाधीश ने रानी कूँ आज्ञा करी । रानी ! तू विस्मय में क्यों है ? कलु विस्मय मत कर । तैने जो वर माँग्यो सो सिद्ध भयो है, यह और हम एक ही स्वरूप हैं । मैं तेरे यहाँ पुत्र-भाव सँ तेरे घर आयो हूँ । तब रानी कूँ ज्ञान उत्पन्न भयो कि अरे ! जगन्निर्यंता जगत्पिता भगवान् को स्वरूप मैं भूल गई, और उनकूँ अपनो पुत्र जान्यो ।

ऐसे तर्क वितर्क कर रानी ने स्तुति करी सो रामायण में प्रसिद्ध है ।

तब सँ श्रीद्वारकाधीश की सेवा रानी कौशल्या अति श्रद्धा सँ करबे लगीं, और “श्रीरामचन्द्रजी भी ईश्वर हैं” यह ज्ञान भी राखबे लगीं ।

श्रीरामचन्द्रजी को वनवास, राज्याभिषेक, राज्य-पालन इत्यादि राम-चरित रामायण में प्रसिद्ध है।

जब श्रीरामचन्द्रजी समस्त अयोध्या कूँ पुष्पक विमान में ले पधारे, तब उनके बाद उनके पुत्र लव, कुश ने राज्य किया। इनके बाद महर्षि वशिष्ठजी श्रीप्रभुन कूँ पाछे अपने आश्रम में पधराय लाए।

कछुक समय पीछे महर्षि भारद्वाज वशिष्ठजी के यहाँ आए, और श्रीप्रभुन की सेवा करवे की इच्छा प्रकट करी। सो श्रीप्रभुन की इच्छा जान वशिष्ठजी ने भारद्वाज ऋषि के साथे पधराए। सो बहुत काल पर्यंत भारद्वाज ऋषि के आश्रम में विराजे। फेर कश्यप ऋषि भारद्वाज के यहाँ आए। और श्रीप्रभुन की सेवा की प्रार्थना करी। सो श्रीप्रभुन की इच्छा जान महर्षि भारद्वाज ने कश्यपजी के साथे पधराए। सो बहुत काल पर्यंत कश्यपजी के आश्रम में विराजे। फेर महर्षि कृष्णद्वैपायन व्यासजी आए। कश्यपजी सँ कही कि—तुमकूँ तो भगवदाज्ञा भई है, सो तुमकूँ तो व्रज में जन्म लेनो ही पड़ेगो। तासँ यह प्राचीन निधि मोकूँ पधराय दो। तब कश्यपजी ने श्रीद्वारकाधीश कूँ व्यासजी के घर पधराए।

॥ षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

सप्तमोऽल्लसः प्रारम्भः

व्यासजी श्रीद्वारकाधीश की सेवा वैष्णव-संप्रदाय-विधि सँ करवे लगे। ऐसे बहुत काल व्यतीत भयो, तब एक समय श्रावण शुक्ल ३ रविवार के दिन रात्रि की आतीं करायके श्रीप्रभुन कूँ पौढ़ायकें आप ही के ध्यान में व्यासजी समाधि लगायकें बैठे हते। उनकूँ समाधि में ऐसी अनुभव भयो कि श्रीयमुनाजी को प्रवाह एक संग बढ़के व्यासाश्रम के चारों आड़ी (जहाँ प्रभु विराजते हते वहाँ तक) चढ़यो ही आवे है। यह ध्यान में देख व्यासजी कूँ अत्यन्त ही चिन्ता भई सो वे घबरायके ध्यान में सँ उठके मन्दिर की आड़ी दौड़े, और कछ भी विना सोचे विचारे प्रेमवश होय भगवान् की कृति के ज्ञान कूँ भूलके जल के भय की आतुरता में मंदिर के कपाट (किंवाड़) खोल दिये। किंवाड़ खुलते ही श्रीद्वारकाधीशजी के दर्शन श्रीयमुनाजी-सहित भए, दोनों युगल स्वरूप परस्पर हास्य विनोद करे हैं, वहाँ और कछ जलतरङ्ग तो है नहिं। तब व्यासजी कूँ मन में विस्मय भयो, और वाही क्षण ज्ञान उत्पन्न भयो कि अरे ! 'मैं विना जाने अनवसर में श्रीप्रभुन के विहाय में बाधक भयो'। इत्यादि पश्चात्ताप करवे लगे। प्रभू तो अंतर्दामी हैं। सो व्यासजी के साम्हने देखके हासयुक्त आज्ञा करत भए कि व्यास ! 'तुम मन में कछ सकुचो मत, यह अनुभव तुमकूँ करावनो हतो। सो अब सँ सेवन-पूजन करियो'। तब व्यासजी अपने परम भाग्य मान साष्टाङ्ग तीन प्रणाम किये। अनवसर में अनजाने अपराध पड़यो, ताकी क्षमा माँगी। पाछे किंवाड़ मङ्गल करि दिये। ऐसे अनेक अनुभव प्रभु व्यासजी कूँ करावते। ऐसे बहुत काल व्यतीत भयो।

एक समय श्रीद्वारकाधीश ने व्यासजी सँ आज्ञा करी कि—मथुरा में सूरसेन यादव के यहाँ वसुदेवजी को और गोकुल में नन्दरायजी को जन्म भयो है। इन दोनोंन ने हमारी आराधना करके हमारे सदृश पुत्रप्राप्ति की याचना करी, सो हमने उनकूँ प्रसन्न होयके वर दियो है, तासँ हमारो प्रागट्य वसुदेवजी के यहाँ होयगो। वहाँ सँ

कराऊँगे। पश्चात् मथुरा में कंस को वध करके द्वारका में राजलीलादि करूँगे। वा समय युधिष्ठिर प्रभृति पांडव मेरे भक्त होयेंगे, उनकी सहायता हम करेंगे। सो सब कथा श्रीमद्भागवत पुराण में तुम्हारे द्वारा प्रकट होयगी।

याही आज्ञा के अनुसार कृष्णावतार भयो। व्यासजी कूँ भी समाधिरूप में सब लीला को अनुभव भयो। सो समाधिभाषारूप श्रीमद्भागवत तथा भारतादि ग्रंथ में प्रसिद्ध ही है। फेर एक समय व्यासजी ने प्रभुन सँ प्रार्थना करी कि—हे अखिलजगन्नियन्ता ! दिन प्रतिदिन युगधर्म को तो परिवर्तन होतो जाय है, आगे कलियुग आवेगो, मनुष्यन की वृत्तियें धर्म, तप, दया, दानादि सँ प्रतिकूल होती जायँगी। ऐसे समय में आपकी सेवा और हमारो ऋषिधर्म कैसे निभेगो ?

तब श्रीप्रभुन ने आज्ञा करी कि—तुमारो कहनो सत्य है। तुमारे यहाँ जो यह हमारी अर्चा (मत्स्वरूप) विराजे है, सो हस्तिनापुर के राजा युधिष्ठिर जो परम धार्मिक और मेरे अंतरंग भक्त होयेंगे उनकूँ पधराय दीजो। या हमारे स्वरूप द्वारा उन पांडवन कों अधिक श्रेय होयगो। तुम यहाँ हिमालय में अपनो आश्रम नियत कर एकान्तवास करिकें अपनो अभीष्ट संपादन करियो।

ऐसी भगवदाज्ञा भए पीछे नियत समय पे कौरव पांडवन को विरोध भयो, और द्यूत में पांडव हारे। उन्हें बारह वर्ष को वनवास करनो पड़्यो। वा समय श्रीकृष्ण भगवान् तो द्वारका में विराजते हते। उनके वियोग में पांडव अत्यन्त दुःखपूर्वक तीर्थाटन, भगवद्भजन और कथाश्रवणादि करकें दिन व्यतीत करते हते।

ऐसे में एकसमय पांडवन कूँ आश्वासन देवे लियेके महर्षि कृष्णद्वैपायन व्यासमुनि वन में उनके पास आए। पांडवन ने उनको स्वागत कियो विधिवत् अर्घ्यपाद्यादि, और अपने वनवास के दिन कैसे व्यतीत होयँ, और शत्रुन सँ विजय कैसे प्राप्त होय ? इत्यादि विषय पूँछ्यो। और चिरकाल तक हम सबन के पास ही विराजो, ऐसी प्रार्थना करी।

तब व्यासजी ने शत्रुन सँ विजय प्राप्त करवे की विधि तथा राजनीति बताई। सो इतिहासादि ग्रंथन में सुप्रसिद्ध है। और पांडवन के हार्दिक संतोष के लिये व्यासजी ने यह कही कि—मेरो तो यहाँ वनमें तुम्हारे पास रहनो असंभव है। परन्तु मेरे माथे परमाराधनीय साक्षात् पूर्ण पुरुषोत्तम श्रीद्वारकाधीश को स्वरूप विराजे हैं, जिनकी

मातुलेय श्रीकृष्ण जो तुमारे पूर्ण सहायक हैं। इनमें उनमें कछू तारतम्य नहीं है। मोकूँ भगवदाज्ञा भी भई है। तासूँ यह, स्वरूप में तुमारे माथे पधराय दऊँ हूँ। सो तुम आछी रीति सँ पूर्ण भक्ति और दृढ विश्वास सँ इनकी सेवा करो। इनकी कृपा सँ तुमारो वनवास तथा गुप्त निवास भी निर्विघ्न समाप्त होयगो, और तुम विजय भी प्राप्त करोगे।

व्यासजी ने यह कहिकेँ श्रीद्वारकाधीशप्रभु कूँ राजा युधिष्ठिर कूँ पधराय दिये। राजा युधिष्ठिर प्रभुन के दर्शन कर अत्यंत प्रेमार्द्र होय साष्टांग प्रणाम कर, व्यासजी सँ कही—इनकी कृपा सँ अब सब कार्य सिद्ध होयंगे।

ता पाछे यह पांडव गुप्त भी रहै, और भारतयुद्ध भी कियो। अंत में राजा परीक्षित कूँ सेवाविधि आछी रीति सँ सिखाई, और यह निधिसहित राज्य सोंपके युधिष्ठिरादि पांडव तो उत्तराखंड हिमालय की आड़ी गये। ता पीछे राजा परीक्षित ने आछी तरह सेवा करी। सो प्रभुन की सेवा के प्रभाव सँ कलि कूँ जीत्यो, और मर्यादा बाँधी। सो कलियुग में ऐसो महाप्रतापी और धर्माग्रही परमभक्त राजा और कोई नहीं भयो। फेर भविष्य अनुसार राजा कूँ कलि ने छल्यो। इत्यादि कथा श्रीमद्भागवत में प्रसिद्ध है। फेर जन्मेजय कूँ अपनो राज्य सोंपके राजा परीक्षित तो श्रीगगातट पे अपनो अन्तिम आश्रम सुधारवे गये, और श्रीसुखदेवजी द्वारा श्रीमद्भागवतश्रवण सँ राजा को मोक्ष भयो। और जन्मेजय ने आसुरी यज्ञ करना विचारयो। सो प्रभु तो अंतर्दामी जान गये।

परीक्षित के समय में प्रभु की परिचारकी की सेवा में उनके निकट सौरशर्मा ब्राह्मण रहतो हतो। वा सौरशर्मा कूँ श्रीद्वारकाधीश ने स्वप्न में जताई कि—जो राजा वैष्णव हतो सो तो गयो वाको भविष्य ऐसो ही हतो। और यह राजा आसुरी यज्ञ करेगो, सो हम सँ अन्याश्रय सहन नहिं होयगो। तासूँ तू हमकूँ राजा के छाने पधरायके ले चल। यह स्वप्न आवते ही ब्राह्मण चौकके उठ्यो, मन में विचार करवे लग्यो। प्रभुन की कहा इच्छा है? यह मोकूँ कहा स्वप्न आयो? कदाचित् मेरे मन को ही कछु भ्रम है। यह कहके पाछो सोय गयो। तब प्रभु स्वयं वाके पास पधारे, और श्रीहस्त में छड़ी हती, वाकूँ लगाय के जगायो। सो आधी निद्रावस्था में घबरायकेँ आँख खोलके देखे तो श्रीप्रभु सम्मुख ठाड़े हैं। दर्शन करते

होयगे। कही कहा आज्ञा है?

तब प्रभु ने आज्ञा करी । हमारी आज्ञा है सो तू कर । तब सौरशर्मा ने कही ।
 कृपानाथ ! राज तो सर्वत्र या राजा को है । मैं आपको कैसे छिपाऊँगो ? तब आपने
 आज्ञा करी याकी चिंता तू मत कर । तीन दिन में अबुदाचल पर्वत जो हमारे प्राचीन
 स्थान है वहाँ पहुँचनो है । तब वाने प्रभुन की आज्ञानुसार ही श्रीद्वारकाधीश
 कूँ गोद में लेके अबुदाचल (आबू) के पर्वत को रस्ता लियो । सो प्रभुन ने ऐसी
 शक्ति ब्राह्मण में धरी कि तीन दिन तीन रात्रि में आबू पर्वत पर जाय पहुँच्यो । रात
 को आयकें पर्वत के नीचे तराई में सोय गयो । फेर सवेरे याकी आँख खुली । सो एक
 महाजीर्ण स्थान कहीं-कहीं भीत के चिह्न, कहीं-कहीं माटी पत्थर के ढेर, कहीं दस्वाजा
 के चिह्नमात्र, ऐसी जगह में एक दूख्यो फूख्यो शिखरवारो कोठा वामें प्रभु विराजे हैं ।
 सो वह विस्मय सँ देखवे लग्यो । तब प्रभु याकी आड़ी देखके हँसे । तब या ब्राह्मण
 कूँ ज्ञान भयो कि यह साक्षात् सर्वशक्तिमान् है, जो-जो चमत्कार न होय वाही
 थोड़ो है ।

फेर यह ब्राह्मण संसार छोड़के विरक्त होय गयो, और श्रीद्वारकाधीश की सेवा
 पूर्ण दृढता सँ करवे लग्यो । अबुदाचल के बड़े-बड़े ऋषी महात्मा सिद्ध सब दर्शन
 कूँ आवें, और या सौर ब्राह्मण कूँ धन्य-धन्य कहें । और उन सबन ने अपने-अपने
 शिष्यन कूँ सूचित किये कि देखो यह निधि सत्ययुग के समय की महाप्रतापशाली
 मूर्ति है । सो अम्बरीष के आगे को यह मंदिर जो अब कहुँ-कहुँ चिह्नमात्र है, तामें
 अपने अनेक कार्य सिद्ध कर अपने प्राचीन स्थान पे पाछे पधारे हैं । तासँ तुम
 सब या सौर ब्राह्मण की परिचर्या में रह्यो करो । प्रभु विराजे वहाँ तक ये ब्राह्मण कष्ट
 न पावे । ऐसे भलामन करी । या प्रकार कितने ही कालपर्यंत श्रीप्रभु वहाँ विराजे ।

॥ सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अष्टमोल्कासः प्रारम्भः

—:०:—

एक समय चम्पारण्य में श्रीमदाचार्यवर्य श्रीमद्वल्लभाचार्यजी महाप्रभुन को प्रादुर्भाव भयो, और यहाँ आबू पे जो ब्राह्मण सेवा करतो वो अति वृद्ध होय देहांत बाद मोक्ष को भयो । फेर वहाँ श्रीप्रभुन को पूजन-सेवा ऋषि करते हते ।

आर्यावर्त के मध्यभाग में एक कन्नोज नाम गाम हतो । वहाँ विष्णुस्वामि-सम्प्रदाय को शिष्य एक दर्जी रहतो हतो । जाको नाम नारायण हतो । वा नारायण दर्जी कूँ रात में स्वप्न भयो, तामें श्रीद्वारकाधीश ने आज्ञा करी कि—हमारे नाम द्वारकाधीश है और हम आबू पर्वत पे ऋषीन के आश्रम में विराजे हैं, तू भक्त है । तेरी श्रद्धा सँ हम प्रसन्न होयकें तो कूँ आज्ञा करे हैं कि अभी जो चंपारण्य में आचार्य जनमे हैं, उनके यहाँ हमकूँ पधारनो है, सो तेरे द्वारा हम पधारेंगे । सो तू यहाँ आबू आयकें ऋषीन सँ हमकूँ माँगके अपने घर ले आव ।

यह सपना आते ही दर्जी की नींद खुली और वो मन में बहुत आश्चर्य करवे लग्यो कि—आज मोकूँ यह कहा ? सपना आयो । आबू पर्वत कहाँ है, मैं वहाँ कैसे जाऊँ ? चंपारण्य में कौन आचार्य प्रगटे हैं, ये कहा बात है ? इतने में प्रातःकाल भयो सो वो दिन वा दर्जी कूँ याही विचार में व्यतीत भयो परन्तु ये दर्जी भावभक्तिवारो हतो, सो अपने नित्यनियम करते समय भजन-पाठ करके ईश्वर सँ विनती करी—हे प्रभो ! आपने अपनो दास जानके कृपा कर स्वप्न दियो । मन में बड़े ही संशय में होय रहयो है । सो मेरी बुद्धि कछ काम नहीं देय है । आपकी महिमा आपही जानो ।

फेर वा दिन रात कूँ भी स्वप्न भयो कि—तू कहा विचार में पड़ गयो, तू कछ सोच मत कर, तू जल्दी आव । इतने ही में दर्जी की आँख खुली सो जल्दी-जल्दी उठकें देहकृत्य सँ पहुँचके आबू पर्वत को रस्ता लियो । सो रस्ता पूछतो-पूछतो जल्दी-जल्दी चलतो भयो । सायंकाल होय गयो, अँधेरी रात, रस्ता सझे नहीं । सो रस्ता में ठोकर सों ऐसी चोट लगी कि ये दर्जी पाँव पकड़के बैठ गयो । दर्द के मारे

धीश ने पधारकें चरण सँ ठोकर देकें जगायो, तो देखे तो कोई न दीख्यो, तब तो यह कहवे लग्यो—हे नाथ ! मेरी यह कहा दशा ? मैं तो आपकी आज्ञा के आधार पे चल्यो आतो हतो, परन्तु अब मैं निःसाधन हूँ, सो हे नाथ ! जैसे श्रीरुक्मिणीजी के ब्राह्मण कूँ एक रात में द्वारका पहुँचायो वैसे मेरी निःसाधन की ढेर सुनियो । ऐसैं मन में विनती करते दर्जी कों फेर निद्रा आय गई, सो फेर प्रभु स्वयम् पधारकें लात मारकें जगायो और आज्ञा करी कि—तू सोच मत करे, चल ।

तब पहिले स्वप्न में दर्शन भये, वैसे ही साक्षात् दर्शन करे सो वाके आनंद प्रेम को पार रह्यो नहीं । गद्गद होय साष्टाङ्ग प्रणाम करके दीन होय के विनती करी—हे करुणानिधि ! अब जो मेरे लिये आपने इतना श्रम यहाँ तक पधारवे को कियो तो अब आप कृपा कर यहाँ सँ ही मेरे घर पधारिये । पाछे इतनी दूर काहे को पधारो हो, तब आपने आज्ञा करी—तो कूँ अब कछ अड़चन नहीं पड़ेगी, क्योंकि हम परवाहरे यहाँ सँ चलें तो जो भक्त हमारी सेवा करे हैं उनको मन दूखेगो, तासँ वहाँ आयके उन ऋषीन सँ हमकूँ माँग ले । इतनी आज्ञा करि आप तो अन्तर्धान भए और दर्जी को तो फेर निद्रा आयवे लगी । सो फेर याके तो मन में भगवद्वाणी को स्मरण होयकें एक संग आलस्य उड़ गयो । और श्रीप्रभु कृपा सँ ऐसी दैवी शक्ति आय गई कि ये तो चलतोई भयो । सो पाँच दिन और पाँच रात्रि में आबू पर्वत पे पहुँच गयो ।

वहाँ एक कुंड के तट पे एक झोंपड़ी हती, वामें ये सोय रह्यो । सबरे भए याकी आँख खुली, सो अजान्यो स्थान एक जीर्ण फूटे-टूटे मन्दिर के आँगन में अपने संग की गाँठ पोटली सहित बैठ्यो और आश्चर्य करे कि—मैं तो एकपर्वत की तराई में कुंड के पास झोंपड़ी में सोयो, यहाँ मोकूँ कौन लायो ? यह सोच ही रह्यो हतो इतने तो ऋषीश्वर ऋषिकुमार आदि वहाँ भगवन्नाम लेते कोई आवे जावे लगे । वाने यह देख्यो और उनमें सँ एक सँ पूछी—क्यों भाई ! यह कौनसो स्थान है ? तब एक ऋषिकुमार ने कही कि—यह अबु दाचल है और श्रीद्वारकाधीश के दर्शन होयहैं । यह प्राचीन मंदिर है सत्ययुग में राजा अम्बरीष की यहाँ राजधानी हती ।

तब दर्जी ने कही मोकूँ दर्शन होयंगे ? वा ऋषिकुमार ने कही हाँ, होयंगे । तब तो ये उठके श्री के दर्शन कूँ गयो । सो दर्शन करते ही प्रेमविह्वल होय गयो । साष्टांग

तब दर्जन के फेर आयो और चारंवार दर्शन

कर 'आपकूँ पधारके लात मारके जगानो' इत्यादि याद करे और प्रेमाश्रु आवें उनकूँ पोंछतो जाय, कभी हँसे कभी मन ही मन में बात करे । यह चेष्टा ऋषी देख याकी भक्ति कीसराहना करवे लगे । तब या दर्जी ने ऋषीन सँ हाथ के जोड़ी प्रार्थना करी कि—महाराज ! मोकूँ स्वप्न में प्रभुन की ऐसी आज्ञा भई, या प्रकार मैं यहाँ आयो इत्यादि सब कह सुनायो । फेर कहवे लग्यो सो ये निधि आप कृपा करके मोकूँ पधराइये । तब ऋषि जो सबसँ वृद्ध हते वह बोले—हाँ कन्नौज के दर्जी तुमही हो ? तब बाने कही हाँ । तब ऋषि ने कही कि—हमकूँ भी आज्ञा भई है, सो भले ही पधराओ । सो फेर दर्जी ने श्रीद्वारकाधीश कूँ ऋषीन सँ लेके अपने माथे पधराए । सो जैसे पाँच दिन में घरसँ आयो वैसे ही प्रभुन कूँ संग लेके तीन ही दिन में पाछो कन्नौज अपने घर पहुँच्यो ।

ये नारायण दर्जी, याकी बहू लक्ष्मी, याकी बहन सरस्वती ये तीनों बड़े उत्साह सँ प्रेम सँ प्रभुन की सेवा करवे लगे । याके घर में एक तुलसीझ्यारा के पास एक भीत में बड़ो हटड़ा हतो वाही में श्रीप्रभुन कूँ पधराय वा हटड़ा कूँ ही यह मन्दिर करके मानवे लग्यो । सो कितने ही वर्षपर्यंत दर्जी के घर में विराजे । दर्जी भक्तिवश होयके नित्य एक मुट्ठी चना की दार भिंजोय के भोग धरतो, श्रीप्रभु वाही कूँ राजा अम्बरीष के राजवैभव सँ विशेष मानते । ऐसी कृपा या दर्जी के ऊपर प्रभु करते ।

॥ अष्टमोल्लासः समाप्तः ॥

नवमोल्लासः प्रारम्भः

—:०:—

एक समय संभरवाल क्षत्री दामोदरदास करोली के चन्द्रवंशी राजा के प्रधान होते । वे राजा के गामन की सँभाल करते होते । उनको हस्तिनापुर गाम में मुकाम हतो । वहाँ उनकूँ एक ताम्रपत्र मिल्यो । वा ताम्रपत्र में जो-जो आकृति, चिह्न लिखे वह कोई की समझ में न आवे । वा ताँबा-पत्र कूँ दामोदरदासजी संग में ले अपने घर आए । वहाँ आछे आछे विद्वान् पंडितन कूँ बुलायकें विन आकृतीन कूँ दिखावें सो कोई की समझ में न आवे । फेर रात्रि कूँ श्रीद्वारकाधीश प्रभु ने दामोदरदास कूँ स्वप्न दियो कि—तू विचार मत कर यह ताम्रपत्र हमने प्रेरणाकर दियो है, और जो कोई या आखे ताम्रपत्र को अर्थ करके तोकूँ समझावे वाकूँ तू अपनो गुरु करियो । यह आज्ञा स्वप्न में सुनकें दामोदरदास की आँख खुली । सो अब इनके मन में अत्यंत उत्कंठा यह भई कि—जिन प्रभुन ने मोकूँ स्वप्न में दर्शन दिये और यह ताम्रपत्र दियो वे प्रभु कहाँ विराजे हैं, और मोकूँ साक्षात् कैसे प्राप्त होय ।

इस प्रकार सर्वदा चिंतवन करे और जो कोई विद्वान् और ऋषि-महात्मा इनके यहाँ आवें इनसूँ मिले । उन सबन को स्वागत सत्कार करै और ताँबा-पत्र को अर्थ पूछे सो कोई सूँ बतायो नहीं जाय, कोई कछू कहे, कोई कछू कहे, दामोदरदास के मन कूँ संतोष नहीं होय, तासूँ अनेक साधु संन्यासी यति विद्वान् आए, सब फिरके चले गए । दामोदरदासजी जब कन्नौज में रहते होते सो एक दिन इनकूँ भी खबर लगी कि चंपारण्य में कोई महात्मा प्रगटे होते सो वे अब देश-देशान्तर में शास्त्रार्थ कर दिग्विजय करते चले आवे हैं, वे बड़े प्रतापी हैं । ऐसे इनकूँ खबर लगी, सो दामोदरदासजी कूँ दिनोदिन उनके दर्शन की इच्छा बढ़वे लगी कि—कैसेभी उन चंपारण्यवारे महात्मा के दर्शन होय ।

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यजी तो अन्तर्यामी होते, सो याही कारण कूँ जानके आप पृथ्वी-परिक्रमा करते कन्नौज पधारे, सो गाम के बाहर मुकाम कियो और गाम में ऋषाट्टाम मेघन कूँ पठाती समय यह आज्ञा करी कि—कोई सूँ कछू कहियो मत । सो

कृष्णदास मेघन ने कही—जो आज्ञा । फिर कृष्णदास मेघन बजार में मोदी की दुकान पे आचार्य श्री के तपेली को सामान ले रहे हते, वा समय सेठ दामोदरदासजी राजद्वार सँ वा रस्ता होय घर जाते हते, सो मोदी की दुकान पे तिलक-मुद्रा धारण किये कृष्णदासजी कूँ उननँ देखे सो वहाँ अपनो मनुष्य भेजके पुछाई कि—ये कौन वैष्णव हैं ? कृष्णदासजी के संग के आदमी ने उत्तर दियो कि—ये कृष्णदास मेघन है । सो वा खबरवारे मनुष्य ने सेठ दामोदरदासजी सँ कही कि—ये कृष्णदास मेघन है । तब तो दामोदरदास चलते-चलते ठहरके कृष्णदास मेघन के पास आये और भगवत्स्मरण करि पूछ्यो, श्रीवल्लभाचार्यजी पधारे हैं ? तब कृष्णदास मेघन ने कही कि—आज्ञा नहीं । ऐसे तीन बखत पूछी, तीनो बेर यही उत्तर मिल्यो, तब तो दामोदरदासजी वहाँ ठहर गए और जब सामान लेके कृष्णदास मेघन चले तब पीछे पीछे दामोदरदासजी भी श्रीआचार्यचरण के दर्शन कूँ चले, सो जहाँ श्रीमहाप्रभुजी विराजते वहाँ पहुँचे । आपके दर्शन महान् अलौकिक साक्षात् पूर्णपुरुषोत्तमो-बदनावतार के होते ही साष्टाङ्ग प्रणिपात करके हाथ जोड़ ठाढ़े होय गए ।

श्रीआचार्य चरण ने गंभीर वाणी सँ दामोदरदास कूँ आज्ञा करी, आओ दामोदरदास ! वह ताम्रपत्र लाओ । सो दामोदरदासजी बोले जे कृपानाथ ! आप अंतर्दामी हो, सबके मन की जानबेवारे हो, अब वा ताम्रपत्र की कहा अटकी है । मोकूँ आपके दर्शन-मात्र सँ ही दृढ निश्चय होय गयो कि—मेरे भाग्योदय अब अवश्य होयँगे—तब आपने आज्ञा करी—यह तुम्हारी भक्ति को कारण है, परन्तु मुख्य भगवदाज्ञा है, वाकूँ उल्लंघन नहीं करनी । भगवदाज्ञा के पालन किये सँ मन के संदेह दूर होय सर्वदा सुख होय और कल्याण होय है, तासूँ ताम्रपत्र प्रथम लाओ । दामोदरदासजी ताम्रपत्र कूँ सर्वदा अपने संग राजकीय कार्य की छोटी पेटी में राखते हते सो नोकर सँ पेटी मँगाय ताम्रपत्र निकालके उननँ श्रीमदाचार्यजी के आगे धर दियो । आप श्री ने वा ताम्रपत्र कूँ उठायके देख्यो, और दामोदरदासजी सँ पूछी—याको आशय तुमसूँ कोई ने कछू भी नहीं कखो ? तब दामोदरदास विनती करी कि—मैंने बहुत से साधु, संन्यासी, यति, ब्रह्मचारी, पंडित, महात्मा, संत, महंत अनेक वेशधारीन कूँ यह बताया, परन्तु कोई कछू कहे है, कोई कछू । मेरे मन को यथार्थ संतोष नहीं भयो क्योंकि जितनो उनने कखो उतनो तो मैं भी मेरी अल्पता सँ जान सकूँ हूँ, तासूँ अब तो

तब आपने आज्ञा करी—देखो, इन आकृतिन कूँ देखते जाओ और ध्यानपूर्वक सुनो । वा ताम्रपत्र में कितनेक प्रकार की आकृति खुदी भई हती और पूर्ण भक्ति को निरूपण हतो, सबके पीछे यह लिख्यो हतो कि—या ताम्रपत्र की सम्पूर्ण आकृतिन को ऐक्य करके जो यथार्थ अर्थ समझावे उनके शरण तू जैयो, फेर आप आज्ञा किये—

‘यामे यह गिद्ध और स्त्री की जैसी आकृति है सो पूतना की है, यह अविद्या (अज्ञान) को रूप है । याके पास ‘गर्दभ’ की आकृति है सो ‘धेनुक’ राक्षस की है, यह ‘देहाध्यास’ को रूप है । याके पास ‘घोड़ा’ की आकृति है सो ‘केशी’ दैत्य की है, यह ‘इन्द्रियाध्यास’ को रूप है । याके पास यह ‘राक्षस’ की आकृति है सो ‘प्रलम्बासुर’ की है यह ‘अंतःकरणाध्यास’ को रूप है । याके पास यह ‘अग्नि के मंडल’ की आकृति है, सो ‘दावानल’ की है यह ‘प्राणाध्यास’ को रूप है । और यह सम्मुख वेगुनाद करती मूर्ति है सो साक्षात् श्रीकृष्ण की है । यह अविद्या (पूतना) देहाध्यास (धेनुक) इन्द्रियाध्यास (केशी) अंतःकरणाध्यास (प्रलम्ब) इन सबन को बध करे हैं और प्राणाध्यास (दावानल) को पान करे हैं । और यह जो समीप ‘सर्प’ की आकृति है, सो ‘काम, क्रोध’ को रूप है, याके ऊपर श्रीकृष्ण नृत्य करे हैं क्योंकि पूर्ण पुरुषोत्तम के आगे काम, क्रोध को प्राबल्य नहीं चले हैं, और यह ‘गोलाकार’ आकृति है सो ‘ब्रह्म’ को रूप है यह साकार ब्रह्मवादसूचक चिह्न है, और यह श्रीकृष्ण के सम्मुख हाथ जोड़ के ठाढ़ी स्त्री की आकृति है सो ‘भक्ति’ को रूप है । याके आड़ी श्रीप्रभू प्रसन्नता से दृष्टिपात करे हैं । या भक्ति के पास जो यह दोय बालकन की आकृति है, सो यह १ ज्ञान २ वैराग्य हैं । यह दोनो यह सूचना करे हैं कि—भक्ति होय वे सूँ ही ज्ञान और वैराग्य उत्पन्न होय हैं । और पास ये हाथ के ‘पंजा’ की आकृति है तामें यह दीर्घ रेखा है सो पूर्ण आयुष्य की है, और यह छोटी रेखा साधुता की है । याके पास यह दूसरी सम्मिलित रेखा है, सो ऐश्वर्य की है । पास ही भक्ति को स्वरूप और भक्तिनिरूपण तत्त्व है यासूँ यह सिद्ध ही है कि—मनुष्य भक्तिनिष्ठ होय वह दीर्घायुष्यवान्, साधुस्वभाव, ऐश्वर्यवान् होय है ।

या प्रकार सब आकृतिन की एकवाक्यता करके अर्थ आज्ञा कियो सो तथा भक्ति-निरूपण श्रवण करके सेठ दामोदरदासजी प्रेम-गद्गद होय वारंवार साष्टाङ्ग प्रणाम

फेर दामोदरदासजी श्रीमदाचार्यजी के सेवक भए, शरण आए तब दोऊ हाथ जोड़ के उनमें विनती करी कि अब मोकूँ कहा आज्ञा है ? तब आपने आज्ञा करी कि—तुम्हारे या गाम में एक विष्णुस्वामिसंप्रदाय को शिष्य क्षत्री नारायण दर्जी है, वाके घर एक अतिप्राचीन निधिस्वरूप विराजे हैं, सोय पधराय लाओ । तब सेठजी ने कही, जैसी राज की आज्ञा है वोही करूँगो । वे यह कहके दर्जी के यहाँ गए, रस्ता में जाते-जाते मन में विचारयो बड़ो आश्चर्य है कि—इतने वर्ष सँ मैं या गाम को रहिबे-वारो ओर मोकूँ दर्जी के यहाँ की खबर नहीं है, कौन है, कहाँ रहे है, यह विचारते घर पूछते-पूछते पहुँचे । दर्जी कूँ खबर लगी कि प्रधान सेठ दामोदरदासजी आवे हैं सो वह अपने घर के द्वार पे हाथ में नजराना लिये ठाढ़ो भयो सो सेठजी कूँ देखतेई बहुत विनीत भाव सँ हाथ बढ़ायके नजराना कियो । बहुत मंदवाणी सँ प्रधान को स्वागत कियो । सेठजी ने नजराना नहीं लियो और दर्जी-की प्रशंसा कर घर में प्रवेश कियो ।

दर्जी ने पूछयो—आज आप मेरे गरीब के घर कैसे आए ? तब सेठजी बोले, नारायणदास ! तुम परमभाग्यवान् पुरुष हो, तुम्हारे यहाँ निधि विराजे हैं उनके लिये मैं तो कहा ? शिव ब्रह्मादिक भी तुम्हारे घर आवें तो आश्चर्य ही कहा है । तब नारायण ने कही—यह सब इन प्रभुन की ही कृपा को कारण है ।

सेठ दामोदरदासजी ने कही—जिनको चंपारण्य में प्रागट्य भयो वे ही श्रीवल्लभा-चार्यजी यहाँ पधारे हैं । उनने तुम्हारे पास मो कूँ भेज्यो है । तुम्हारे यहाँ जो निधि विराजे हैं उनकूँ पधरायबे की आज्ञा करी है, सो तुमकूँ जो चाहिये सो तुम्हारो सब प्रकार को प्रबन्ध मैं राज्य की आढ़ी सँ कराय दऊँ ।

यह सुनके दर्जी नारायणदास ने बड़े हर्ष सँ कही कि—सेठजी मेरे प्रभुन की मोकूँ भी ये ही आज्ञा है कि—वे आपके द्वारा श्रीआचार्यजी के पास पधारेंगे, सो आप भले सुखेन पधराइये और मैं भी उन आचार्यन के दर्शन करूँ ।

तब सेठ दामोदरदासजी परमहर्ष सँ श्रीद्वारकाधीश कूँ पालकी में पधरायकें नारायणदासजी कूँ संग लेके श्रीमदाचार्यजी के यहाँ आए । दर्जी भी सकुटुम्ब दर्शन कूँ आयो । श्रीद्वारकाधीश कूँ सेठजी ने श्रीमहाप्रभुन के पधराए तब दर्जी ने साष्टाङ्ग दण्डवत् कर विनती करी—कृपानाथ ! जब सँ आपके या दास पे श्रीप्रभुन

सेठजी के सत्संग सँ राज के दर्शन को सौभाग्य प्राप्त भयो । अब कृपा करिकें मोकूँ सकुटुम्ब शरण ले सनाथ करिये । तब आपश्री ने वा दर्जी कूँ सकुटुम्ब सेवक कियो । फेर श्रीद्वारकाधीश कूँ पंचामृत स्नान अभ्यंग कराय पुष्ट किये शृंगारादि सेवा दामोदरदासजी कूँ सिखाई और चैत्र कृष्ण ९ के दिन श्रीद्वारकाधीश कूँ सेठ दामोदरदास क्षत्री संभरवाल के माथे पधराए ।

नारायणदास कूँ बागावस्त्रादि सेवा की आज्ञा दीनी । सो वाने परमभाग्य माने । दामोदरदासजी ने श्रीठाकुरजी के एवज में राज्य सँ कछू जीविका कराय देवे की कही सो दर्जी नारायणदास ने नाहीं करी कि—मैं कछू न लेऊँगो । ऐसो त्यागी भक्त दर्जी हतो ।

श्रीद्वारकाधीश दामोदरदासजी कूँ उनकी अनेक भक्ति के अनुसार अनुभव करावते सो दामोदरदास की वार्ता में प्रसिद्ध है । श्रीमदाचार्यजी अपुने सेवकन सँ यह आज्ञा करते कि—जिनने राजा अम्बरीष कूँ नहीं देखे होंय, सो सेठ दामोदरदास कूँ देखै यामें विशेषता यह है कि—वा जन्म में अम्बरीष मर्यादाभक्त हते और या जन्म में सेठ दामोदरदास पुष्टिभक्त हैं ।

आचार्यचरण पृथ्वी-परिक्रमा करते पधारे हते सो जब आपने पधारवे की इच्छा प्रगट करी, तब सेठ दामोदरदासजी ने दोऊ कर जोड़ बिनती करी कि कृपानाथ ! एक बात मेरे मन में रही जाय है सो राज दो दिन विशेष विराजें तो मेरे मन को अभीष्ट सिद्ध होय । तब आचार्य श्री ने आज्ञा करी—ऐसो कौन सो विषय रखो जाय है सो कहो । तब सेठ दामोदरदास ने बिनती करी कि कृपासागर ! जिन श्रीप्रभु श्रीद्वारकाधीश कूँ आपने मेरे माथे पधराए उनके श्रीअंग के अनुपम चिह्न कहा कहा है ? सो हूँ कृपा कर आज्ञा करें तो मेरे भाग्य को पार नहीं । तब आचार्यचरण श्रीसेठ दामोदरदासजी की अत्यंत आरति जान और आगे नहीं पधारे और दो रात्रि अधिक वहाँ विराजकें सेठ दामोदरदासजी कूँ श्रीद्वारकाधीश के श्रीअंग के अलौकिक चिह्नन को उद्बोधन कराते भए ।

प्रथम सेठ दामोदरदास ने प्रश्न करयो—कृपासागर ! ब्रजलीला में नंदनंदन तो द्विभुज हैं, और यह स्वरूप चतुर्भुज है सो पुष्टिलीला में आयुध धारण को कहा कारण ? यह जानवे की दास की अत्यंत इच्छा है सो कृपा करके आज्ञा करिये । ऐसैं

—तब आचार्य श्रीमदाचार्यजी ने या प्रकार आज्ञा करी—

दामोदरदास ! यह स्वरूप अतिप्राचीन है । इनको सर्वत्र बहुत से ग्रंथन में वर्णन है । श्रीमद्भागवत, गीता, उपनिषद्, महाभारत, वाल्मीकीय रामायण, तुलसीकृत रामायण, पद्मपुराणादि अनेक ग्रंथन में आपके स्वरूप को वृत्तांत है । परमगुप्त रसमयलीला को स्वरूप श्रीद्वारकाधीश को है, तासूँ कोई इनकूँ जाने नहीं है । तुम्हारी इनके चरण में पूर्ण भक्ति जानकें और इन प्रभुन की हमकूँ आज्ञा भी है तासूँ तुमकूँ इनके स्वरूप को अनुभव करावनो उचित है, क्योंकि तुमने इनकी पूर्वजन्म में तो मर्यादा-भक्ति सँ सेवा करी और या जन्म में तुमकूँ पुष्टिभक्ति सँ सेवा करनी है । तुम्हारे द्वारा अनेक पुष्टि दैवी जीवन कूँ इनके स्वरूप की अनुभव होयगो, तासूँ हम कहे हैं सो दृढ चित्त सँ सुनो ।

॥ नवमोल्लासः समाप्तः ॥

दशमोल्कासः

—:—

श्रीमदाचार्यजी ने आज्ञा करी:—“यह स्वरूप श्रीमद्भागवत—दशमस्कंध के प्रमेय-प्रकरण के सप्तमाध्याय की लीला को प्रागख्य है, और प्रकरण की लीला आपमें गुप्त है, ताही सँ ब्रजलीला में आप प्रमेयबल-लीला करि चतुर्भुज दर्शन देत हैं, सो श्रीमथुराधीश और श्रीद्वारकाधीश यह दोनो स्वरूप की मिलकें मिश्रित लीला है।

मुख्य में श्रीद्वारकाधीश को स्वरूप वन-निकंज में आँख-मिचौनी की भावना को है। इनके नीचे के दक्षिण श्रीहस्त में पद्म है ताको अवांतर भाव यह है जो जापर यह पद्म को श्रीहस्त धरें तापर चौदह भुवन को भार पड़े तासँ पद्म आयुधरूप है। यथा—

‘भुवनात्मकं कमलम्’ इति।

याको मुख्य भाव पुष्टिरीति सँ तो श्रीस्वामिनी के श्रीहस्त की हथेरी है। श्रीप्रभुन ने श्रीप्रियाजी के नेत्र निमीलन किये हैं, सो स्वामिनीजी अपनी हथेरी सँ नेत्र-निमीलन छुड़ावत हैं।

ऊपर के दक्षिण श्रीहस्त में गदा है ताको अवांतर भाव यह:—आप अस्त्र को तेजनिवारण करत हैं। तासँ गदा आयुधरूप है। यथा—

‘अस्त्रतेजस्वगदया’ इति।

याको मुख्य भाव पुष्टिरीति सँ तो—अद्भुत लीला देखकें श्रीस्वामिनीजी भुजा-श्लेष करत हैं, सो भुजा को आश्लेषरूप गदा है।

ऊपर के वाम श्रीहस्त में चक्र है ताको अवांतर भाव यह:—जाकूँ मुक्ति देनी होय ताकूँ चक्र सँ मारें, तासँ चक्र आयुधरूप है। यथा—

‘ये ये हतारचक्रधरेण राजन्!’ इति।

याको मुख्य भाव पुष्टिरीति सँ तो श्रीस्वामिनीजी ने भुजाश्लेष कियो तब कंकणादि-स्पर्श-क्षत खचित होत हैं वे यह चिह्न है।

नीचे के वाम श्रीहस्त में शंख है; ताको अवांतर भाव यह जो—असुर-गर्व-निवृत्ति, तासँ शंख आयुधरूप है। यथा—

‘विष्णोर्मुखोत्थानितपूरितस्य

याको मुख्य भाव पुष्टिकी रीति सँ तो श्रीस्वामिनीजी के नेत्र निमीलन कियो ता समय सम्मुख तें ग्रीव को स्पर्श होत है ।

इन मुख्य पुष्टिभाव को प्रमाण लिखनो हूँ आवश्यक है सो लिखे हैं, श्रीमदाचार्य को याही सिद्धान्त कूँ जानके गोस्वामी श्रीद्वारकेशजी (श्रीचन्द्रमाजी के घरबारे) ने अपनी प्रणीत श्रीद्वारकेशजी की भावना में श्रीद्वारकाधीशजी के स्वरूप वर्णन है । मुख्य भाव को प्रमाण लिख्यो है—श्लोक

प्रियाभुजश्लिष्टभुजः कंकणाकृतिचक्रकः ।

कंबुकंठे धृतभुजो लोलाकमलवेत्रधक् ॥ १ ॥

श्रीप्रभु को स्वरूप आँख-मिचौनी की भावना को है, वा लीला को भी मुख्य भावना को श्लोक द्वारकेशजीकृत भावना में है । श्लोक

भ्रूवल्लीसंज्ञयादौ सहचरित्तिकरं वर्जयित्वा स्वकीयं ,

पश्चादागत्य तूष्णीमथ नयनयुगं स्वप्रियाया निमील्य ;

कोऽस्मीत्येतद्वचनमसकृद्वेणुना भाषमाणः ,

पातु क्रीडारसपरिचयस्त्वाञ्चतुर्गाहुरुच्यैः ॥ १ ॥

अर्थ—श्रीयमुनाजी के तट पे निकुंज में अपने यूथ की सखीन कूँ अपने पीछे राखके और श्रीठाकुरजी के मेल की सखीन कूँ अपने आगे बैठाय के श्रीस्वामिनीजी मध्य में विराजे हास्य-विनोद कर रही हतीं । ऐसे समय वन में तें श्रीप्रभु श्रीस्वामिनीजी के पाछे तें पधारे, सो श्रीप्रियाजी के आगे सम्मुख बैठी श्रीठाकुरजी की स्वकीय सखियन आपकूँ पधारते देखे, उनकूँ आपने भृकुटी चलायके वजीं कि—मेरो आनो प्रिया कूँ मत जनाओ । फेर चुपचाप आय पाछे तें श्रीप्रियाजी के दोऊ नेत्र निमीलन (मूँदे) कर दिये । ता पाछे आप न अपनी प्रिया सो पूछ्यो चह्यो कि—मैं कौन हूँ (कोऽस्मि) सो जो मुख सँ बोलें हैं तो अद्भुत लीला को रहस्य खुल जाय है तासँ वाही क्षण आपने प्रमेयबल सँ दोय भुजा और प्रगट कर उन दोऊ भुजान सो वेणुनाद करके वेणु में यह पुछ्यो कि—‘मैं कौन हूँ?’ वेणु द्वारा या वचन कूँ सुनके श्रीस्वामिनीजी आश्चर्ययुत भए, और मन में विचारवे लगे कि—दोय हस्त सँ तो मेरे नेत्र निमीलन किए हैं, और दोय हस्त सँ वेणु द्वारा पूछे हैं कि—‘मैं कौन हूँ’ अपने प्रियतम की यह अद्भुत लीला देखि श्रीप्रियाजी ने उत्तर दियो कि आप चतुर्भुज हो, ऐसे परस्पर अत्यंत रस की आनंद की वृद्धि भई । यह मुख्य भावना

अब श्रीमदाचार्यजी ने दामोदरदासजीकूँ आज्ञा किये जो याही सूँ इनके श्रीअंग में चारों आयुध के स्वरूप मूर्तिमान् हैं, प्रिया के आविर्भावाविष्ट स्त्रीरूप है, और प्रिया जो स्वामिनी तिन करके विशिष्ट स्वरूप आपको है, याही सूँ आपकी पीठिका (कंदरा) चौखूँटी है । पीठिका के वाम भाग में चक्र के ऊपर जो पद्मासनसूँ विराजे चतुर्भुज स्वरूप है, सो वो स्वरूप है जो—कारागार में वसुदेव-देवकी कूँ प्रगट होय दर्शन दिये और आज्ञा करी । यथा—

‘एतद्वां दर्शितं रूपं प्रागजन्मस्मरणाय मे’,

पीठिका के दक्षिण भाग आड़ी गदा के ऊपर पद्मासनसूँ विराजे चतुर्भुज स्वरूप हैं सो—सृष्टिकर्ता लक्ष्मीपति नारायण को स्वरूप हैं । आप ब्रह्मा के यहाँ विराजते तब सृष्टिक्रम याही स्वरूप द्वारा चलतो । यथा—श्रीभा० द्वि० स्कं० न० अ० ।

‘ज्ञानं परमगुह्यं मे यद्विज्ञानसमन्वितं’,

इत्यादि सूँ अपने स्वरूप को ज्ञान करायो और फेर यह आज्ञा भई कि—

‘एतन्मतं समातिष्ठ परमेण समाधिना ।
भवान्कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचित् ।’

यह आज्ञा सब इन्हीं स्वरूप सूँ भई सो यह स्वरूप है । याही स्वरूप को दूसरो प्रमाण श्रीभा० तृ० स्कं० न० अ० समाप्ति में ॥ श्लोकः—

सर्ववेदमयेनेदमात्मनात्मात्मयौनिना ।
प्रजाः सृज यथापूर्वं याश्चमय्यनुशेते ॥ ४३ ॥
तस्मादेवं जगत्सृष्ट्रे प्रधानपुरुषेश्वरः ।
व्यज्येदं स्वेन रूपेण कंजनाभस्तिरोदधे ॥ ४४ ॥

इनही स्वरूप द्वारा यह आज्ञा भई सो यह दोऊ वाम तथा दक्षिण दोनो भाग के स्वरूप भी आप श्रीद्वारकाधीश के ही वस्तुतः हैं । लीलाकारण पीठिका में प्रथम दर्शन देत हैं ।

अब दोऊ आड़ी के निचले श्रीहस्त के नीचे दोय-दोय स्वरूप मिलिकें चार हैं सो इनको स्वरूप कहत हैं, सो सुनो । दामोदरदास ! पृथक् प्रमाण सूँ तो यह चारों पार्षद हैं, इनके नाम—सुनन्दन, नन्द, प्रबल, अर्हण हैं ।

दूसरे प्रमाण सूँ यह चारों वेद—ऋग्वेद, यजुर्वेद, अथर्ववेद, सामवेद ये हैं ।

तीसरे प्रमाण सँ यह चारों व्यूह हैं—प्रद्युम्न, अनिरुद्ध, संकर्षण, वासुदेव । और पुष्टि के प्रमाण सँ यह चारों यूथाधिपति-मुख्या चारों स्वामिनी हैं—नित्य सिद्धा श्रीराधिकाजी, श्रुतिरूपा श्रीचन्द्रावलीजी, ऋषिरूपा श्रीकुमारिका राधा सहचरीजी, तुर्यप्रिया श्रीजमुनाजी ।

श्रीमस्तक पे किरीट है सो प्रथम मर्यादा को अंगीकार है, मुख्य पुष्टि भाव सँ तो मयूरपक्ष के मुकुट को ही पर्याय रूप किरीट है । और मल्लकाळ कटि में धारण है सो सृष्टि रचनों श्रमसाध्य है । तासँ पुष्टिभाव तो काम के जीतवे के हेतु सँ नटवत् विहाररूप मल्लकाळ है । यज्ञोपवीत धारण है सो श्रुतिन को अंगीकार है, और श्रीकंठ में हाँस धारण है सो श्रीस्वामिनीजी सम्मुख तें आश्लेष करत हैं, सो आपके उभय-मुख की कांति प्रभारूप है । वनमाला है सो यावत् व्रज की वनस्पतीन द्वारा व्रज-भक्तन को अंगीकार करत हैं । चरण में नूपुर, पायल, श्रीहस्त में कड़ा है सो आपको युगलस्वरूप भावाविशिष्ट स्वरूप है तासँ युगलता सूचित है । क्रीट के पिछाड़ी तेज को चिह्न है सो कोटि कन्दर्पलावण्य असंख्य सूर्य आपके तेज के आगे लज्जित होयँ, या प्रकार आपके श्रीअंग के चिह्न हैं । ऐसो आपको अगम्य स्वरूप हैं ।

दामोदरदास ! तुम्हारे परमभाग्य हैं जो यह स्वरूप इनकी स्वयं इच्छा सँ तुम्हारे ऊपर पूर्ण अनुग्रह करके विराजे हैं । तुम्हारे भाग्य की सीमा नहीं । या प्रकार श्रीमदाचार्यजी ने आज्ञा करी । तब दामोदरदास ने साष्टाङ्ग प्रणाम करि दोऊ कर जोड़के प्रार्थना करी कि—प्रभो ! मैं सदा दास होऊँ, दीन होऊँ, निःसाधन होऊँ, यही माँगूँ हूँ, सर्वदा निरंतर आपकी कृपा सँ मेरो चित्त आपके ही चरणकमल में रहे । आपको एक क्षण हूँ विप्रयोग न होय ।

तब श्रीमहाप्रभून ने दामोदरदास की अत्यन्त दृढ़ भक्ति देखिके मन में विचार्यो जो यह मेरे दर्शन बिना देह न राखेगो, यह अंतःकरण की जानिके दामोदरदासजी के ऊपर अत्यन्त अनुग्रह करिके आपने अपुने चरणपादुका पधाय दिये और आज्ञा किये जो इन पादुका द्वारा तुम्हारे मनवांछित तुमको प्राप्त होयगो । यह आज्ञा करि आप परिक्रमार्थ पधारे । फेर श्रीद्वारकाधीश दामोदरदासजी के माथे विराजे ।

एकादशोल्लासः प्रारम्भः

—:०:—

ऐसे महानुभाव दामोदरदासजी श्रीमदाचार्यजी की कृपा सँ महान् अलौकिक निधि कूँ प्राप्त करके उनकी निरन्तर पूर्ण भक्ति-भाव सँ सेवा करते। सेठजी स्वयं संपत्ति-वारे हते। तैसे इनको जहाँ विवाह भयो, वह सासरे को घर हूँ संपत्तिवारो हतो। जा दिन इनकी स्त्री इनके घर आई वा दिन दाहिजा में सौ दासियाँ परिचर्या करवे संग आई।

श्रीद्वारकाधीश की कृपा सँ इनकी संपत्ति में उत्तेजन ही होतो गयो। इतने पे भी दामोदरदास तो या धन-संपत्ति तथा राजगौरव कूँ अतितुच्छ मान निरन्तर भगवत्सेवा में तत्पर रहवे लगे और केवल अनन्यता को अंगीकार कियो। वे श्रीप्रभुन की सोहनी, मंदिर—ब्रह्म आदि सँ सेवा अपुने ही हाथ सँ करते, यावत् संभव बनते प्रयास अपुन सँ होय इतने दूसरे सँ नहीं करावते। इनकी ऐसी अनन्य भक्ति सँ ही श्रीद्वारका-धीश अनेक अनुभव इनकों करावते और सानुभाव जतावते। सो सेठ दामोदरदास तथा इनकी स्त्री दोनो अति श्रद्धा सँ नित्य सेवा करते।

एक समय सेठजी श्रीप्रभुन की जलपान की गागर भरवे जाते हते। बजार में सेठजी के श्वशुर की दुकान हती। वे नित्य तो इनकूँ गागर भरवे जाते देखते नहीं, लोग कहते सो केवल सुनते। एक दिन कंधा पे गागर लिए देखे सो देखतेई इनके श्वशुर दुकान पे सँ नीचे उतर आए, और सेठजी के पास आयके कही कि—तुम मेरे जमाई हो, राजा के राजमंत्री हो और सो यह कार्य तुम करो हो तामें हमारी बड़ी नीची दीखे है, और हमारी लाज जाय है। तासँ घर में इतने मनुष्य हैं सो कहा काम के हैं? उनपे ही जल भरवायो करो। तुम्हारी गाम में चर्चा होय है सो अब तुम यह मत करो। सेठजी यह सुनके चले और ससुर सँ कही कि ठीक, अब ऐसे न करेंगे। ऐसैं कहिके घर जाय सेवा में तत्पर भए।

दूसरे दिन मन में विचार करके कि—यह लौकिक प्रतिष्ठा और कुलकान के अति तुच्छ है, तासँ लौकिका भिमान

लियो और दूसरो घड़ा अपनी स्त्री कूँ दियो । स्त्री कूँ संग लेकर दोऊ जने जलपान की सेवा करवे चले । स्त्री ने हूँ भगवत्सेवा तथा पति की आज्ञा मान लौकिक की कछु शंका न राखी और जल भरवे चली । जल भर के पाछी आवती बेर सेठजी के ससुर ने देख्यो सो दुकान पे खूँ उठकें इन दोउन के पीछे-पीछे होय गये ।

सेठजी घर गये सेवा खूँ पहुँच के विश्राम लेवे बैठे, सोई सेठजी के ससुर उनके पाँवन में गिर पड़े और कही कि—तुमने बड़ोई अनर्थ कीयो, मैंने सौ दासियाँ बेटी के संग दहेज में दीनी हैं और मेरी बेटी बजार के बीच में होय के जल भरवे जाय सो यामें तो मेरी नाक कटै है, लाज जाय है, ताखूँ तुमतो तुम्हारी राजी आवे तैसे भले ही करो, परन्तु मेरी बेटी कूँ तो जल भरवे मत ले जायो करो ।

अपने पिता को यह कहनो सुनिके सेठानी के चित्त में लौकिक विचार आयो सो वानें जलपान की सेवा छोड़ दीनी और दामोदरदासजी तो निर्भय हते सो उनकूँ तो अपनी सेवा छोड़नी नहीं हती । उनको ससुर जो नित्य उनकूँ टोंकतो ताखूँ उनकी सेवा में बाधा न होय ताके लिये वा दिन स्त्री कूँ संग ले गए हते । सो ता दिन पीछे सेठजी के ससुर ने सेठ दामोदरदास खूँ कछु न कही । ऐसे निर्भयता खूँ भगवत् सेवा करते ।

फेर एक समय श्रीमदाचार्यवर्य श्रीमहाप्रभुजी दामोदरदास के घर पधारे, सो दामोदरदासजी की भक्ति-भाव-स्नेह-सेवा खूँ आप अत्यंत ही प्रसन्न भये । आज्ञा करी कि—दामोदरदास ! तुम्हारे मन में कछु मनोरथ होय सो माँगो, तब दामोदरदास ने दोऊ हाथ जोड़के बिनती करी कि—कृपानाथ ! मेरे माथे आप श्रीने कृपा करके प्रभु पधराये और आपहूँ साक्षात् पुरुषोत्तम सर्वदा मेरे हृदय में विराज रहे हैं, सो मेरे काहू बात की न्यूनता नहीं है, यही सर्वदा माँगनो है कि—आपश्री के ही चरणकमल को ध्यान मेरे हृदय में सर्वदा स्थिर रहे, राज के प्रताप और आशीर्वाद खूँ काहू बात की स्वामी नहीं है ।

ऐसे लौकिकासक्ति खूँ निरपेक्ष दामोदरदासजी हते, तो भी आधुनिक जीवन कूँ दिखायवे के हेतु पुनः श्रीआचार्यचरण ने आज्ञा करी कि—तुम्हारी स्त्री खूँ पूँछि देखो, तब आज्ञा होयवे खूँ दामोदरदास नें अपुनी स्त्री सों कह्यो—तुम्हारे कछु मनोरथ होयँ सो माँगो, श्रीगुरुचरण की आज्ञा है । जब स्त्री ने पुत्र माँग्यो, तब आपने आशीर्वाद

श्रीमदाचार्यजी तो अन्तर्यामी साक्षात् पूर्णपुरुषोत्तम होते । सो आप दामोदरदास के यहाँ पधारे, तब आज्ञा करी—तुम्हारे घर में अन्याश्रय भयो है । तब दामोदरदास कूँ अत्यंत विस्मय भयो और घर में पूँछ-ताँछ करी, तब निश्चय भई कि दासी ने एक डाकोतिया सूँ पूछ्यो यह बात साँची है । तब श्रीमदाचार्यजी ने आज्ञा करी कि—बेटा तो होयगो, परन्तु असुर होयगो ।

जब समय प्राप्त भयो, तब दामोदरदासजी भगवल्लीला में प्राप्त भये। इनकी स्त्री ने सब उनको संस्कार कियो, बेटा सँ चार दिन छानी राखी। श्रीदामोदरदासजी के सत्संगवारे दोय-चार वैष्णव के संग यावत् द्रव्यरत्नादि वस्तु श्रीप्रभुन के सहित भावसहित दोय नाव भरिके श्रीमदाचार्यजी के घर चलती करी। घर में कछू हू न राख्यो। ता पीछे बेटा कूँ खबर करी, वो घर में आयो सो एक नाव करके अगुली नाव के पीछे वानें अपनी नाव चलाई। सो ये तो चार दिन पीछे गयो, सो याने रास्ता में ये सुनी कि—वे नाव तो गोकुल में पहुँच गई, सो ये पाछो आयो।

या प्रकार सेठ दामोदरदास की स्त्री सावधान भई, फेर थोड़े काल में सेठानी हू भगवच्चरण में प्राप्त भई । या प्रकार श्रीद्वारकाधीश श्रीसदाचार्यजी तथा श्रीगुसाईजी श्रीविठ्ठलाधीशजी के माँथे विराजे ।

[illegible]

द्वादशोत्कलसः प्रारम्भः

श्रीगुसाईजी श्रीविठ्ठलाधीशजी ने बहुत समय तक सेवा कर श्रीप्रभुन के अनेक मनोरथ किये । अन्त में आपने जब अपने सातों पुत्रन कूँ घर को बाँटा करि दियो, तब आपके तीसरे लालजी श्रीबालकृष्णजी कूँ श्रीद्वारकाधीश पधराय दिये । श्रीबालकृष्णजी ने अत्यंत ही प्रसन्नता सँ श्रीद्वारकाधीश अपने घर पधराए । श्रीगुसाईजी ने बाँटा करते समय सब पुत्रन सँ यह आज्ञा करी कि “सब भाई हिलमिल के ऐक्य राखि के रहियो, क्योंकि समय काल अत्यंत कठिन है, तासँ अत्यन्त सावधानी सँ रहियो । हमने जैसे सब स्वरूपन की पाँती कर दीनी है, तैसे ही सब हिलमिल के सेवा करियो ।”

घर के बाँटा के समय और तो सब लालजीन ने अपने-अपने ठाकुरजी ले लिये, परन्तु छोटे लालजी श्रीयदुनाथजी ने अपने बँट के श्रीबालकृष्णजी ठाकुरजी आए हते, सो “ये तो छोटे बहुत हैं” कहिके न लिये । तब तीसरे लालजी श्रीबालकृष्णजी ने श्रीगुसाईजी सँ विनती करी कि “ये स्वरूप आज्ञा होय, तो मैं राखूँ, जासँ पलना हिंडोला इत्यादि के समय में ठीक पड़े, क्योंकि श्रीद्वारकाधीश बड़े स्वरूप हैं ।”

तब श्रीगुसाईजी हँसे, और आज्ञा करी कि “ठीक, तुम्हारी इच्छा है, तो कछू चिन्ता नहीं है । तुम्हारे और महाराजा* के गाढ़ स्नेह है, सो भले ही तुम इनकूँ राखो । जब महाराजा अथवा इनके वंश को कोई माँगें, तब उनकूँ श्रीबालकृष्णजी पधराय दीजो, क्योंकि ये ठाकुरजी इनके हैं ।”

श्रीबालकृष्णजी ने पितृचरण की आज्ञा मानकर ठाकुरजी श्रीबालकृष्णजी श्रीद्वारकाधीश के पास पधराए । श्रीबालकृष्णजी और श्रीयदुनाथजी दोनो भाईन के परस्पर अत्यन्त ही स्नेह हतो । दोनो भाई हिलमिल कर भेले ही सेवा करते हते ।

एक समय श्रीगुसाईजी प्रसन्नता में विराजे हते, वा समय श्रीबालकृष्णजी ने

हाथ जोड़ विनती करी कि—कृपानाथ ! मेरे ऊपर आपने कृपा करिके श्रीद्वारकाधीश सरीखी निधि पधराय दीनी है, परन्तु इनके श्रीस्वामिनीजी पधरायवे की मेरे मन में बहुत ही इच्छा है, मेरे मन में युगल स्वरूप को मनोरथ है, सो आप ही कृपा करेंगे, तब मनोरथ सिद्ध होयगो ।

तब श्रीगुसाईजी ने कृपा करिके आज्ञा करी कि—तुम्हारे मनोरथ पूर्ण होयगो । वा समय तो इतनो ही आशीर्वाद दियो । फेर एक दिन श्रीगुसाईजी ने श्रीबालकृष्णजी की अत्यन्त आर्ति देखि के श्रीस्वामिनीजी के दोऊ श्रीहस्त में धारण करवे योग्य जड़ाऊ चूड़ा दिये, और आज्ञा करी कि—तुमकूँ जब श्रीद्वारकाधीश की स्वामिनी जी प्राप्त होयँ, तब उनके यह आभरण श्रीहस्त में धराइयो । जिनके यह बैठ जायँगे उनकूँ श्रीद्वारकाधीशजी के स्वामिनीजी जानियो ।

वा समय श्रीबालकृष्णजी ने साष्टांग दण्डवत् प्रणाम करि विनय करी कि—आप कृपाकर यह और आज्ञा दें कि—मैं कैसे उन स्वरूप कूँ प्राप्त करूँ ? तब श्रीगुसाईजी ने आज्ञा करी कि—तू ब्रज में जायो कर, वहाँ सँ तेरो मनोरथ सिद्ध होयगो । श्रीबालकृष्णजी आज्ञा ले सेवा में पधारे, और श्रीद्वारकाधीश के आगे साष्टांग प्रणाम करिके उनने श्रीप्रभुन सँ विनती करी कि—मेरो मनोरथ पूर्ण करनो आपके हाथ है । तब श्रीद्वारकाधीश आज्ञा किये कि—जैसे तुमसँ काका ने कही है, वैसे ही करो ।

श्रीबालकृष्णजी वा दिन सँ राजभोग की सेवा पहुँचि के मध्याह्न समय और शयन की सेवा पहुँचि के रात्रि में (दोनो समय) प्रतिदिन ब्रज में पधारवे लगे । आप वन-उपवन सर्वत्र पधारते । श्रीगोकुल के निकट तो ऐसे ही करते, परन्तु जब दूर पधारनो भयो, तब राजभोग करकें पधारते । सो दिनभर ब्रज में रहते और सायंकाल घर पधारते । घर में श्रीप्रभुन की सेवा आपके परमप्रिय भाई यदुनाथजी (उपनाम, श्रीमहाराजजी) करते ।

एक समय श्रीबालकृष्णजी विहारवन, रामघाट, भूषणवन, निवारणवन होते भए माघ बदि ४ रविवार संवत् १६३८ के दिन गुंजवन पधारे । वाही दिन श्रीयमुनाजी में स्नान कर तट पे ही आपने मध्याह्नः सन्ध्या और अवशिष्ट आह्निक कियो । नित्य नियम सँ पहुँचि कर आप ठाढ़े भए । ठीक मध्याह्न समय आपने देखयो कि—श्रीयमुनाजी में सँ श्यामस्वरूप, परम मनोहर, अति लावण्ययुक्त, सात वर्ष के प्रतीयमान निस्तोम्य कमारिकारूप. कोटि कंदर्प-लावण्यमय स्वरूपात्मक श्रीयमुनाजी मंद

हास्य करते, श्रीहस्त में कमल फिरावते ललित गति सँ सम्मुख पधार रहे हैं ।

श्रीबालकृष्णजी आपके स्वागत के लिये दो-चार पेंड आगे पधारे । आपने समीपसँ आछी तरह दर्शन कर साष्टाङ्ग प्रणाम करिकें आनंदाश्रु-सहित सहर्ष विनती करी—प्रभु ! आज मेरे भाग्य को पार नहीं । श्रीगोकुल में भी आज ही रात्रि में आपने कृपा करके मोकूँ स्वप्न-दर्शन दिये, वाही समय मैंने निद्रा में आपको स्तवन कियो, तभी मोकूँ दृढ निश्चय भयो कि—आज के प्रातःकाल अवश्य ही मेरे भाग्योदय होने चाहिएँ, आज निश्चय मेरो मनोरथ सफल होयगो । सोई भयो । जो दर्शन रात्रि कूँ स्वप्न में भए, वही साक्षात् दर्शन आपश्री ने मो रंक पे कृपा करिके दिये । अब कृपा करिकें जो आप आज्ञा करें, सो ही मैं करूँ ।

तब श्रीयमुनाजी ने आज्ञा करी कि—पहिलें हमारे आभूषण हमकूँ देउ । यह आज्ञा सुनिके श्रीबालकृष्णजी कूँ अनुसन्धान भयो और श्रीगुसाईजी के दिए भए कंकण की स्मृति आई । क्योंकि आपतो श्रीयमुनाजी के दर्शन कर प्रेमासक्त होय देहानुगान भूल गए हते, यहाँ तक कि—कछू विनतीहू करते न बनी हती ।

जब श्रीस्वामिनी श्रीयमुनाजी नें अपनी वस्तु माँगी, तब आपकूँ सुधि आई । वा समय आपने झट फैंट में सँ जड़ाऊ कंकण निकासिकें आप श्री के श्रीहस्त में धराए, सो कहूँ सँ ओछे अथवा ढीले न भए । अति नम्रता सँ दोऊ कर जोड़कें श्रीबालकृष्णजी ने विनती करी कि—“कृपा कर आप श्रीद्वारकाधीश के पास पधारिकें मोकूँ सनाथ करिये ।” तब श्रीयमुना महाराणीजी ने अति प्रसन्नता सँ आज्ञा करी कि—हाँ ! तुम्हारो मनोरथ पूर्ण भयो, हमारी इच्छा तुम्हारे यहाँ श्री के पास पधारवे की है, सो हमकूँ ले चलो ।

श्रीबालकृष्णजी ने स्वरूप के पधरायवे की सब तैयारी पहले से ही कर राखी हती । सुखपाल इत्यादि सब सामान तैयार हतो, सो आपने श्रीमहाराणीजी कूँ गोद में पधराय सुखपाल में पधराये, और सुखपाल के संग श्रीबालकृष्णजी चरणारविन्द सँ गोकुल पधारे । वहाँ पहुँचकर आप सायंकाल की सेवा में पधारे । श्रीमहाराणीजी कूँ सुखपाल में सँ पधराय श्रीद्वारकाधीश के पास न पधराय सिंहासन के पास एक चौकी पे न्यारे पधराये ।

श्रीमहाराणीजी के पाम जाय श्रीबालकृष्णजी ने साष्टाङ्ग प्रणाम करिकें विनती

करी कि—कृपानाथ! पधारिये। आपकी कानि तथा आशीर्वाद सँ आज मेरो मनोरथ सफल भयो है। अब आप कृपा करिके पधारें और दर्शन करिके जैसे आज्ञा दें, तैसे मैं सब क्रम राखूँ। श्रीगुसाईजी ने अपने प्रिय पुत्र की बिनती सुन सहर्ष आज्ञा करी कि—हाँ! तेरो वांछित तो कूँ प्राप्त भयो, धन्य है तेरी दृढ़ता और भक्ति कूँ। ऐसी आज्ञा करिके आप श्रीद्वारकाधीश के दर्शन करवे मन्दिर में पधारें। वा समय तक सातों बालक जुड़े तो नहिं भए हते, परन्तु सबन कूँ ठाकुरजी बाँट दिये हते। सेवा शृंगार सब भाई परस्पर हिल-मिल कें करते हते। जब श्रीगुसाईजी नीचे मन्दिर में पधारें, तब श्रीमहाराणीजी ने आज्ञा करी कि—“तुम्हारी तथा तुम्हारे पुत्र की भक्ति के वश मेरो आगमन भयो है।”

तब श्रीगुसाईजी ने साष्टाङ्ग प्रणाम कर श्रीमहाराणीजी कूँ चौकी पेसूँ श्रीद्वारकाधीश के पास वामभाग में एक ही सिंहासन पर पधराए, और श्रीबालकृष्णजी कूँ आज्ञा दीन्हीं कि—“इनकी सेवा गुप्त रीति सँ करियो, प्रसिद्धि में नहीं। यह महान् गुप्तरसमय लीला को स्वरूप होयवे, सँ रहस्य है। आगे तुम कूँ श्रीठाकुरजी जैसी आज्ञा करें, वैसे करियो।

श्रीगुसाईजी सब पुत्रन के आगे श्रीबालकृष्णजी की दृढ़ भक्ति की सराहना कर अपने स्थान पधारें। शयनभोग समय सब बालक तथा श्रीगुसाईजी पुनः मन्दिर में पधारें। सबन ने शयनभोग धरे, चरणस्पर्श किये, भारी भरी, और भेट-न्यौछावर करी। वा दिन श्रीमन्दिर में चौक, देहरी माँड़ी गई, यत्र-तत्र बंदनवार बाँधे गये, और मङ्गल-कलश धराये गये। झाँझ पखावज सँ श्रीराधाऽष्टमी की बधाई गाई गई। महान् हर्ष सँ गुप्त उत्सव मान्यो गयो। श्री कूँ पोढ़ावते समय श्रीबालकृष्णजी ने श्रीद्वारकाधीश सँ बिनती करी कि—कृपासागर! काका ने तो श्रीमहाराणीजी की गुप्त रीति सँ सेवा करवे की आज्ञा दीनी है, फेर आप श्री की आज्ञानुसार सेवा भलावन करी है, सो अब आप आज्ञा करेंगे, तदनुसार प्रातः काल सँ सेवा को क्रम चलेगो।

तब श्रीद्वारकाधीश ने आज्ञा करी कि—हमारी और मथुराधीश की लीला मिश्रित है, हम दोउन ने मिलिके ब्रजलीला करी है। हमारी दोउन की लीला अति रहस्य है, तासूँ हमारे दूसरे स्वरूप की सेवा तुम्हारे काका ने कही है, वैसे ही गुप्त करियो, प्रसिद्धि में नहीं। तब श्रीबालकृष्णजी ने दोनो हाथ जोड़ श्रीप्रभु की आज्ञा

शिरोधार्य करी । तब सँ श्रीस्वामिनीजी श्रीमहाराणीजी की यावत् सेवा भीतर ही होय है, दर्शन भी काहू को नहीं होय है । सो अद्यापि ऐसो ही क्रम चालू है ।

श्रीबालकृष्णजी ने जब ताई श्रीस्वामिनीजी प्राप्त नहीं भए हते, तब ताई अन्न भोजन छोड़ दियो हतो, 'फलाहार दूधसँ ही कार्य चलावनो' ऐसो नियम ग्रहण कियो हतो । आपने श्रीमहाराणीजी को आराधन कियो ताहीसँ गुंजवन में सँ साक्षात् श्रीयमुना-पुलिन पे जल-प्रवाह में सँ स्वरूप को प्रादुर्भाव भयो । याही सँ श्रीयमुनाजी को श्यामस्वरूप प्राप्त भयो, वा समय सँ प्रति रविवार श्रीयमुनाजी की भावनारूप सँ सेवा होय है । सेवा-विधि अति रहस्य है तासँ विवेचन सँ नहीं लिखी है ।

त्रयोदशोल्लासः प्रारम्भः

समयानुसार जब श्रीबालकृष्णजी के अनन्तर उनके बड़े लालजी श्रीद्वारकेश्वरजी श्रीद्वारकाधीश के घर के टीकेत भए, और श्रीयदुनाथजी के बड़े लालजी श्रीमधुसूदनजी स्वतंत्र भए तब आपस में इन भाइन ने सलाह करी कि—दादाजी काकाजी के आगे तो घर की एकता निभ गई, और हमारे तुम्हारे भी श्री की कृपासूँ यावजीवन निभेगी। परंतु आगे समय काल बहुत कठिन आवेगो, तासूँ हमारे तुम्हारे ही सामने जुदो व्यवहार होय जानो चाहिए। या निश्चय पे मधुसूदनजी ने कही कि—श्रीबालकृष्णजी ठाकुरजी हमारे ठाकुरजी हैं सो हमकूँ पधराय देओ, अब हम न्यारे रहेंगे। तब द्वारकेश्वरजी ने कही कि—हमारे दादाजी की आज्ञा हमकूँ ठाकुरजी पधराय देवे की नहीं भई है, और कई दिनसूँ ठाकुरजी हमारे द्वारकाधीश की गोद में बिराजे हैं। अब तो हम न देंगे।

ऐसे द्वारकेश्वरजी ने जब छल कियो, तब मधुसूदनजी श्रीगोकुलेशजीसूँ जाय पुकारे—“जो देखो काकाजी ! हम दादासूँ न्यारे भए हैं, परन्तु वे हमारे ठाकुरजी हमकूँ नहीं देंय हैं। श्रीतातचरण ने आज्ञा करके भेले पधराए हैं, सो आपहू जानें हैं, और दादाजी काकाजी के परस्पर लेखहू हैं। तोहू दादा मोसूँ छल करे हैं।” तब श्रीगोकुलेशजी आज्ञा किए जो मैं समझाय दऊँगो।

श्रीगोकुलेशजी ने अपनो खवास द्वारकेश्वरजी के पास पठायो और कहवाई कि—कछू कार्य है, सो आपको काकाजी बुलावें हैं। यह सुनत ही द्वारकेश्वरजी श्रीगोकुलेशजी के पास पधारे। तब श्रीगोकुलेशजी ने श्रीगुसाईजी के आगे को सब वृत्तांत आज्ञा कियो, और समुझायो कि जा समय काका ने बँट कियो तब हमहू पास हते। हमारे आगे की बात है। तुम छोटे भाईसूँ ऐसो छल मत करो। क्योंकि काका ने दादा सूँ स्पष्ट आज्ञा करी हती कि—महाराजा के वंश के जब तुम्हारे घरसूँ न्यारे होयँ, तब श्रीठाकुरजी इनकूँ पधराय दीजो, ऐसी आज्ञा भई है, सो तुम हठ मत करो। ये देशाधिपति के पास जाय पकारें, तो आछो न दीखे। तासूँ ठाकुरजी इनकूँ पधराय देने ही उचित हैं।

तब द्वारकेश्वरजी ने कही कि—ठीक, आप बड़े हैं, आपकी आज्ञा तें मैं पधराय दऊँ हूँ । तदनन्तर श्रीमधुसूदनजी ठाकुरजी पधराय न्यारे रहिबे लगे । सो एक वर्ष पर्यंत उनने श्रीबालकृष्णजी की आनंद-पूर्वक सेवा करी । एक दिन श्रीबालकृष्णजी ने स्वप्न में मधुसूदनजी कूँ अनुभव करायो जो—“तुम्हारो मनोरथ वर्ष दिन सिद्ध कियो, अब पाछे मोकूँ श्रीद्वारकाधीश के यहाँ पधराओ ।”

दूसरे दिन श्रीमधुसूदनजी राजभोग आरती भए पीछे श्रीबालकृष्णजी कूँ झाँपी में पधरायके श्रीद्वारकेश्वरजी के पास ले आए । वा समय श्रीद्वारकाधीश के राजभोग आए हुते । द्वारकेश्वरजी हाथ में झाँपी देख भाई सूँ हँसिके बोले:—भाई मधुसूदनजी ! झाँपी लेके कैसे आए ? एक ठाकुरजी तो ले गए, अब दूसरे का ब्याज में लेवे आवे हो ?

तब श्रीमधुसूदनजी ने कही कि—आगे मैंने जो कुछ कही होय, सो अपराध क्षमा करो । इन ठाकुरजी कूँ तो आपके ही यहाँ सुहाय है, सो पाछे श्रीद्वारकाधीश के गोद में पधरायवे आयो हूँ सो पधराइये ।

तब द्वारकेश्वरजी ने कही—भाई, ये ठाकुरजी हैं, हँसी-खेल नहीं है । तुम तो बेर-बेर लाओगे, बेर-बेर फेर ले जाओ, सो ऐसे तो हमारे नहीं बने । तासूँ तुमहीं सुखेन सेवा करो । तब मधुसूदनजी ने कही कि—श्रीठाकुरजी की इच्छा यहाँ ही विराजवे की है, ताको मैं कहा करूँ ? तब द्वारकेश्वरजी बोले कि—तुम काकाजीकूँ लाओ । काकाजी ही पधरवाय गए हैं । काकाजी की ही आज्ञासूँ हमने पधराय दिये हैं, तासूँ उनकूँ लाओ । वे जैसे आज्ञा करेंगे, ऐसे हम करेंगे । तब श्रीमधुसूदनजी श्रीठाकुरजी की झाँपी वहाँ ही चौकी पे पधराय श्रीगोकुलेशजी कूँ पधरायवे गए । वहाँ जाय प्रणाम करि स्वप्न की सब बात कहिके बिनती करी कि—आपके चले बिना कछु कार्य सिद्ध न होयगो ।

तब श्रीगोकुलेशजी संग पधारे, और द्वारकेश्वरजी कूँ आज्ञा करी कि—ये चलाय के पधरायवे आए हैं, तो पधराय लेओ । तब श्रीद्वारकेश्वरजी ने बिनती करी कि—ये बेर-बेर पधरावें, बेर-बेर लेवे आवें, ऐसे मेरे ठीक न पड़ेगी । तब श्रीगोकुलेशजी ने श्रीबालकृष्णजी ठाकुरजी सूँ पूँछी—“कहा इच्छा है ?” तब ठाकुरजी ने आज्ञा करी कि—“मैं तो द्वारकाधीश के भेले रहूँगो” । तब श्रीगोकुलेशजी ने श्रीमधुसूदनजी सूँ कही कि—बाबा, तुम्हारो कथन ठीक हतो । इन ठाकुरजी की ही इच्छा तुम्हारे यहाँ

विराजवे की नहीं है ! तासूँ अबके पधराए तुमकूँ फिर पाछे न मिलेंगे । याको बंदो-बस्त कर लेख कर पधराओ । जामें फेर आगे कूँ झगड़ा न रहे ।

तब वा समय परस्पर स्वीकृति को लेख भयो । अक्षर भए । श्रीमधुसूदनजी ने लेख कियो, तामें ठाकुरजी सों नादावा लिख्यो और श्रीगोकुलेशजी प्रभृति जो गोस्वामी बालक वा समय विराजते हते सो उनकी हू साक्षी भई । तत्पश्चात् द्वारकेश्वरजी ने श्रीबालकृष्णजी कूँ श्रीद्वारकाधीश की गोद में पधराए, और बड़ो आनंद मान्यो । ता पीछे श्रीद्वारकाधीश श्रीबालकृष्णजी सहित श्रीगोकुल में श्रीद्वारकेश्वरजी के घर सुख-पूर्वक विराजे ।

कछूक समय बाद सेवा करवे के ताई श्रीगोकुलेशजी ने श्रीमधुसूदनजी के माथे श्रीकल्याणरायजी ठाकुरजी पधराय दिये, सो हाल शेरगढ़ (कोटा जिला) में विराजें हैं ।*

श्रीगुसाईजी श्रीविठ्ठलाधीशजी के तृतीय पुत्र श्रीबालकृष्णजी के छ पुत्र भए । तामें प्रथम ज्येष्ठ पुत्र श्रीद्वारकेश्वरजी घर के टीकेत भए । दूसरे पुत्र श्रीव्रजनाथजी, तीसरे पुत्र श्रीव्रजभूषणजी, चौथे पुत्र श्रीपीताम्बरजी, पाँचवें पुत्र श्रीव्रजालंकारजी, और छठे पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी भये ।

प्रथम पुत्र श्रीद्वारकेश्वरजी के दो पुत्र भए । तामें बड़े श्रीअनिरुद्धजी और छोटे श्रीगिरधरलालजी हते । श्रीअनिरुद्धजी थोड़े ही समय भूतल पर विराजे, जासूँ श्रीद्वारकेश्वरजी के दूसरे पुत्र श्रीगिरधरलालजी या घर के टीकेत भये । इनके एक पुत्र श्रीद्वारकानाथजी और एक कन्या श्रीगंगा बेटीजी भई । श्रीगिरधरलालजी के आगे श्रीद्वारकानाथजी प्रभुन की सेवा करते । इनके बहूजी को नाम श्रीजानकी बहूजी हतो ।

श्रीद्वारकानाथजी कूँ विशेष विद्या प्राप्त न हती, यासूँ कोई ने उनकूँ प्रयोग बतायो कि—सूर्यग्रहण में काशीपुरी में गंगाजी में ठाढ़े रहके सरस्वती को बीज-मंत्र लिखो, तो विद्या आवेगी । सो श्रीद्वारकानाथजी ने वाके कथन-प्रमाण ही काशी जायके मंत्र साधन कियो, यासूँ उनकूँ अच्छो विद्याभ्यास भयो । विद्याभ्यास करे पीछे वे गोकुल पधारे, सो श्रीद्वारकाधीश ने इनको त्याग कियो । स्वप्न में आज्ञा करी कि—“मेरो आश्रय छोड़िके तुमने अन्य को आश्रय कियो, सो तू अब हमारे

काम को नहीं ।” श्रीप्रभु की यह आज्ञा सुनते ही श्रीद्वारकानाथजी श्रीप्रभुन की सेवा के अनुपयोगी अपना शरीर जान केवल धोती उपरणा और तुलसीकाष्ठमाला हाथ में ले व्रज में पधार अन्तर्धान होय गये । याहीखूँ इनको नाम टीकेतन में नहीं है । व्रज पधारते समय इनके पत्नी श्रीजानकी बहूजी संग जायवे लगे, तब श्रीद्वारकानाथजी ने कही कि—“तुम्हारे साँचे पति श्रीद्वारकाधीश हैं, सो तुम यहाँ ही रहो, और सेवा करो ।” सो पति की आज्ञा मानि श्रीजानकी बहूजी घर में श्रीप्रभुन की सेवा में तत्पर रहे ।

श्रीगिरधरलालजी ने श्रीप्रभुन की इच्छा जानि पुत्र को कछ भी परिताप न कियो । समयानुसार जब श्रीगिरधरलालजी को अवसान-समय प्राप्त भयो, तब आपने गंगाबेटीजी तथा पुत्रवधू जानकी बहूजी कूँ आज्ञा किये (आपके पत्नी पुत्र-शोक में ही लीला में प्राप्त भए हते) कि “लालजीकूँ द्वादश वर्ष होय जायँ, तब जानकी बहूजी कूँ लौकिक रीति करैयो ।—श्रीप्रभुन की सेवार्थ या तीसरे घर की गादी पे श्रीबालकृष्णजी के तृतीय पुत्र श्रीव्रजभूषणजी के वंशज श्रीवल्लभजी के पुत्र लालजी व्रजभूषण को शास्त्र और न्याय खूँ हक पहुँचे है ।” यह आज्ञा और लेखपत्र करिके श्रीगिरधरलालजी नित्यलीला में पधारे । आपके अनन्तर श्रीद्वारकाधीश, श्रीगंगाबेटीजी, श्रीजानकी बहूजी तथा श्रीलालजी श्रीव्रजभूषणजी के माथे विराजे ।

श्रीगंगाबेटीजी ने श्रीजानकी बहूजी खूँ सलाह करिके श्रीव्रजभूषणजी कूँ श्रीगिरधरलालजी की इच्छा तथा आज्ञानुसार गादी बैठाये । क्योंकि श्रीबालकृष्णजी के द्वितीय पुत्र को वंश समाप्त होय गयो हतो, और तृतीय पुत्र श्रीव्रजभूषणजी के वंश को हक पहुँचतो हतो ।

चतुर्दशोल्लासः प्रारम्भः

श्रीबालकृष्णजी के तृतीय पुत्र श्रीव्रजभूषणजी के वंशज श्रीवल्लभजी के पुत्र श्रीव्रजभूषणजी जब गादी विराजे, वा समय आपकी बाल्यावस्था होती। आप बड़े प्रतिभाशाली और तेजस्वी बालक होते। श्रीगोकुल में आप श्रीद्वारकाधीश की सेवा बड़े प्रेम भक्ति सँ श्रीगंगावेटीजी तथा श्रीजानकी बहूजी की आज्ञानुसार करते। और प्रतिदिन आप मन लगायकर विद्याभ्यास करते।

एकसमय मेदपाट (मेवाड़) देश-के-राजा महाराणा-श्रीजगतसिंहजी व्रजतीर्थयात्रार्थ मथुराजी आये। वहाँ से वे दर्शनार्थ एकदिन वृन्दावन गये। उष्णकाल के दिन होते, तो भी राजा को आगमन सुन सब मन्दिरवारेन ने श्रीठाकुरजी कूँ जरी, कीमखाव, जरदोजी के वस्त्र और भारी-भारी आभरण धराये होते। उदयपुर दरबार कूँ जहाँ-जहाँ दर्शन करने होते, वहाँ-वहाँ वे गये।

एक दिन महाराणा गोकुल भी दर्शनार्थ आए, सो यहाँ तो सर्वत्र ऋतु के अनुसार सेवा होती होती। राणाजी और एक दो मंदिर में दर्शन कर श्रीद्वारकाधीश के दर्शन करके मंदिर में आए, सो यहाँ राजभोग के दर्शन को समय होता। वा समय राजभोग धरि के श्रीव्रजभूषणजी मंदिर की तिवारी में नित्यनियम जप संध्यादि करते होते। महाराणाजी ने महाराज कूँ प्रणाम किए। महाराज ने आशीर्वाद दियो। वा समय श्रीद्वारकाधीश की कृपा सँ व्रजभूषणजी महाराज ने कछु एसो चमत्कार दिखायो जासँ स्वतः राणाजी के मन में श्रद्धा उत्पन्न होय गई।

जा समय राणाजी वृन्दावन गये होते, तब वहाँ कोई ने ऐसी बात उनके कान पे डारी होती कि—ये वल्लभाचार्यजी की संप्रदाय के आचार्य लोग स्वीयाभिमानी बहुत होय हैं, अर्थात्—अपने संप्रदाय की बड़ाई बहुत करे हैं। यह बात उदयपुर दरबार ने अपने मन में राखी होती। गोकुल दर्शनार्थ आए, तो प्रथम श्रीद्वारकाधीश के टीकेत श्रीव्रजभूषणजी महाराज सँ ही समागम वार्तालाप होयवे को अवसर प्राप्त भयो। यहाँ श्रीप्रभुन की कृपा सँ महाराज के दर्शन को प्रभाव दरबार के चित्त पर जम

गयो । राणाजी ने अपने पास के मनुष्यनसूँ कही कि—ये महाराज बाल्यावस्था में कैसे तेजस्वी और बोलवे चालवे में कैसे विद्वान् हैं ।

ऐसे कहिके श्रीव्रजभूषणजी महाराज सूँ दरबार ने हाथ जोड़ के बिनती करी कि—महाराज ! आज्ञा होय, तो मेरे मन में कछू शंका है, सो वाके निवारण के अर्थ प्रश्न करूँ ? तब महाराज ने आज्ञा करी कि—राजन् ! अवश्य, सुखेन जो शंका होय सो पूछिये । तब महाराणाजी ने आपसूँ चार प्रश्न कियेः—

प्रथम—सब देवतान में कौन से देव बड़े हैं ? दूसरो—सब तीर्थन में कौन सो तीर्थ बड़ो है ? तीसरो—सब पर्वतन में कौन सो पर्वत बड़ो है ? चौथो—सब नदीन में कौन सी नदी बड़ी है ?

राणाजी के ये चार प्रश्न सुनिके श्रीव्रजभूषणजी महाराज बहुत प्रसन्न भए, और आपने इन चारों प्रश्नन को या प्रकार उत्तर दियोः—

राजन् ! प्रथम आपने देवन की पूछी, सो देवन में श्रीजगद्देव (जगदीश) बड़े हैं । फिर तीर्थन की पूछी, सो पुष्करजी तीर्थ बड़ो है । और पर्वतन की पूछी, सो सुमेरु पर्वत बड़ो है । और नदीन की पूछी, सो चरणोदकी गंगाजी हैं, सो बड़ी हैं ।

तब महाराणाजी ने फिर बिनती करी कि—देवतान में श्रीगोवर्द्धननाथजी बड़े नहीं हैं ? तब महाराज ने आज्ञा करी, जो वे देवतान में नहीं हैं, वे तो देवतान के भी देवता, देवाधिदेव, देवेन्द्र हैं । आपने तो देवतान की पूछी, सो पृथ्वी के देवन में तो जगदीश ही बड़े हैं । श्रीगोवर्द्धननाथजी तो साक्षात् गोलोकनाथ हैं ।

तब फिर दरबार ने बिनती करी, जो तीर्थन में व्रज तीर्थ बड़ो नहीं है ? तब महाराज ने आज्ञा करी कि—व्रज है, सो साक्षात् गोलोकधाम श्रीप्रभुन को मुख्य निवास रूप निजधाम है । और आपने तो पृथ्वी के तीर्थन की पूछी, सो तीर्थ में तो पुष्करराज ही मुख्य तीर्थ है ।

तब दरबार ने फिर बिनती करी कि—पर्वतन में श्रीगिरिराजजी बड़े नहीं हैं ? तब महाराज ने आज्ञा करी कि—श्रीगिरिराजजी तो श्रीनाथजी (श्रीगोवर्द्धनधरण) की लीला को मुख्य स्थल है । जब जा समय, जा ऋतु में जो लीला के करवे की प्रभु की इच्छा होय है, तब वाही क्षण वो लीला-सामग्री श्रीगिरिराज में विद्यमान रहे है । मुख्य श्रीवृंदावन हू आप ही में है । और श्रीगिरिराज साक्षात् श्रीप्रभुन को ही स्वरूप है । आप सेव्य सेवक दोनों भाव सूँ विराजे हैं, लौकिक चर्मदृष्टि सूँ पर्वतरूप

भौतिक आकृतिमात्र है, वस्तुतः तो ईश्वर ही हैं। क्योंकि प्रभुन की प्रभुता वाही में विशेष गिनी जाय है जामें अज्ञानमूढ़ निःसाधन जीव भी ईश्वर जान भजनीय, सेवनीय, पूजनीय बुद्धि राखे हैं। यथा—

ईश्वरः पूज्यते लोके मूढैरपि यदा तदा ।

निरुपाधिकमैश्वर्यं वर्णयन्ति मनीषिणः ॥ १ ॥

तासूँ यह भाव मुख्य है। और आपने तो पर्वत की पूछी, सो पर्वत तो मेरु ही बड़ो है।

तब दरबार ने फिर बिनती करी कि—जो नदीन में श्रीयमुना महाराणीजी बड़ी नहीं हैं? तब महाराज ने आज्ञा करी जो ये नदी संज्ञा में नहीं हैं। आधिभौतिक स्वरूप सूँ जलप्रवाह की आंति-मात्र चर्मदृष्टि सूँ होय है। वस्तुतः तो ये साक्षात् श्रीप्रभुन के—चतुर्थस्वामिनी-स्वरूप आधिदैविक-मूर्तिमत् विराजे हैं। और ये महान् अलौकिक अष्टसिद्धि की देयवेवारी हैं। इनकी कृपा सूँ स्वभाव को विजय होय भगवच्चरण वेग प्राप्त होय हैं। ताही सूँ इनको 'महाराणीजी' यह विशेषण है। वैसे ये चतुर्थ स्वामिनी हैं, परंतु कितने ही प्रभुन की लीला-संबंध में इनकी मुख्यता है। आपने तो नदीन की पूछी, सो नदीन में तो चरणोदकी गंगाजी ही बड़ी हैं।

या प्रकार श्रीव्रजभूषणजी महाराज ने महाराणाजी के चारों प्रश्नन को उत्तर दियो, सो महाराणाजी सुनिकें बहुत ही प्रसन्न भए।

समय भये पीछे महाराज राजभोग सरायवे सेवा में पधारे। तब महाराणाजी ने अपने मंत्री पार्षद जो पास हते उनसूँ महाराज की अत्यंत प्रशंसा करी और कही कि—वाह! ये आचार्य धन्य हैं। गुरु और आचार्य तो ऐसे ही होने चाहियें। इतने में राजभोग के दर्शन खुले। महाराणाजी ने श्रीद्वारकाधीश के दर्शन किये, सो दर्शन करते ही महाराणाजी प्रेमासक्त होय गए।

दर्शनानन्तर सेवासूँ पहुँच श्रीव्रजभूषणजी अनवसर भए पीछे बाहर पधारे। महाराणाजी कूँ प्रसादी माला बीड़ा दिये। राणाजी ने विनयपूर्वक मस्तक चढ़ाए, और हाथ जोड़ बिनती करी कि—कृपा करके मोकूँ शरणमंत्र की दीक्षा दीजिए। आप गुरु हो, बड़े हो। मेरो चित्त आपके दर्शन सूँ, वार्तासूँ, आपके ठाकुरजी के दर्शन सूँ बहुत ही प्रसन्न भयो, और मोकूँ बहुत संतोष भयो है। तब श्रीव्रजभूषणजी महाराज ने महाराणाजी जगतसिंहजी कूँ 'शरणमंत्र' की दीक्षा प्रदान कर शिष्य किये।

तब महाराणाजी ने हाथ जोड़ अति नम्रता सँ विनती करी कि—आज मेरे अहो-भाग्य हैं, जो राज ने मेरो हाथ पकड़यो, आप तो बड़े हैं, आचार्य-कुल हैं। आपके कहा बात की कमी है। परंतु कंठी-बँधवाई की भेंट में मेवाड़ में एक गाम आसोटिया-नामक है, सो आपके भेंट श्रीठाकुरजी के तुलसीपत्र कृष्णार्पण है। याको ताम्रपत्र उदयपुर तें लिखाय आपकी सेवा में भेज दियो जायगो। यह विनती कर, प्रणाम कर, बिदा होय जब महाराणाजी मथुरा जायवे लगे, तब जाते-जाते महाराज ने राणाजी सँ कही कि—अब आप तीर्थपर्यटन कूँ आये हो तो श्रीनाथजी सँ सम्मुख होय कें फेर अन्यत्र पधारियो, सो राणाजी ने गुरुन की आज्ञा माथे चढ़ाई।

राणाजी ने उदयपुर जायके गाम आसोटिया को ताँबापत्र सही करके गुरुन के पास गोकुल पठाय दियो *।

॥ चतुर्दशोक्तासः समाप्तः ॥

* जिन श्रीब्रजभूषणजी महाराज ने श्रीद्वारकाधीश की यह प्राकट्यवार्ता अपने पिता श्रीगिरिधरलालजी की आज्ञानुसार लिखी है, वे ही 'नीति-विनोद' ग्रन्थ के कर्ता हैं। उनने महाराणाजी के सेवक होयवे के प्रसंग लिखे, पीछे यह भी प्रसंग लिख्यो है—

“याही प्रकार एक समय जयपुर के राजाजी माधवसिंहजी (प्रथम) राजा किशोरसिंहजी के भाई हते, जो उदयपुर महाराणा दूसरे अमरसिंहजी के भानेज हते। श्रीद्वारकाधीश की कृपा सँ किशोरसिंहजी के पीछे माधवसिंहजी जयपुर के राजा भए। राजा माधवसिंहजी भी श्रीद्वारकाधीश की शरण आय हमारे ही सेवक भए। उनने भी महाराणाजी की तरह यही चार प्रश्न हमसँ किये। हमकूँ हमारे श्रीदादाजी की आज्ञा याद हती, और यह प्रसंग खबर हतो, सो हमने हू राजाजी कूँ श्रीतातजी श्रीब्रजभूषणजी की आज्ञा स्मरण करके वाही प्रमाण उत्तर दियो हतो।”

पञ्चदशोल्लासः प्रारम्भः

श्रीबालकृष्णजी के चतुर्थ पुत्र श्रीपीताम्बर के पौत्र और श्रीश्यामलजी के पुत्र श्रीव्रजरायजी होते। वे वा समय काशी में विद्याभ्यास करते होते। उनसे काशी में यह सब वृत्तांत सुन्यो, जो श्रीद्वारकाधीश को टीकेतपनो श्रीजानकी बहूजी तथा श्रीगंगाबेटीजी ने श्रीव्रजभूषणजी कूँ दियो है, और उदयपुर के महाराणा भी उनके सेवक भये हैं। इत्यादि।

यह सुनि के व्रजरायजी कूँ सहन न भई। ये व्रजरायजी चौथे लालजी के वंश में होते, तो भी संबंध में वे व्रजभूषणजी (जो तीसरे लालजी के वंश में होते और सशस्त्र गादी के हकदार होते ताही सँ वे टीकेत भए) के काका और व्रजभूषणजी उनके भतीजा लगते होते। व्रजरायजी काशी सँ गोकुल आए, और आते ही उनसे अधिकार को झगड़ा प्रारंभ कियो।

श्रीव्रजरायजी ने श्रीगंगाबेटीजी तथा श्रीजानकी बहूजी सँ कही कि—श्रीगिरिधरलालजी तो हमकूँ घर दे गए हैं। तुमने व्रजभूषणजी कूँ घर कैसे दियो? बड़ो तो मैं हूँ। तुमने मेरे पूछे बिना यह कार्य क्यों कियो?

तब गंगाबेटीजी ने कही कि—श्रीदादाजी महाराज के अवसान-समय तो तुम होते नहीं। और वा समय दादाजी ने हम दोइन सँ आज्ञा करी, जो “तुम काहू बात की चिंता मति करो। प्रभुन की सेवा शुद्ध दृढ भक्ति सँ करे जाओ। तीसरे लालजी के वंशवारे व्रजभूषणजी को हक पहोंचे है, सो उनको अधिकार या घर पे है।” हमने तो आज्ञा प्रमाण ही किया है। ता उपरांत तुम्हारे वृथा लड़ाई-झगड़ा करना होय, तो भले ही तुम्हारी इच्छा तीसरे पुत्र के वंश के पीछे चौथे पुत्र के वंश को दावा चलेगो। और हम बहू-बेटीन के संग तुम झगड़ोगे, सो तुम्हारे आँखो न दीखेगो। जा समय लालजी बड़े होयँ सब बात विवेक अपनो परायो समझें, तहाँ तक तुमहूँ हमारे भेले रहो, सेवा करो, याकी कछू हमारी नाहीं नहीं है। निष्कारण लड़िबे में सार नहीं है। घर के अन्य बालकन सँ न्याय कराओ, और सब ज्ञाति के पंच जो